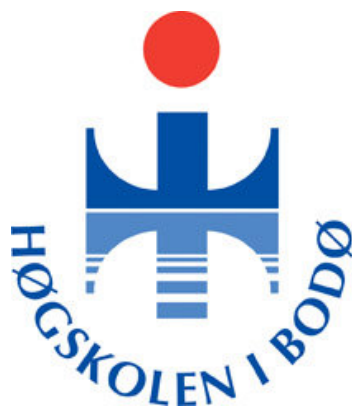

**Hovedfagsavhandling i sosiologi
Vår 2007**

Dømt til frihet eller fengsel?

**En vurdering av samfunnsstraffens funksjoner og
dysfunksjoner.**

Av Trine Länsmann

Forord

Et samisk ordtak sier som følger ”*Tiden er et skip som aldri kaster anker*”¹. I sammenheng med ferdigstillingen av denne avhandlingen kan en gjerne trekke den samme parallellen; tiden det har tatt med å sette punktum har virkelig vært som et skip uten feste for verken anker eller tau.

Jeg vil rette en stor takk til Høgskolen i Bodø og til min veileder professor Ståle Seierstad, som har bistått meg i denne prosessen.

Jeg vil også rette en takk, om enn ikke så stor, til alle de nære og mindre nære venner, som gjennom årenes løp utrettelig har minnet meg på at jeg har et hovedfag liggende og spurt når dette blir ferdig. Jeg er ikke like sikker på om jeg faktisk hadde fått avhandlingen ferdig hadde det ikke vært for dere. En stor takk får imidlertid Arvi som har levd med planlegging, skriving og milepæler gjennom flere år.

Jeg vil også takke min arbeidsgiver Samisk nærings- og utredningssenter (SEG) som velvillig har lagt tilrette for at dette arbeidet kunne ferdigstilles.

Ale moraš!
Trine Länsman

¹ Gaski, Harald (red.): *Tiden er et skip som ikke kaster anker. Samiske ordtak*, 2004.

Innholdsfortegnelse:

Forord	2
1. Innledning; tema og problemstillinger	6
1.1 Bakgrunn for valg av tema:.....	6
1.2. Samfunnsstraff:	7
1.3 Den analytiske fremstilling	8
1.3. Avhandlingens form:	10
2. Teoridiskusjon	12
2.1. Hva er straff?	12
2.1.1. Straffens begrunnelse.....	13
2.2. Om fengsels sosiologi og fangekultur.	14
2.3. Allmennprevensjon.....	15
2.3.1. Teorier om kriminelle ungdomskulturer	16
2.4. Arbeidsmarkedets betydning for kriminalitet	19
2.5. Humanisme	20
2.5.1. Stemplings- og stigmateorier.....	20
2.6. Etablering av samfunnstjenesten.....	23
2.6.1. Starten på samfunnstjeneste	23
2.6.2. Den norske debatten	25
2.6.3. Dagens samfunnstjeneste	25
2.7. Foreliggende forskning.....	26
3. Metodiske valg, fremgangsmåte, klargjøring av variabler.	28
3.1 Datainnsamling:	28
3.1.1. Den kvantitative datainnsamlingen:	29
3.2. Utvalg:	30
3.2.1. Geografisk og tidsmessig avgrensning.....	30
3.2.2. Kjønn og alder:	31
3.2.3. Type kriminalitet:	31
3.3. Klargjøring av variablene:	32
3.3.1. Tilbakefall til ny kriminalitet:	32
3.3.2. Type straffereaksjon:	34
3.3.3. Alder på domstidspunktet:	35
3.3.4. Alder ved første straffesak:	36

3.3.5. Antall straffesaker før utgangsreaksjonen: -----	36
3.3.6. Tidligere fengselsstraffer:-----	37
3.3.7. I arbeid eller under utdanning på domstidspunktet:-----	37
3.4. Statistiske analyser:-----	38
4. De individualpreventive funksjoner ved samfunnstjeneste: Presentasjon av datamaterialet. -----	40
4.1. Hvem får samfunnstjeneste?-----	40
4.2 Effekten av samfunnstjeneste -----	42
4.2.1. Tilbakefall innen to år etter soningslutt. -----	42
4.2.2. Tilbakefall innen ett år etter soningslutt. -----	43
4.3. Effekten av samfunnstjeneste kontrollert for alder. -----	44
4.3.1. Alder på domstidspunktet. -----	45
4.3.2. Alder ved første straffesak. -----	46
4.4. Effekten av samfunnstjeneste og om tidligere straffet. -----	47
4.5. Effekten av samfunnstjeneste og fengselsstraff. -----	48
4.6. Effekten av samfunnstjeneste og om personene er i arbeid eller utdanning. -----	49
4.7. Bakgrunnsvariablenes effekt på tilbakefall. -----	51
4.7.1. Bakgrunnsvariablenes effekt på tilbakefallet innen ett år etter soningslutt. -----	51
4.7.2. Bakgrunnsvariablenes effekt på tilbakefall innen to år etter soningslutt.-----	52
4.8. Oppsummering av resultatene:-----	52
5. De individualpreventive effekter av samfunnstjeneste-----	55
5.1. Forskyvningseffekten.-----	55
5.1.1. Samfunnstjeneste gir på kort sikt mindre tilbakefall enn fengselsstraff.-----	55
Det sosiale nettverks betydning for soningseffekten: -----	56
Soning av samfunnstjeneste og opplevelse av stempling og stigmatisering -----	57
5.1.2 Hvorfor skjer det en forskyvning av kriminalitet? -----	60
5.2. Den ungdomsbetingede effekten. -----	65
5.2.1. Den kriminelle ungdommen -----	65
5.2.2. Sosialiserende funksjoner ved samfunnstjenesten -----	66
5.3. Den ledighetsbetingede effekten. -----	71
5.3.1. Hva er arbeid; hvilken betydning har den og hva betyr det å være arbeidsledig.--	72
5.3.2: Sammenhengen mellom arbeidsledighet og kriminalitet. -----	74
5.3.3: Arbeidets virkning på den straffede. -----	75
6. Den allmennpreventive og moraldannende side av samfunnstjeneste -----	83
6.1. Har samfunnstjeneste innvirkning på den allmennpreventive siden av straff?-----	83
6.2. Har samfunnstjeneste innvirkning på moraldanningen i samfunnet? -----	85
6.3. Endring av navn -----	87

6.4. <i>Arbeid som straff</i> -----	88
7. Samfunnstjeneste; en humanisering av straffesystemet? -----	90
7.1. <i>Samfunnstjeneste bedre enn fengsel?</i> -----	90
7.2. <i>Økonomiske hensyn:</i> -----	93
7.3. <i>Økt effektivitet i rettssystemet.</i> -----	94
8. Avsluttende betraktninger -----	96
8.1. <i>Kritikk av metode:</i> -----	97
8.2 <i>En gang kriminell alltid kriminell?</i> -----	98
Litteraturliste: -----	101

Kapittel 1:

Innledning; tema og problemstillinger

Alt vi gjør, gjør vi som deltakere i et sosialt system. Vi preges av de omgivelsene som er rundt oss, samtidig er vi som handlende individer med på å forme våre omgivelser². Tema for oppgaven er kriminalitet som samfunnsfenomen, der fokuset vil bli satt på en straffereaksjon der målet er å skape samsvar mellom individuell handling og samfunnets normer og regler. Kriminalitet er et samfunnsforhold som har vært gjenstand for mye forskning, der den sosiale konteksten blir viktig å ta i betraktning for å forklare og forstå disse handlingene.

1.1 Bakgrunn for valg av tema:

Vi har i dag en rekke ulike straffereaksjoner som ubetinget fengsel, betinget fengsel, samfunnsstraff, bøter og sikring, og bruken av de ulike alternativene følger blant annet den politiske dagsordenen, økonomiske forhold og press fra interessegrupper og organisasjoner både i inn- og utland. Jeg vil ta utgangspunkt i straffereaksjonen samfunnsstraff, også tidligere kjent som samfunnstjeneste.

Samfunnsstraff er en frihetsinnskrenkende straff, i motsetning til fengsel som er en frihetsstraff. Det kan idømmes samfunnsstraff for lovbrudd som ellers ville ha medført inntil ett års ubetinget fengsel. Samfunnsstraff innebærer at den domfelte har sagt seg villig til å utføre et bestemt antall timer samfunnsnyttig arbeid i sin fritid, innenfor en bestemt tidsperiode. Hele soningen organiseres og kontrolleres av Kriminalomsorg i frihet³. Før soning settes det opp en arbeidsavtale mellom arbeidsgiver og tiltalte, der brudd medfører soning i fengsel etter utmålt subsidiær fengselsstraff. Det kan idømmes maksimalt 420 timer samfunnsstraff, og gjennomføringstiden er som regel like lang som en fengselsstraff for

² Berger, Peter L. og Thomas Luckman: *Den samfundsvitenskapte virkelighet*. 1992.

³ Kriminalomsorg i frihet (Kif) er en strafferettsetat som skal føre tilsyn med straffedømte og har hovedkontor i hvert fylke. Hovedoppgaven til Kif er blant annet å føre tilsyn med straffedømte som er løslatt på prøve eller har fått betinget dom. De er også ansvarlig for fullbyrdigelsen av samfunnstjenestedommer (Stoff mot rus, nr.3/97).

samme lovbrudd vil være. Forløperen samfunnstjeneste ble innført blant annet som et alternativ for å "ta unna" for en del av trykket på fengslene.

I 1994 var det 10 år siden utprøving av samfunnstjeneste som straffealternativ startet. I den forbindelse uttalte daværende statsråd Grete Faremo (om samfunnstjenesten) at hun var "overbevist om at det er en hjelp for mange i kampen om en kriminalitetsfri tilværelse"⁴. Det har skjedd en voldsom utvikling i bruken av samfunnsstraff fra starten til i dag. I 1989, da samfunnstjeneste ble introdusert som straffereaksjon i Norge, ble det iverksatt 268 samfunnstjenestedommer⁵. Frem til 2002 holdt dette tallet seg relativt stabilt med 379 iverksatte dommer⁶. I 2002 ble samfunnsstraff innført, og dette førte til en kraftig økning i bruken av samfunnsstraff som straffereaksjon. I 2003 ble det iverksatt 1352 dommer, 2094 dommer i 2004 og 2543 iverksatte dommer i 2005.

1.2. Samfunnsstraff:

I fra 01.03.2002 ble samfunnstjeneste slik den ble vedtatt i 1991 omgjort til *samfunnsstraff*. I følge retningslinjene for straffegjennomføringen fra Justis- og politidepartementet skal de idømte timene samfunnsstraff etter straffeloven § 28 a gå ut på

- a) samfunnsnyttig tjeneste
- b) program, eller
- c) andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet.

Straffens øvrige innhold samsvarer til dels med samfunnstjeneste av 1991 der det utarbeides en gjennomføringsplan mellom friomsorgen og den domfelte, straffen skal i utgangspunktet gjennomføres utenom ordinært arbeid og skole, den domfelte skal utføre et bestemt antall timer samfunnsnyttig tjeneste, og brudd - og reaksjoner på brudd - på soningen tilsvarer den gamle ordningen.

Det er gjort noen endringer i forhold til blant annet timetall. Tidligere kunne man idømmes maksimalt 360 timer samfunnstjeneste, mens grensen for samfunnsstraff er 420 timer. Gjennomføringstiden skal fortsatt være ett år. Helt fra starten i 1991 var samfunnstjeneste en

⁴ Aktuelt for Kriminalomsorgen, 1994, s.2

⁵ Ibid.

⁶ Tallene er hentet fra www.kriminalomsorgen.no: *Bruk av samfunnsstraff øker*, datert 25.01.2006.

hovedstraff med vinningskriminelle som målgruppe⁷. I dag benyttes samfunnsstraff også på andre lovbruddskategorier som for eksempel vold og narkotikakriminalitet.

Det nye elementet i straffen er ordningen med program. Deltakelse i program er i utgangspunktet frivillig, men den domfelte kan pålegges informasjon om program under kartleggingen av den domfelte. Som det står i retningslinjene: ”*Friomsorgen bør til enhver tid ha tilgang på program som kan settes i verk på kort varsel. Dersom det ikke er mulig å tilby den domfelte et egnet program skal den undersøke om andre etater har tilsvarende tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet*”⁸.

Med andre tiltak menes blant annet *individuelle samtaler* mellom friomsorgen og den domfelte om utviklingen i gjennomføringen av straffen, med fokus på hvilke individuelle faktorer som har ført til kriminalitet og hva den enkelte kan gjøre med disse faktorene. Andre tiltak er tilbud om psykoterapeutisk, psykiatrisk eller medisinsk *behandling* eller delta på meglings i *konfliktråd*.

Selv om straffen i dag betegnes som samfunnsstraff, vil begrepet *samfunnstjeneste* bli brukt i denne avhandlingen. Dette fordi samfunnstjeneste var betegnelsen som ble benyttet da datainnsamlingen ble gjennomført.

1.3 Den analytiske fremstilling

I avhandlingen vil jeg vurdere bruken av samfunnstjeneste ut fra flere dimensjoner, nemlig ut fra individualpreventive hensyn, ut fra allmennpreventive og moraldannende hensyn, og ut fra humanistiske hensyn.

Den første delen vil ta utgangspunkt i *de individualpreventive funksjoner (og eventuelle dysfunksjoner) ved samfunnstjeneste*. Samfunnstjeneste blir begrunnet ut fra de individualpreventive grunnene for straff. Det viktigste momentet ved de individualpreventive grunnene for straff er å få den enkelte lovbrøyer fra å avstå fra kriminelle handlinger. Effekten av straffen blir gjerne målt i tilbakefall til ny kriminalitet, og selve datainnsamlingen og analysen i denne avhandlingen er gjort på bakgrunn av dette perspektivet.

⁷ Kvernland, Wenche: *Utkast til lov om endringer i straffeloven m.v. vedrørende samfunnstjeneste*, 1989, s.15

⁸ Justis- og politidepartementet: *Forskrift om straffegjennomføring*, kap 5, pkt 5.1, 2001

Selv om samfunnstjeneste blir gitt ut fra de individualpreventive grunnene for straff, kan den også påvirke områder som er sentrale funksjoner innen den allmennpreventive begrunnelsen for straff. Den andre delen i avhandlingen vil derfor fokusere på *de allmennpreventive og moraldannende funksjoner (og eventuelle dysfunksjoner) ved samfunnstjeneste*. I den allmennpreventive begrunnelsen for straff står andre enn lovbrøyteren selv i fokus. Straffen har som mål å virke tilstrekkelig avskrekkende på andre mennesker, slik at disse av den grunn velger å ikke begå straffbare handlinger. I tillegg skal straffen virke moraldannende ved å vekke ansvars- og pliktfølelsen hos befolkningen, og den skal virke vanedannende slik at personer ubevisst handler lovlig. Denne delen av avhandlingen vil i første rekke omhandle de utfordringer og innvirkninger samfunnstjeneste kan ha på straffens moraldannende virkninger.

Den tredje og siste delen vil ta for seg *humaniseringsfunksjonene ved samfunnstjeneste*. Da samfunnstjeneste ble brakt på bane ble den sett på som ett viktig skritt i retning av å humanisere rettssystemet. Den omfattende forskning som fengselet ble utsatt for, visste i hovedsak at dens virkninger var av negativ karakter. Fengselet ble fra mange hold ansett for å være en skole i kriminalitet, og tiden var nå inne for nytenkning på området. Humaniseringsaspektet ved samfunnstjeneste var et svært sentralt argument ved innføringen av denne straffen.

Grunnen til at jeg har valgt å se på samfunnstjeneste ut fra ulike synsvinkler, bygger på forhold som bunner i samfunnstjenestens organisering og gjennomføring. For det første kan organiseringen av samfunnstjenesten bidra til at stigmatisering av den domfelte er mindre enn om han skulle sone i fengsel. Samfunnstjenesten innebærer at den domfelte skal utføre et visst antall timer ulønnet arbeid i fritiden over en viss periode. Dette kan ha flere mulige virkninger for den domfelte. Reaksjoner fra samfunnet mot domfelte kan bli svakere ettersom lovbruddet blir gjort opp for gjennom samfunnsnyttig arbeid. En annen måte opplevelsen av stigma kan redusere på, ligger i soningens basis i fritiden. Gjennomføring av soning i fritiden betyr at personer kan fortsette i sine vanlige jobber, fullføre utdanning, og andre aktiviteter som fører til at de ikke blir utstengt fra samfunnets normale tilværelse over kortere eller lengre perioder. På den måten kan enkelte lovbrøytere forhindre at andre får kjennskap til at man er dømt for et lovbrudd, ettersom arbeid, dugnadsarbeid og skolegang blir utført som normalt.

For det andre fremstår samfunnstjeneste som et alternativ der menneskers privatliv og selvbestemmelsesrett i langt større grad blir ivaretatt. Samfunnstjeneste er organisert av Kriminalomsorg i frihet, og kontroll av gjennomføringen av tjenesten utføres av Kriminalomsorg i frihet, eller i regi av disse. Før tjenesten iverksettes, settes det opp en kontrakt mellom domfelte, Kriminalomsorg i frihet og oppdragsgiver. Det lages blant annet en arbeidsplan for gjennomføringen av tjenesten; klargjøring av arbeidstid, arbeidsoppgaver o.l. Kontrollaspektet ved samfunnstjeneste innebærer å kontrollere at samfunnstjenesteplikten gjennomføres, mens kontrollen i fengselet til sammenligning kan innebære brevsensur, telefonkontroll, urinprøver og kroppskontroller.

Et tredje aspekt ved samfunnstjeneste er at i motsetning til fengsel, betyr denne straffereaksjonen mulighet til å sone straff uten å avskjæres fra det sosiale nettverk man har i familie, venner, osv. I fengsel er isolasjonen fra samfunnet og fra familie og venner en stor påkjenning for de innsatte, som kan få varige skadevirkninger. Vedeler sier blant annet: "*Å ha kontakt med andre mennesker er et gode som kanskje er den viktigste verdi i menneskelig tilværelse*"⁹, og hevder videre at sosiale kontakter utad kunne virke sosialiserende i forhold til fengselskulturen som er "*kriminalitets-befordrende*"¹⁰. Mange har mulighet for å fortsette med skolegang og være i den jobben de hadde før dommen, noe som også er viktig for opprettholdelsen av ens sosiale nettverk.

1.3. Avhandlingens form:

Avhandlingen vil starte med å gi en diskusjon over ulike elementer som kommer til å stå sentralt i avhandlingen; en teordiskusjon (kapittel 2). Kapitlet gir en redegjørelse over de teoretiske tilnæringsmåter i forhold til a) *straff* og b) *forholdet mellom avvik og straff*. Straffedelen (del b) vil i tillegg inkludere et historisk tilbakeblikk på samfunnstjeneste og fengsel.

⁹ Vedeler, Gerdt H: "*Frihetsstraffens innhold - betraktninger om fangens rettigheter og fengselets forpliktelser*". 1993, s. 129.

¹⁰ *ibid.*s.131

I kapittel 3 vil de metodiske valg og fremgangsmåte bli diskutert. I tillegg er en vesentlig del av dette kapitlet brukt til klargjøring og operasjonalisering av de variabler som brukes i undersøkelsen.

Videre vil avhandlingen deles i inn i tre grupper som fokuserer på ulike sider ved samfunnstjeneste. I avhandlingen vil kapittel 4 (empirikapitlet) og kapittel 5 (analysekapitlet) omhandle det individualpreventive perspektivet på samfunnstjeneste, der det individuelle tilbakefallet vil stå i sentrum. Empirikapitlet inneholder presentasjon av de funn som analysen av data frembrakte, og presentert i tabells form. I analysekapitlet blir de statistiske funnene diskutert og relatert til sosiologisk teori. I dette kapitlet følger det også en diskusjon over bakgrunnsvariablenes betydning for tilbakefall, sett i forhold til relevant teori på området.

Kapittel 6 vil ta for seg det allmennpreventive og moraldannende perspektivet på straff. Dette kapitlet vil også ta for seg hvilke konsekvenser samfunnstjeneste kan ha på verdiskapning og holdning til arbeid, når arbeid som et gode i samfunnet blir brukt som straff.

Kapittel 7 omhandler humaniseringsfunksjonene ved samfunnstjeneste. Kapitlet vil fokusere på hvilke funksjoner ved samfunnstjenesten som kan ha bidratt til at rettssystemet er blitt mer humant, eller om det er elementer ved straffen som har ført til et strengere reaksjonsmønster.

Kapittel 2:

Teoridiskusjon

Samfunnsfenomenet *kriminalitet* har vært et tema som det er gjort en rekke studier av opp i gjennom tiden. Dette kapittelet vil gi en presentasjon av noen teorier/perspektiver som kan sees i lys av straffens ulike funksjoner. Dette gjelder først og fremst teorier som omhandler (kriminelle) delkulturer, fengselssosiologi/fangekultur og stemplings-/stigmateteorier. Implisitt i disse, vil jeg også redegjøre for sosialiseringprosessen. Ettersom det er av stor betydning i avhandlingens videre drøfting, har jeg i tillegg valgt å komme noe inn på teorier spesielt rettet mot ungdom og teorier som tar for seg arbeidets betydning og konsekvenser.

2.1. Hva er straff?

Straff er et onde som påføres noen når disse ikke har handlet i overensstemmelse med det andre anser for akseptabel atferd. I sosiologiske termer brukes gjerne straff som et eksempel på negative sanksjoner. Læring av sosiale normer blir atferdsstyrende når det knyttes sanksjoner til dem¹¹. Å straffe, eller utøve negative sanksjoner, går ut på å ta fra en goder som følge av at en ikke har fulgt de forventninger som rollen en innehar indikerer¹².

Straffen kan enten være av formell karakter, slik den er i forhold til personer som handler på tvers av vedtatte lover og regler. Eller den kan være uformell i form av kjefting eller misbilligelse. Den uformelle sanksjonering utøves gjerne av familie eller venner, mens de formelle sanksjonene utøves av politi eller annen påtalemyndighet. Å vite at det knytter seg positive og negative sanksjoner til ens handlinger kan ofte være nok til at en retter seg etter de *du kan*, *du bør* og *du må* som formidles.

¹¹ Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*. 1984, s. 83

¹² *ibid.* s. 84

2.1.1. Straffens begrunnelse

Straffen har ulike funksjoner. Målet er at straff skal få individer til å rette seg etter loven, slik at det skapes samsvar mellom atferd og normer i samfunnet. Straffen blir gjerne delt inn i de *individualpreventive* grunnene for straff og de *allmennpreventive* grunnene for straff etter hvilken målgruppe den tar sikte på å nå.

Dersom straffen blir gitt ut fra individualpreventive grunnene, tar en i første rekke sikte på å nå den enkelte forbryter (og ikke resten av befolkningen som er målgruppen ved allmennprevensjonen). Straffen skal virke slik at den som blir straffet ikke skal falle tilbake til ny kriminalitet, der effekten av straffen gjerne blir målt i tilbakefall til ny kriminalitet¹³. Det viktigste momentet innen individualprevensjon blir følgelig rehabilitering/resosialisering. Dette skal føre til at ulike tiltak som skole, arbeid eller disiplin skal gjøre den enkelte lovbrøyer egnet til å møte samfunnet igjen. For det andre skal straffen virke helbredende; det vil si at lovbrøyeren gjennom behandling skal kureres fra å gjør kriminelle handlinger. Det tredje elementet innen individualprevensjon er å uskadeliggjøre lovbrøyeren ved å sette han ut av spill over en periode, og til slutt skal straffen virke avskrekkende på den enkelte lovbrøyer¹⁴.

Dersom straffen blir gitt ut fra de allmennpreventive grunnene, tar straffen sikte på å påvirke andre enn selve forbryteren til ikke å begå kriminelle handlinger¹⁵. Straffen får først å fremst en avskrekkende funksjon; det vil si at den gjennom å vekke frykt fører til at andre ikke begår de kriminelle handlinger som det er straffet for. For det andre skal straffen virke moraldannende; det vil si at straffen skal skape ansvars- og pliktfølelse. Og for det tredje skal straffen virke vanedannende på en slik måte at individer ubevisst handler lovlydig¹⁶. Fængselsstraffen blir gjerne begrunnet ut fra allmennpreventive hensyn.

En siste begrunnelse for straff er *gjengjeldelse* av den kriminelle handlingen. Straff som gjengjeldelse bygger på en oppfatning av at noen kriminelle handlinger fortjener å straffes, uten å ta hensyn til om straffen har en preventiv virkning eller ikke¹⁷. Der

¹³ Larsson, Paul: *Alternative reaksjoner og alternativ konfliktløsning*, 1997

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ Schafft, Angelika: *Almenprevensjon*, 1997

¹⁶ *ibid.*

¹⁷ Hauge, Ragnar: *Straffens begrunnelser*, 1996, s.19

forebyggingsteoriene skal virke preventivt mot nye kriminelle handlinger, blir denne straffebegrunnelsen gjerne sett på som en måte å ”gjøre opp for skaden” som den forulempede har opplevd. Den som ugjerningen har gått utover opplever en *visshet* om at de(n) skyldige er straffet, der utformingen av selve straffen kommer i annen rekke. Å straffe ut fra intensjoner om gjengjeldelse har imidlertid ikke blitt akseptert som begrunnelse for straff i norsk strafferett.

2.2. Om fengselssosiologi og fangekultur.

På 1950- og 60-tallet ble bruken av fengsel et sentralt tema i kriminalpolitikken både i inn- og utland. Bakgrunnen for denne diskusjonen var for det første et ønske om å gjøre straffesystemet mer humant, ut fra den oppfatningen at frihetsberøving virket nedverdiggende på individene. Det kom både internasjonale og nasjonale bidrag som satte spørsmålsteget ved nytten av fengselsstraffens allmennpreventive karakter, og som i stedet rettet søkelyset mot straffens individualpreventive funksjoner.

I det tradisjonelle fengselets natur ligger det elementer av innesperring og isolasjon. Men fengselet innebærer også aktiviteter av ulike slag. De aktiviteter som foregår inne i fengslene, selv om de er underlagt sterk kontroll, vil være med på å gjøre fengselet til et eget samfunn innenfor storsamfunnet. Som Sykes (1958) sier; et fengsel ville ikke ha fortonet seg som et samfunn dersom hver enkelt fange var totalt isolert i hver sin celle. Gjennom denne (til tider påtvungne) sosiale samhandling med medfanger og fengselsbetjenter skapes fengselet til et sosialt system. Fengselet som et sosialt system har vært utgangspunktet for fengselssosiologien.

Gresham Sykes, som i 1958 ga ut *“The Society of the Captives”*, fokuserte på de lidelser som påføres de innsatte i fengsel. Frihetsberøvelsen som fengselet innebærer fører til at de innsatte er avskåret fra sine familie, slekt og venner. Dette igjen gjør at soningen preges av ensomhet, frustrasjon og mangel på følelsesmessige bånd til andre mennesker. Andre lidelser som Sykes fant i fengselet var mangel på materiell og tjenester, og det mest sentrale; mangelen på autonomi og medbestemmelse. Frustrasjonen som følge av å ikke kunne ta valg og som følge på forklaring på de ordre og reguleringer som byråkratiet kom med, gjør den innsatte svak, hjelpeløs og barnlig avhengig av andre.

De innsattes svar på disse lidelsene var at de søkte solidaritet med andre innsatte. Det dannes grupper innad i fengselet som et resultat av fangenes behov for beskyttelse mot fengselsvesenets press. Denne gruppedannelsen ga grunnlag for å snakke om en fangekultur (eller fengselskultur). Sykes viser også *hvorfor* denne kulturen har oppstått, men fokuserer ikke på *hvordan* den enkelte sosialiseres inn i fangekulturen.

Andre forskere har derimot lagt større vekt på hvordan de innsatte sosialiseres inn i fangekulturen, og hvilke konsekvenser denne innlemmelsen får. Et sentralt bidrag i så måte kom fra Thomas Mathiesen¹⁸, som har rettet et kritisk blikk på fengslene, og de offentlige begrunnelsene for opprettholdelse av disse. I følge Mathiesen er rehabiliteringsideologien en viktig del av fengselet, men på bakgrunn av både internasjonalt og nasjonalt materialet hevder Mathiesen av fengslene ikke virker rehabiliterende på de innsatte. En grunn til at rehabiliteringen ikke virker er at de innsatte sosialiseres inn i en fengselskultur, der man tar opp "*de uformelle tradisjoner, vaner, normer og verdier karakteristisk for fangesamfunnet*"¹⁹. Mathiesen kaller denne typen sosialisering for *prisonisering*²⁰. De innsatte formidler sine kriminelle "bravader" til hverandre og tar læring av andres forsøk og erfaringer. I følge Mathiesen vil fengselssoning (og prisoniseringseffekten) med andre ord føre til at de innsatte blir mer kriminelle innenfor murene enn det de var før de kom dit²¹. Han viser også til at ulik forskning viser at denne prisoniseringseffekten ikke ser ut til å slippe tak i de innsatte etter soningen. Den kan synes som om graden av prisonisering ble noe svekket ettersom tidspunktet for løslatelsen nærmet seg, ved at fangene til en viss grad forsøkte å legge fra seg de verdiene og normene som fengselskulturen representerte. Men det er lite som tyder på at innsatte slutter å identifisere seg med fengselets subkultur.

2.3. Allmennprevensjon

Allmennprevensjonens funksjon er først og fremst avskrekking. Dersom avskrekking hadde vært effektiv, vil det ikke bli begått kriminelle handlinger. I de kommende avsnittene vil jeg

¹⁸ Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* 1995

¹⁹ *ibid.* s.72

²⁰ *ibid.*

²¹ *ibid.*

fokusere på noen teorier/perspektiver som kan rette søkelyset på hvorfor fengselets avskrekkende funksjon har en omdiskutert virkning.

2.3.1. Teorier om kriminelle ungdomskulturer

I de siste årene har det vært en stor økning i antall kriminelle handlinger begått av unge lovbytere. Og skal man forstå hvorfor unge begår kriminelle handlinger er det nødvendig å forstå det samfunnet som disse ungdommene lever i²². I følge Christie er tenåringer et sosialt fenomen som hører det moderne samfunnet til, og som han sier ;

“De færreste over 60 år har selv vært tenåringer, de hoppet fra barn til voksen, var kanskje litt begge deler før de definitivt tippet over. De fleste hadde vel et naturlig fellesskap med jevnaldrende, men - og det er poenget - de tilhørte ikke i utpreget grad en egen særpreget kultur presset inn som en mellomfase mellom barn og voksen”²³.

Denne utviklingen blir sett på som en del av den teknologiske utviklingen som har skjedd de siste årene. For det første henger dette sammen med at det har skjedd en sterk spesialisering innenfor arbeidsmarkedet. For det andre er det blitt stadig mer mekanisering. Maskinene gjør i dag en rekke av de jobbene mennesker tidligere gjorde, og spesielt de jobbene unge uten arbeidserfaring utførte; det vil si, de enkleste jobbene har forsvunnet. På grunn av dette, mener Christie, trenger samfunnet ungdommen langt senere. De har ikke noe å bidra med i det moderne samfunnet, og søker dermed fellesskap med andre jevnaldrende der aktiviteten deres kan være av illegal karakter.

Andre forklaringer tar i større grad utgangspunkt i delkulturer for å forklare ungdomskriminalitet, og ser på hvordan delkulturer kan påvirke ungdom til å gjøre kriminelle handlinger. En forskjell mellom unge og eldre lovovertredere, er at de unge gjerne begår lovbrudd sammen med andre²⁴. Det er derfor nærliggende å ta utgangspunkt i de eventuelle føringer det miljøet ungdommen tilhører kan legge på dem.

²² Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn.*, 1985

²³ *ibid.* s. 95

²⁴ Dullum, Jane: *Alder og kriminalitet*, 1997

Forskning rundt gjenger, og de kriminelle delkulturene som oppsto i kjølvannet av disse, har vært aktuell innen den sosiologisk orienterte kriminologien siden 50-tallet²⁵. Utgangspunktet for denne forskningen var at ungdom synes å finne en felles problemforståelse innenfor gjengene (eller delkulturene), og at gjengene ville gi en felles løsning på problemene. Eksempel på slike problemer kan være at man ikke stiller opp til de forventninger som settes til utdanning, og at ungdom er i en posisjon der man skal løsrive seg fra foreldrene sine, men samtidig ikke underlegge seg andre autoriteter (som for eksempel regelverk og politi)²⁶.

Innenfor forskningen om kriminelle ungdomskulturer blir kriminalitet sett på som en sosial atferd som ble lært gjennom fellesskap med andre²⁷. Læring av kriminalitet inkluderte læring av teknikker for å begå kriminelle handlinger og læring av holdninger og motiver.

Læring av normer og regler skjer i en prosess der overføring av forventninger foregår mellom individer, også kalt sosialisering²⁸. Som en del av sosialiseringbegrepet er det vanlig å skille mellom primærsosialisering og sekundærsosialisering. I følge Høgmo (1992) kan man skille disse formene for sosialisering slik:

“Substansielt står gjerne primærsosialiseringen for innlemmelse i menneskeheten og ervervelse av allmennmenneskelige kompetanse, mens sekundærsosialisering har betegnet vår tilknytning til samfunnets institusjonelle verden”²⁹

Primærsosialisering går med andre ord ut på å lære de generelle rollene som en vil støte på i samfunnet. Denne formen for sosialisering blir gjerne formidlet av familien, venner og andre nære relasjoner. Sekundærsosialisering er overføringer av forventninger og kunnskaper om de grunnleggende rettigheter og plikter vi som samfunnsmedlemmer har³⁰, og hvilke roller dette medfører.

Medlemmene i gjenger sosialiseres inn i en kultur som preges av felles verdier, normer og holdninger. Det stilles forventninger til deres atferd, som sanksjoneres positivt eller negativt alt etter som hvordan de andre medlemmene reagerer på deres atferd. Innenfor denne

²⁵ Hauge, Ragnar: *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*. 1990

²⁶ *ibid.*

²⁷ Sutherland, E.H.: *Differential association*, 1966

²⁸ Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*. 1984

²⁹ Høgmo, Asle: *Hva er sosialisering?* 1992, s. 15

³⁰ Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*. 1984

retningen står kriminelle delkulturer og subgrupper (altså gjengene) for primærsosialisering og overfører kriminelle holdninger/motiver til andre medlemmer av gruppen slik at disse holdningene/ motivene internaliseres. På denne måten kan kriminell atferd overføres mellom gruppemedlemmene. Forklaringen på hvorfor noen grupper blir ansett som kriminelle og andre ikke, bunner i ulike forhold. Sutherland sier:

“In some societies an individual is surrounded by persons who invariably define the legal code as rules to be observed, while in others he is surrounded by persons whose definition are favourable to the violation of the legal code”³¹.

En person vil ut fra dette alltid være i et konfliktforhold om hvilke koder (eller normer) som skal følges. De kriminelle delkulturene, eller gjengene, har i følge Sutherland oppstått som en konsekvens av at gruppemedlemmene i større grad er påvirket av holdninger, motiver og verdier som ikke er legale.

Mangelen på sosial kontroll blir også brukt som forklaring på hvorfor det oppstår kriminelle ungdomskulturer. Sosial kontroll er nødvendig for at individene skal internalisere de verdier, normer og regler som den respektive gruppen finner viktig. Familien har en viktig oppgave (i likhet med mange andre institusjoner i samfunnet) med å videreføre de verdier som er viktig i samfunnet. Denne sosialiseringen innehar en del elementer som gjengen svært sjelden kan, eller vil, videreformidle (så som nestekjærlighet, respekt, høflighet...), og er nok ikke spesielt karakteristisk for (de kriminelle) ungdomsgjengene. Samfunnet vårt preges av familieoppløsning, geografisk mobilitet og arbeidsledighet. Ungdom er mer selvstendige nå enn før, og mange vil nok hevde at dette er et resultat av familiens manglende evne til å utøve sosial kontroll overfor deres ungdom. I Montis undersøkelse fremhever han mangelen på klare grenser. Han sier:

“Their world had few well-defined boundaries. Many more young persons now roamed far from their neighbourhoods at all hours of the day and night. They did so with virtually no adult supervision or knowledge. The world was much bigger now, and it also was becoming more complex. There were more and varied

³¹ Sutherland, E.H.: *Differential association*, 1966, s. 81

contacts with a host of youth known only by the town where they lived or the gang to which they belonged”³²

Tendensen til at ungdom har mindre sosial kontakt med voksne synes å være et økende fenomen i vårt moderne samfunn. De unge føler at de har større frihet ved at de er utenfor de voksnes kontroll. De voksne på sin side stenges ute fra et miljø, der de for det første ikke har kontroll over hva som skjer, og for det andre ikke har muligheter for å sanksjonere eventuell uønsket atferd. Kombinasjonen av illegal atferd og mangelen på sosial kontroll kan føre til situasjoner preget av usikkerhet og frykt, lik den vi kjenner fra en del bymiljø både i Europa og USA.

Lojalitetsfølelse blir sett på som en tredje årsak til at gjenger opprettholder sin kriminelle karakter. Lojalitet blir viktig i enkelte ungdomsgjenger fordi tillit og lojalitet kan være grunnlaget for gjengens eksistens. Denne følelsen av fellesskap og lojalitet kan være bygd på ulike forhold, for eksempel kan det i de kriminelle ungdomsmiljøene være sikkerhetsforanstaltninger i forhold til politiet som gjør fellesskapet mellom gruppe medlemmene spesielt viktig.

Et problem i forhold til å ta utgangspunkt i ungdomskulturer, som blant annet Hauge (1968) skisserer, er at kultur er et abstrakt fenomen. Man kan for så vidt ikke observere en kultur, men man observerer handling og atferd. Ut fra atferd trekker man så slutninger om hva denne kulturen inneholder. Og det man har funnet ut om kulturen, blir brukt som forklaring på atferd. Det blir med andre ord en form for sirkelslutning. En ungdomskultur, eller kriminell delkultur, består av en gruppe individer som har hvert sitt bilde av hva de tror inngår i den kulturen de er medlem av. Dette bildet, sier Hauge, som den enkelte har av delkulturen vil selvfølgelig ha en del likhetsstrekk, ettersom det (i mer eller mindre grad) er en form for atferd som har dannet utgangspunkt for denne kulturen.

2.4. Arbeidsmarkedets betydning for kriminalitet

Denne avhandlingen vil også komme inn på arbeidets betydning i forhold til kriminalitet. Arbeid, og spesielt lønnsarbeid har blitt en stadig viktigere del av det moderne samfunn.

³² Monti, Daniel J.: *Wannabe - gangs in suburbs and schools*. 1994, s. 52

Fokuset legges ofte på samfunnsmedlemmenes tilknytning til arbeidsmarkedet, og interessen for ens tilknytning til arbeidsmarkedet er av betydning både i den private og den offentlige sfære.

Den moderne samfunnsutviklingen har lagt både en økonomisk, statusmessig og ikke minst, en materiell standard for samfunnsmedlemmene. Arbeidsledige har små muligheter for å klare å leve opp til denne standarden. I forsøket på å nå denne standarden, oppdager mange at de ikke har mulighet for å nå denne med hjelp av de virkemidler som samfunnet har definert som legitime. Ved å ta i bruk illegitime midler for å nå disse målene, oppdager man to ting; for det første at det faktisk er mulig å oppnå enkelte goder på tross av ens heller ekskluderende utgangspunkt, og for det andre, dersom man oppdages er dette sett på som avvikende sosial atferd (jfr. Merton, 1985). Dette utgangspunktet blir ofte brukt for å forklare kriminalitet, der midlene som blir tatt i bruk for å oppnå goder har samfunnet definert som illegitim og derfor belagt med negative sanksjoner. Undersøkelser gjort i USA viser at mulighetene for å få seg arbeid blir en viktig del av prosessen med å forebygge kriminalitet, da spesielt blant unge;

“Inadequate availability of employment is perhaps the biggest obstacle to successfully traversing the gap between a troubled adolescence and the entry into a more stable adulthood”³³

2.5. Humanisme

På 60- tallet var det en sterk oppblomstring av teoretiske bidrag som fokuserte på straffens funksjon og virkninger. Utgangspunktet til de fleste forfatterne var hvilke konsekvenser (lukkede) institusjonsopphold hadde på individene, og da fortrinnsvis fengslene. Denne retningen betegnes gjerne som stemplingsperspektivet, der den kriminelle settes i sentrum.

2.5.1. Stemplings- og stigmat teorier

Å bli stemplet som avviker følger to prosesser³⁴, for det første må en bestemt type atferd defineres som avvikende. Denne definisjonen er i stor grad sosialt bestemt og kan variere fra

³³ Hagan, John: *Crime and Disrepute*, 1994, s. 89

³⁴ Hauge, Ragnar: *Stempling og stigmatisering*, 1997

samfunn til samfunn, fra gruppe til gruppe og fra situasjon til situasjon. Denne avhandlingen tar utgangspunkt i en gruppe som er formelt definert som avvikere. Samfunnet vårt har lovfestet bestemte former for handlinger som avvikende i forhold til de normer og regler som gjelder i samfunnet. Når en da oppdager atferd som faller inn under disse definisjonen på atferd, har en kategorisert disse personene innenfor denne gruppen avvikere. Utpeking av personer som avvikere innenfor de definerte kategoriene utgjør den andre delen av stemplingsprosessen³⁵.

Begrepene stempel og stigmatisering blir ofte brukt om hverandre³⁶. Synspunktet er derimot, at både stempeling og stigmatisering er en del av en prosess, hvor noen stemples som avvikere og at denne stemplingen fører til at andres syn og atferd i forhold til avvikeren påvirkes slik som beskrevet over. Dette fører så til at avvikeren presses inn i en avvikerrolle og begynner å se på seg selv som avvikere (stigmatisert)³⁷.

Også Becker (1963) ser på avvik som en konsekvens av andres respons på bestemte handlinger, og ikke en egenskap ved selve handlingen. For Becker blir *statusen* som avvikere sentral, fordi det følger med en del forventninger og tilleggskjennetegn til den som har blitt stemplet som avvikere.

Becker bruker begrepene hoved- og bistatus for å forklare virkningene av stigma. Dersom ens hovedstatus er lege, vil det i kjølvannet av denne statusen følge andre forventninger som kunnskapsrik, respektabel, ha god økonomi og lignende. Er ens hovedstatus kriminell følger det med forventninger til denne personen som upålitelig, ikke troverdig, uten respekt for andres eiendeler med videre.

“Treating a person as though he were generally rather than specially deviant produce a self- fulfilling prophecy. It sets in motion several mechanism, which conspire to shape the person in the image people have of him. In the first place, one tends to be cut off, after being identified as deviant, from participation in more conventional groups, even though the specific consequences of the particular

³⁵ ibid.

³⁶ ibid.

³⁷ ibid.

*deviant activity might never of themselves have caused the isolation had there not also been the public knowledge and reaction to it*³⁸

Stempelet som avviker fører med andre ord til at en blir utstøtt fra det ”normale” samfunnsliv. Men samtidig som en utstøtes fra ”det gode selskap”, innlemmes en i den avvikende kulturen. Avvisning og mangel på sosial aksept fra samfunnet fører ofte til at den som først er stemplet som avviker, går inn i rollen som avviker, og innlemmes i den avvikende kultur³⁹. Enten personene er formelt definert som avvikere eller uformelt oppfattes som avviker av samfunnet, vil dette, i følge Becker, føre til at mange av oss vil forhold oss annerledes til denne personen. Vi vil ofte ha en del forventninger til personer som innehar avvikende egenskaper, og vi vil kanskje reservere oss mot å gi denne personen jobb, være lite behjelpelig med å finne en plass å bo, og reservere oss mot å bli nærmere kjent med denne personen. Eckhoff (1979) sier blant annet at :

*"Det finns många förhållande som bidrar till at den som varit i fängelse har mindre chanser att anpassa sig til samhället än han annars skulle haft. Han får förbrytarstämpeln på sig. Han har svårt att få arbete och svårt att få någonstans att bo*⁴⁰

Personer som har vært i fengsel føler seg ofte stemplet som sosiale avvikere; de opplever at samfunnet oppfatter dem som mindreverdige og som noen en ikke ønsker videre omgang med⁴¹. Fengselskulturens negative påvirkning er vel dokumentert innen kriminalforskningen⁴², der sosialisering inn i avvikerkulturen blir ansett for å være et av de forholdene som har størst samfunnsmessige konsekvenser i form av fortsatt kriminalitet⁴³. I tillegg kommer de mer individuelle psykosomatiske lidelser for eksempel i form av mindreverdighets følelse og tap av selvidentitet som opphold i fengsel kan medføre⁴⁴.

³⁸ Becker, Howard: *Outsiders*. 1963, s.34

³⁹ *ibid.*

⁴⁰ Eckhoff, Torstein: *Samhället får den kriminalitet det förtjänar*. 1979, s. 24

⁴¹ Goffman, Erving: *Stigma*, 1963

⁴² Blant annet Christie, Nils: *Pinens begrensning*. 1982

⁴³ Becker, Howard: *Outsiders*, 1963

⁴⁴ Goffman; Erving: *Anstalt og menneske*. 1961

For noen kriminelle vil samfunnets stemping av dem føre til at en begynner å se på seg selv på samme måte - som et samfunnsmessig utskudd. For andre er tilegnelsen av rollen som avviker et valg som gjøres ut fra en oppfatning av at tilegnelse av rollen som avviker har visse fordeler⁴⁵. I mange tilfeller kan det være lettere for den kriminelle å identifisere seg som avviker enn å prøve å leve som 'normal', fordi han på den måten reduserer "*nederlagsfølelsen og de negative sanksjonene i form av avvisning når man søker å bli godtatt*"⁴⁶. En annen fordel ved å identifisere seg som avviker er at en blir medlem av en gruppe der ens avvik er legitimt⁴⁷, her får man aksept og et sosialt fellesskap som samfunnet ikke kan (vil) tilby.

I mange undersøkelser er de nevnte negative virkningene av fengselet satt i sammenheng med fengselets manglende evne til rehabilitering av kriminelle⁴⁸. Erfaringene om fengselets virkninger dannet også utgangspunktet i sin tid for å tenke alternativt i forhold til nye straffemetoder, som igjen var utgangspunktet for den opprinnelige samfunnstjenesten.

2.6. Etablering av samfunnstjenesten

En konsekvens av debatten om fengselets virkninger på 60-tallet, var ønske om å finne andre straffemetoder i tillegg til fengsel. I de neste avsnittene vil fokuset være rettet mot samfunnstjeneste som er et slikt alternativ. Etter en redegjørelse for bakgrunnen og debatten rundt daværende samfunnstjeneste, følger det en beskrivelse av hvordan straffen er organisert i dag.

2.6.1. Starten på samfunnstjeneste

Samfunnstjenestens framvekst startet i slutten av 1960-årene og var først og fremst et ønske om å finne alternative straffereaksjoner til unge lovbrytere⁴⁹. Storbritannia var den første til å innføre samfunnstjeneste i 1973, og ble der en viktig del av det rettslige rammeverk.

⁴⁵ Hauge, Ragnar: *Stempling og stigmatisering*. 1997

⁴⁶ *ibid.*, s. 388

⁴⁷ *ibid.*

⁴⁸ For eksempel Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* 1995; Christie, Nils: *Om forskningens avmytologisering - Individualprevensjon og allmennprevensjon*, 1993; Becker, Howard: *Outsiders*, 1963; Sykes, Gresham M.: *The Society of the Captives*. 1958

⁴⁹ Ot.prp.nr.72: *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)*, 1989-90

Bakgrunnen for fremveksten av samfunnstjeneste i Storbritannia var at det kom krav om en ny straffereaksjon fordi man så at det var en stadig økende ungdomskriminalitet, der vinningskriminalitet og skadeverk utgjorde størstedelen av lovbruddene. De fleste forbrytelsene var gjerne begått under påvirkning av rusmidler, og det så ikke ut som om fengsel var den beste måten å hindre gjentakelse.

På bakgrunn av forskning på fengselets virkninger ble det etter hvert et sterkt ønske om å humanisere det daværende straffesystemet. Det kom forslag om at lovbrøttere skulle sone straffen sin ved å arbeide i fritiden sin, og at dette ble ansett for å være straff nok. I den britiske debatten ble samfunnstjeneste en måte å sone straff som førte til at lovbrøtterne gjorde opp for seg i større grad enn om de satt i fengsel. Dette ble ansett for å ha en positiv virkning ettersom slikt konstruktivt arbeid ute i samfunnet muligens ville være med på å endre folks holdninger til lovbrøttere⁵⁰.

Basert på de erfaringene som Storbritannia gjorde, vedtok Europarådet i 1976 en resolusjon der medlemslandene ble bedt om å vurdere mulighetene for å innføre samfunnstjeneste⁵¹. Dette førte til at Nederland, Danmark og Norge startet sine prøveprosjekter tidlig på 1980-tallet etter den engelske modellen, og Sverige kom etter i 1990.

Innføringen av samfunnstjeneste må også sees i lys av den økonomisk utviklingen som fant sted i Europa på dette tidspunktet. Mange land opplevde til dels alvorlige økonomiske nedgangstider som førte til at det ble sett etter billigere alternativer til fengselsstraffen. En konsekvens av dette var at ressurs sparing og ønske om et straffesystem som var 'vennlignere' for lovbrøttere ble argumenter for samme sak. Samfunnstjeneste oppsto som et alternativ til begge ønskene. De fleste landene valgte å innføre samfunnstjeneste som prøveprosjekt først, og senere har det blitt en permanent løsning for de fleste landene, selv om det er individuelle ulikheter i utformingen av samfunnstjenesten.

⁵⁰ Withfield Dick og David Scott: *Paying back: Twenty years of Community service*, 1993

⁵¹ Ot.prp.nr.72: *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)*, 1989-90 s. 8

2.6.2. Den norske debatten

Hovedargumentet da samfunnstjeneste ble presentert gjennom kriminalmeldingen i 1977⁵², hadde sitt grunnlag i behandlingstanken. Samfunnstjeneste skulle være en straff der behandling og rehabilitering sto i sentrum, i motsetning til fengsel som ble sett på som en skole i kriminalitet. En av de viktigste pådriveren i Norge var Nils Christie som har gjort en rekke undersøkelser om fengselsoppholdets virkninger. Forslaget om innføringen av samfunnstjeneste ble av de fleste sett på som et godt alternativ i forhold til den debatten som foregikk. Men, alternativ til hva? Her i landet gikk ikke den store debatten på om man skulle innføre samfunnstjeneste eller ikke, den gikk heller på *hva samfunnstjenesten skulle være et alternativ til*. Enkelte mente at samfunnstjeneste burde bli et alternativ til mildere straffer. Det vil si et alternativ til de som får påtaleunntatelse og betingede straffer, og som ligger i grenseland mellom de alternativene som var da⁵³. Andre mente samfunnstjeneste skulle være et alternativ til ubetingede straffer, og at det ved innføringen av en slik tjeneste ville minske bruken av ubetingede fengselsstraffer, og følgelig også bruken av fengsel. Men, det ble presisert, bla. av daværende justisminister Andreas Cappelen, at det var viktig å ha fengselsstraffen som "*riset bak speilet*"⁵⁴.

Motargumentet mot samfunnstjeneste var at den typen straffereaksjon ville bety en straffeskjerpning av rettssystemet. Det ble henvist til undersøkelser som var gjort i England der det viste seg at 50% av de som fikk samfunnstjeneste ville få betinget dom eller bot dersom denne tjenesten ikke hadde eksistert⁵⁵. Det ble til slutt vedtatt at samfunnstjeneste skulle være et alternativ til ubetinget fengsel, men den skulle også være et særvilkår til betinget dom.

2.6.3. Dagens samfunnstjeneste

Som beskrevet innledningsvis er samfunnstjeneste omgjort til samfunnsstraff i 2002. I praksis inneholder den nye samfunnsstraffen mange av de samme elementene som det som tidligere het samfunnstjeneste. Samfunnsstraff kan i dag bestå av "*samfunnsnyttig tjeneste, program, individuelle samtaler, behandling, mekling i konfliktråd og andre tiltak som er relevante i*

⁵² ibid.

⁵³ ibid.

⁵⁴ ibid. s. 9

⁵⁵ Ot.prp.nr.72: Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste), 1989-90 s. 10

*forhold til den enkeltes kriminalitet*⁵⁶. Det viktigste tillegget i samfunnsstraff sammenlignet med samfunnstjeneste er innføringen av program og økt fokus på individtilpasset tilbud innen psykoterapeutisk, psykiatrisk eller medisinsk behandling (jfr. pkt 1.3).

I 2006 kom det en lovendring som åpnet for økt bruk av samfunnsstraff. I følge kriminalomsorgen var det tidligere

*”et vilkår for bruk av samfunnsstraff at handlingen ikke hadde høyere strafferamme enn fengsel i 6 år. Nå bygger muligheten for samfunnsstraff på hvor lang fengselsstraff den enkelte faktisk ville bli dømt til. (...) Etter de nye reglene kan samfunnstjeneste idømmes dersom fengselsstraffen som ellers ville blitt idømt i den konkrete saken, ikke er strengere enn 1 år. Dersom sterke grunner taler for det, kan samfunnsstraff også brukes selv om fengselsstraffen ville blitt mer enn 1 år. Ved å fokusere på det som ville blitt utmålt fengselsstraff (1 år), i stedet for strafferammen (6 år), åpnes det for en mer utstrakt bruk av samfunnsstraff*⁵⁷.

2.7. Foreliggende forskning

Når det gjelder den statistiske delen av tilbakefallsproblematikken foreligger det i dag noen undersøkelser. Statistisk sentralbyrå (SSB) gjennomførte en tilbakefallsundersøkelse i 1987. Denne undersøkelsen sammenligner tilbakefall fra 1951 og til 1987, men den omhandler ikke samfunnstjeneste spesielt. I tiden før 1991 da samfunnstjeneste ble innført som straffealternativ, ble den regnet for å være et vilkår ved betinget dom, og ble ikke registrert særskilt i strafferegisteret⁵⁸.

Den første artikkelen som omhandlet samfunnstjeneste kom i 1996⁵⁹, hvor en sammenlignet tall fra samfunnstjenestedommer fra 1992 målt opp mot et eventuelt tilbakefall i 1993-1995. Resultatet fra denne undersøkelsen vil bli omtalt senere i fremstillingen.

⁵⁶ Fra www.kriminalomsorgen.no: Bruk av samfunnsstraff øker, datert 25.01.06

⁵⁷ *ibid.*

⁵⁸ Kristoffersen, Ragnar: Tilbakefall til ny kriminalitet, med fokus på kriminalomsorgen. Nettpublikasjon, 2006.

⁵⁹ *Ibid.*

I kriminalstatistikken fra 2001 og frem til i dag (fra SSB) er det derimot kommet inn opplysninger om samfunnstjeneste. Statistikkene viser imidlertid ikke oversikt over tilbakefall, men viser hvilke type lovbrudd som har medført samfunnstjeneste⁶⁰.

Når det gjelder annen forskning på området, kom det noen studier om tilbakefall på 90-tallet, men svært få knyttet til spesifikt til samfunnstjeneste (med unntak av tidligere refererte undersøkelse av Kristoffersen). Det har blant annet vært utført et par studentoppgaver med tilbakefall som tema (for eksempel Storhaug i 1997 og Skardhamar i 2002), samtidig som det gjort en utenlandsk studie i forhold til fengsel, andre sanksjoner og tilbakefall (Smith, Goggin, og Gendreau i 2002).

⁶⁰ For eksempel tabell 34 i 2001 (Straffereaksjoner, etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd) og tabell 28 i 2005 (straffereaksjon, etter type reaksjon og hovedlovbrudd).

Kapittel 3:

Metodiske valg, fremgangsmåte, klargjøring av variabler.

I sosiologien er vi gjerne opptatt av å danne nye begreper, teorier og perspektiver på ulike samfunnsforhold for å forstå virkemåte og endring. I denne prosessen tar vi i bruk metode for å systematisere og planlegge spørsmålene vi stiller og hvordan vi skal gå frem for å få svar på disse spørsmålene. Metode er et verktøy og inneholder regler og prosedyrer for danning av problemstilling, innhenting av data, organisering av data, bearbeiding av data, fortolkning av resultater og presentasjon av de funn en kommer frem til⁶¹.

I samfunnsvitenskap skiller en gjerne mellom to hovedgrupperinger innen metode: kvantitativ og kvalitativ metode⁶². I denne oppgaven har jeg i hovedsak valgt å bruke kvantitativ metode for å samle inn opplysninger om den enkeltes straffeforhold. Jeg fant det mest hensiktsmessig å bruke den fremgangsmåten fordi jeg var interessert i opplysninger som kunne gi et mer generelt bilde av hvordan forholdet mellom straffereaksjonene samfunnstjeneste og ubetinget fengsel er.

3.1 Datainnsamling:

Utgangspunktet for datainnsamlingen var et ønske om å gjennomføre kvalitative intervju med personer som har sonet samfunnstjeneste, for blant annet å undersøke hvilke opplevelser personer som har fått samfunnstjeneste hadde i forhold til denne typen straffereaksjon. Dette viste seg i ettertid å bli vanskelig å gjennomføre. Etter å ha sendt ut ca. 30 henvendelser om intervju, kom det fire positive svar, der bare ett intervju lot seg gjennomføre. Dette intervjuet vil bli brukt i denne avhandlingen, mer som en illustrasjon på denne personens reelle opplevelse av straffen, av planleggingen og tilretteleggingen av straffen, og gjennomføringen av straffen. En rekke av henvendelsene kom i retur merket ”adressaten ukjent” (ca. 10 brev), og resterende unnlot å svare. I avhandlingen vil det også bli tatt i bruk intervjuer som er gjort

⁶¹ Holme/Solvang, *Metodevalg og metodebruk*, 1991.

⁶² *ibid.*

av andre, blant annet en avisreportasje fra avisen Nordlands Fremtid og intervju i tidsskriftet ”Aktuelt for kriminalomsorgen: Samfunnstjeneste -10 år i Norge”.

På grunn av det manglende kvalitative datagrunnlaget, vil et statistisk materiale danne utgangspunkt for drøftingen. I statistikken skal vi snart se at det i tillegg til personer med samfunnstjeneste også er tatt med en gruppe fra Nordland som er idømt ubetinget fengsel. Dette har jeg gjort for å kunne relatere funnene til andre funn. På det tidspunkt da datainnsamlingen ble gjennomført fantes det ikke tidligere tilbakefallsundersøkelser som inkluderte samfunnstjeneste. Det var derfor nødvendig å ha en sammenligningsgruppe. En annen grunn til at sammenligningsgruppen ble valgt var fordi samfunnsstraff skal være et reelt straffealternativ til ubetinget fengsel.

Det er viktig å gjøre klart allerede på et tidlig tidspunkt at samfunnstjenestegruppen i denne undersøkelsen består av personer som har hatt et reelt valg mellom to ulike straffereaksjoner, ved at alle i undersøkelsen på domsavsigelsestidspunktet *enten* kunne bli idømt samfunnstjeneste *eller* ubetinget fengsel. Sammenligningsgruppen derimot, det vil si gruppen som fikk fengselsstraff, fikk straffen på et tidspunkt da samfunnstjeneste ikke var et straffealternativ.

Før jeg går videre til å redegjøre for den kvantitative undersøkelsen vil jeg presisere at jeg under datainnsamlingen var pålagt taushetsplikt fra Statsadvokatkontoret i Nordland, og at personrelaterte opplysninger er behandlet ved statsadvokatkontoret under konsesjon fra Datatilsynet. Alle personopplysninger er anonymisert og gjort statistiske før bruk i avhandlingen.

3.1.1. Den kvantitative datainnsamlingen:

Datamaterialet til undersøkelsen er basert på opplysninger hentet fra arkivene til Kriminalomsorgskontorene i Nordland, Troms og Finnmark, samt Statsadvokatkontoret i Nordland. Opplysninger om samfunnstjenestegruppen er fra kriminalomsorgskontorene, og de som deltar i undersøkelsen er personer som har gjennomført samfunnstjeneste innenfor den valgte tidsperioden i Nordland, Troms og Finnmark. De ble valgt ut fra kriteriene a) soningen gjennomført i 1991-1993 b) menn c) hovedlovbruddet er vinningskriminalitet (disse punktene omhandles grundigere i egne punkter, se 3.2 utvalg).

Opplysninger om sammenligningsgruppen er hentet fra Statsadvokatkontorets arkiv, og gjelder bare saker fra Nordland fylke.

Undersøkelsen omfatter 85 personer. Av disse er 76% fra Nordland, 13% fra Troms og 11% fra Finnmark. Forskjellen i fordelingen mellom fylkene kommer først og fremst av at hele sammenligningsgruppen, som utgjør halvparten av utvalget, i sin helhet er hentet fra Nordland. Dersom regionale forskjeller med hensyn til tilbakefall var et sentralt moment i undersøkelsen, ville innsamlingsmetoden vært av stor betydning. Det er imidlertid ikke et mål i denne undersøkelsen. Utvalgets geografiske utstrekning grunner i behovet for et tilstrekkelig stort materialet.

Datamaterialet baserer seg også på utskrift over utvalgets registrerte straffeforhold, oversendt fra Straffe- og bøtere registeret. Dette var nødvendig for å kunne undersøke eventuelt tilbakefall hos den enkelte i undersøkelsen.

3.2. Utvalg:

3.2.1. Geografisk og tidsmessig avgrensning

Undersøkelsen er avgrenset til å gjelde personer som er idømt samfunnstjeneste i Nordland, Troms og Finnmark i perioden 1991-1993, og personer som ble idømt ubetinget fengsel i Nordland i perioden 1986-1988. Det er valgt ut et tilnærmet likt antall personer i begge gruppene, 43 personer med samfunnstjeneste som straffereaksjon og 42 med fengsel som straffereaksjon. Utvalget i undersøkelsen er følgelig noe begrenset. Det kan forklares ved at den første kvalitative runden med å få tak i et utvalg og informasjon om enkeltpersoner var svært tidskrevende, og at det i den kvantitative delen av undersøkelsen var et begrenset utvalg som hadde fått samfunnstjeneste - og som oppfylte de andre kriteriene.

Den dommen undersøkelsen tar utgangspunkt i vil bli kalt *utgangsreaksjon*. Ettersom samfunnstjeneste på det tidspunktet var en forholdsvis ny straffereaksjon var det naturlig å velge en tidlig periode av tjenesten, for derav å kunne undersøke tilbakefallet noen år senere (seneste registrerte dom 31.12.1995). Bruken av samfunnstjeneste ble under prøveordning tillatt brukt fra 1984, men prøveordningen ble ikke landsdekkende før 1988. I 1991 ble samfunnstjeneste vedtatt ved lov som en straffereaksjon på lik linje med andre straffer.

Gruppen ubetingede fengselsdommer ble valgt ut fra en periode *før* samfunnstjeneste normalt ble brukt for bedre å kunne skille mellom tvilstilfellene der valget har stått mellom samfunnstjeneste og ubetinget fengsel. Derfor er perioden 1986-1988 valgt for denne sammenligningsgruppen.

Det må imidlertid også sies at samfunnstjenestegruppen ikke består av en gruppe som i fravær av denne reaksjonsmåten uten videre ville fått ubetinget fengselsstraff. Med utgangspunkt i eget materialet tenderer samfunnstjeneste til oftere å bli brukt som vilkår til betinget dom heller enn som klare samfunnstjenestedommer. Utvalget i undersøkelsen viser at av 43 samfunnstjenestedommer var 28 % av dommene samfunnstjeneste gitt som vilkår til betinget dom, mens 22,5% av dommene var rene samfunnstjenestedommer.

Disse tallene kan indikere at dersom samfunnstjeneste ikke hadde eksistert som reaksjon, ville en del av de som nå er idømt samfunnstjeneste fått betinget dom. Det vil si at de i stedet for å sone en samfunnstjenestedom enten ville fått en utsettelse av fullbyrdigelsen av straffen eller fått en utsatt straffutmåling. I begge tilfeller ville den straffedømte i praksis vært fri.

3.2.2. Kjønn og alder:

I følge statistisk sentralbyrå ble 11% av den mannlige og 3% av den kvinnelige befolkningen over 15 år straffet en eller flere ganger i 2005⁶³. Kvinner er i fåtall også når det gjelder samfunnstjeneste. I 2005 ble det avsagt 2623 samfunnsstraffdommer, hvorav 384 var rettet mot kvinner⁶⁴. Kvinneandelen utgjør 14 prosent av de som fikk samfunnsstraff i 2005. Utvalget består derfor av menn for dermed å få et mer sammenlignbart datamateriale. Utvalget er ikke gjort innenfor spesielle aldersgrupper, selv om vinningskriminalitet i all hovedsak gjelder unge lovbrøyttere. Den yngste i utvalget er 17 år, den eldste er 56 år, og gjennomsnittsalderen er 25 år.

3.2.3. Type kriminalitet:

Alle enhetene ble i tillegg til variabelen tidspunkt for domsavsigelse og kjønn, valgt ut etter variabelen *type kriminalitet*. De er tiltalt og dømt for kriminelle handlinger som samlet

⁶³ SSB: Straffereaksjoner i 2005. (<http://www.ssb.no/emner/03/05/straff/>)

⁶⁴ SSB: Straffereaksjoner, etter type reaksjon, kjønn og alder. 2005. (http://www.ssb.no/0305/a_krim_tab/tab/tab-2006-10-20-31.html)

kommer inn under betegnelsen vinningskriminalitet. Vinningslovbrudd vil omfatte tyveri (tyveri uten innbrudd) (§257), grovt tyveri (tyveri med innbrudd) (§258), tyveri av motorkjøretøy (§260), bedrageri (§270), underslag (§255) og heleri (§318 jfr. 317). Samfunnstjeneste er gitt til personer med narkotikadommer, promillekjørere og andre lovbrudd, men skal i størst grad rette seg mot unge vinningskriminelle med gjentatte lovbrudd bak seg. Utvalget vil derfor avgrenses til kun å gjelde de som er dømt for forhold som defineres som vinningslovbrudd.

Utvalget vil være dømt for straffbare forhold som innebærer en maksimumsstraff på ett år ubetinget fengsel, og vil av den grunn først og fremst gjelde den tradisjonelle vinningskriminaliteten. Tyveri (grovt og simpelt tyveri og bilbrukstyveri) utgjør i dag omtrent 18% av de innsatte i norske fengsler⁶⁵. Møglestue slår i sin undersøkelse fast at ”*straffede som i 1987 ble kjent skyldig i grovt tyveri eller narkotikaforbrytelser, pådro seg ny straffereaksjon oftere enn andre lovovertredere*”⁶⁶. Det viser hvorfor det er interessant å ta utgangspunkt i nettopp kategorien vinningslovbrudd.

3.3. Klargjøring av variablene:

I denne avhandlingen blir enkelte variabler vektlagt i undersøkelsen av tilbakefall. Det vil være et hovedfokus på type straffereaksjon, men andre variabler som er forventet å ha innvirkning på individenes atferd vil bli trukket frem. Dette gjelder blant annet vedkommendes alder på domstidspunktet for utgangsreaksjonen og vedkommendes alder ved første straffesak, hvor mange forhold utgangsreaksjonen omfattet, og til sist om vedkommende var i arbeid eller under utdanning på domstidspunktet. Videre følger en kort redegjørelse for hvorfor det anses som fruktbart å bruke de overfor nevnte variablene.

3.3.1. Tilbakefall til ny kriminalitet:

Formålet med undersøkelsen er å måle effekten av samfunnstjeneste, målt i tilbakefall til ny kriminalitet. Variabelen *tilbakefall* vil indikere om det er registrert straffesak på vedkommende innen en tidsramme på to år fra ferdig soning av utgangsreaksjonen.

⁶⁵ SSB: *Straffereaksjoner. Etter type reaksjon og hovedlovbrudd*, 2005.

⁶⁶ Møglestue: Samfunnsspeilet nr. 3, 1996: 7. avsnitt

Jeg har valgt å bruke 1991 som startpunkt for utvalg av samfunnstjenestedommer, ettersom det var da lovvedtaket kom. For å få tak i et tilstrekkelig antall dommer på det tidspunktet var det nødvendig å bruke dommer avsagt frem til og med 1993. Tilbakefallet undersøkes i en toårsperiode etter ferdig soning av utgangsreaksjonen, altså registrert tilbakefall i 1994 og 1995. Risikoen med dette korte tidsintervallet er at flere kan ha gjort ny kriminalitet i ettertid, men vil likevel bli kategorisert blant de uten registrert tilbakefall. For gruppen med ubetinget fengselsdommer anses det som nødvendig å følge de samme kriterier ut fra hensyn om sammenligning, altså registrert tilbakefall i løpet av 1990 og 1991.

Er denne toårsperioden tilstrekkelig for å undersøke tilbakefall? Ulla Bondeson sier:

”Erfarenhet viser att vad gäller användandet av prognosinstrument är en 2-årig uppföljningstid tillräcklig för att förutsägelsestabell med samma precision som vore den grundat på en längre period. (...) Då uppgiften å andra sidan är att beskriva kriminalitetens omfattning har tidigare undersökningar visat, att det totala återfallet inom en 5-årsperiod faller ca. tre fjärdedelar inom de 2 första åren”⁶⁷

Også andre tilbakefallsundersøkelser viser denne tendensen. I Statistisk sentralbyrås undersøkelse (i regi av Møglestue) over tilbakefall blant tidligere straffede over en femårsperiode, viste det for eksempel seg at tilbakefallet kom forholdsvis tidlig etter soningslutt. Blant de med tilbakefall var tre av fem tilbakefall registrert mindre enn to år etter forrige straffereaksjon, og som Møglestue skriver det: *”For alle med tilbakefall gikk det i gjennomsnitt 1,9 år fra reaksjonen i 1987 til første tilbakefall”⁶⁸*. I en artikkel om tilbakefall, publisert første gang i 1997, blir tilbakefall definert som *”antall siktede personer i et registreringsår som i løpet av en etterfølgende treårsperiode pådrar seg en ny siktelse, uansett lovbrudd og eventuell reaksjon”⁶⁹*. I den samme artikkelen vises det også til at 3 av 5 som er dømt for forbrytelser faller tilbake til annen kriminalitet innen 2 år. Det anses derfor å være tilstrekkelig å benytte seg av en toårs periode for denne undersøkelsen.

⁶⁷ Bondeson, Ulla: *Kriminalvård i frihet. Intention och verklighet*. 1977:144

⁶⁸ Møglestue: Samfunnsspeilet nr.3/1996:19

⁶⁹ Kristoffersen, Ragnar: Tilbakefall til ny kriminalitet, med fokus på kriminalomsorgen. Nettpublikasjon, 2006.

I undersøkelser der man bruker tilbakefall som mål, stiller man seg spørsmål om *hva* som skal regnes som tilbakefall. Det vanligste er å ta utgangspunkt i de brudd som er registrert i offentlige registre. Dette innebærer lovbrudd som krever strengere reaksjoner enn forenklet forelegg. Det bør også vurderes i hvilken grad man skal velge bestemte lovbrudd som gjeldende tilbakefall (for eksempel første vinningslovbrudd), eller om tilbakefallet skal gjelde ved uansett første registrerte lovbrudd (for eksempel kan dette føre til at voldtektsforbryteren blir registrert med tilbakefall dersom han får en promilledom). I denne undersøkelsen vil tilbakefallet bli regnet etter første registrerte lovbrudd etter utgangsreaksjonen, uansett lovbrudd.

Når man tar utgangspunkt i statistikker og registre bør en være oppmerksom på at der finnes en god del lovbrudd som ikke er kommet inn i statistikken. Både politiets ressurser og folks tilbøyelighet til å anmelde kriminelle handlinger virker inn på mørketallene⁷⁰.

Når tilbakefall måles for de som har fått samfunnstjeneste, og sammenlignes med en gruppe som er idømt ubetinget fengsel, kan det være noe misvisende å si at det er *effekten* av to straffereaksjoner som måles (og sammenlignes). For samfunnstjeneste, som er en straffereaksjon gitt ut fra de individualpreventive grunnene for straff, kan tilbakefall være et mål på straffens effekt⁷¹. Dette fordi straffen i første rekke skal virke på den som soner straffen. For ubetinget fengsel, som blir gitt ut fra allmennpreventive hensyn, blir effekten av straffen målt i dens avskrekkende virkning den har på *andre*, og ikke fortrinnsvis ut fra den påvirkning straffen har på den enkelte som er domfelt. Det er likevel funnet forsvarlig å se disse straffene i forhold til hverandre på grunn av myndighetenes klare signaler om at samfunnstjeneste skal være et alternativ til ubetinget fengsel.

3.3.2. Type straffereaksjon:

Samfunnstjeneste er en forholdsvis ny straffereaksjon i Norge, og bruken av denne reaksjonen har økt betraktelig i de senere år (jfr. innledningskapittelet). Det er fortrinnsvis de saker som tidligere ville fått ubetinget fengsel som idømmes samfunnstjeneste, men samfunnstjeneste kan i spesielle saker også gis i andre tilfeller. Det blir naturlig å sammenligne samfunnstjeneste med ubetinget fengsel fordi det er satt likhetstegn i forhold til hvilke

⁷⁰ Kriminalstatistikken, 1992

⁷¹ Larsson, Paul: *Individualprevensjon*. 1997

lovbrudd de i hovedsak skal gjelde. Det er også satt normer for hvor mange *timer* samfunnstjeneste skal utgjøre i forhold til *dager* ubetinget fengsel.

Forutsetningen for bruk av samfunnstjeneste i denne undersøkelsen er at soningen skal være fullført. Dersom en eller flere forutsetninger for gjennomføringen av tjenesten blir brutt, overføres soningen fengsel. Formålet mitt vil være å måle virkningen av en fullført soning av samfunnstjeneste, målt i form av eventuelle ny straffesak.

Som motstykke til samfunnstjeneste står ubetinget fengsel. Ubetinget fengsel er et naturlig valgt ettersom det er denne straffereaksjonen samfunnstjeneste skal være et alternativ til. Ubetinget fengsel er en nokså entydig variable, der straffen innebærer frihetsberøvelse over en bestemt tidsperiode og til tider under bestemte vilkår (som brev- og besøkforbud, isolering m.v.). Begge straffereaksjonene har begrensninger i forhold til størrelse. Samfunnstjeneste skal normalt ikke gis i de tilfeller der strafferammen overstiger ett år ubetinget fengsel. Ut fra sammenligningshensyn er denne normen overført det utvalget som er idømt ubetinget fengsel. I de neste avsnittene vil det bli trukket frem noen variabler som kan ha betydning for tilbakefall til kriminalitet. Ettersom samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen kan ha noe ulik fordeling på slike variabler, så er de i undersøkelsen kontrollert for disse variablene. Det finnes imidlertid en rekke variabler som det *ikke* er kontrollert for her. Det kan for eksempel være variabler som omhandler rus, nettverk og boforhold.

Sett i forhold til at samfunnstjeneste i utgangspunktet forutsetter stabile boforhold og rusfrihet under soning kan det hende at samfunnstjenestegruppen kommer bedre ut på ukontrollerte faktorer som kan redusere tilbakefall. Dette kan medføre at et eventuelt mindre tilbakefall i denne gruppen like gjerne kan skyldes ukontrollerte faktorer som de faktorene gruppene blir kontrollert for.

3.3.3. Alder på domstidspunktet:

Alder er en variabel som er av interesse i denne undersøkelsen. I første rekke vil det være interessant å klargjøre om utvalgets alder kan være en forklarende faktor med hensyn til likheter/ulikheter i tilbakefall. Alderssammensetningen i utvalget er svært spredt (fra 17 år til 56 år). Aldersvariabelen er dikotomisert etter en inndeling brukt av Statistisk sentralbyrå⁷².

⁷² Kriminalstatistikken, 1992

Deres todeling består av personer mellom 15 til 20 år, som vil utgjøre den unge gruppen i fordelingen. Videre vil alle personer fra fylte 21 år utgjøre den eldre gruppen i fordelingen. Ved å dikotomisere variabelen kan en del informasjon forsvinner og man kan miste nyansene i datamaterialet. Materialet mitt er imidlertid forholdsvis lite, så jeg har derfor funnet det nødvendig å gjøre denne todelingen for bedre å få frem hovedtrekkene i materialet.

3.3.4. Alder ved første straffesak:

En av indikatorene på hva som kan ha virket inn på kriminell atferd er alderen til enhetene ved deres første straffesak. Et klart kjennetegn ved kriminalitetsfrekvens, og spesielt vinningskriminalitet, er at den er høyest blant unge og synker etter hvert som alderen stiger. Alderen for når en fikk sin første straffesak kan si noe om det har betydning for tilbakefallet hvorvidt en har fått sin første straffesak i ung alder eller som voksen. Denne variabelen vil også bli sett i sammenheng med hvor gammel personen var på domstidspunktet.

Denne variabelen er dikotomisert etter samme inndeling som for alder på domstidspunktet, med den endringen at den yngste personen i utvalget for denne variabelen er 15 år (mens den yngste i utvalget for variabelen *alder på domstidspunktet* var 17 år).

3.3.5. Antall straffesaker før utgangsreaksjonen:

Variabelen indikerer om enheten har tidligere straffesaker. Variabelen skiller imidlertid ikke ut *hvilken type straff* vedkommende har fått tidligere, bare *om* han har hatt straffesak før utgangsreaksjonen. Dette innebærer at den enkelte kan ha sonet betingede straffer, blitt bøtelagt eller frikjent, likeså vel som å ha sonet i fengsel.

Variabelen *antall straffesaker før utgangsreaksjonen* er operasjonalisert ved å skille mellom de som ikke er dømt tidligere, de som er dømt for ett eller to forhold, og de som er dømt for tre eller flere forhold.

Et problem ved slik bruk av variabelen er at man ikke tar hensyn til alvorlighetsgraden ved den kriminelle handlingen. Ett lovbrudd kan ha sammen alvorlighetsgrad som en sak der det dømmes for to eller flere lovbrudd. Dette avveiningsproblemet er en svakhet ved undersøkelsen og begrenser mulighetene til å fastslå eventuelle påvirkninger. Men variabelen vil kunne gi et bilde av situasjonen, og blir dersom ansett for å være av interesse.

3.3.6. Tidligere fengselsstraffer:

Bakgrunnen for å ta med denne variabelene i tillegg til opplysninger om den enkeltes tidligere straffesaker er et ønske om å kartlegge *nyanser* i tilbakefall mellom gruppene. Disse nyansene håper jeg vil fremkomme som et resultat av at variabelen *tidligere straffesaker* inkluderer alle typer tidligere straffesaker fra saker som ender med frifinnelse, betingede dommer, ubetingede dommer og samfunnstjeneste. Variabelen som viser om personen har sonet i fengsel tidligere kan i sterkere grad indikere *fengselets* virkning på individet (og ikke *straffens* innvirkning på individet).

Variabelen dikotomiseres i gruppene *har sonet i fengsel tidligere* og *har ikke sonet i fengsel tidligere*. Også her mister en informasjon ved å dikotomisere variabelen, blant annet får en ikke opplysninger om hvor mange ganger enhetene har vært i fengsel tidligere. Andre svakheter i tilknytning til denne variabelen er at det ikke fremkommer opplysninger om hvilken alder vedkommende hadde da han fikk sin(e) fengselsstraff(er), hvilke lovbrudd disse var gitt ut fra, hvilke forhold soningen skjedde under og lengden på soningen.

3.3.7. I arbeid eller under utdanning på domstidspunktet:

I samfunnstjeneste er hele soningen av straffen bygd opp rundt arbeidet, der den enkelte lovbryster blir dømt til å gjøre et bestemt antall timer samfunnsnyttig arbeid. Denne variabelen er delt inn i to verdier og vil bli brukt som en av indikatorene for å sammenligne hvem som har størst tilbakefall av de *i arbeid/under utdanning* eller *de uten arbeid/ikke under utdanning*. Det vil også bli sett på om det er noen forskjeller i gruppen samfunnstjenestedømte og fengselsdømte.

Under verdien *i arbeid/under utdanning* befinner de seg som har fast arbeid, som er under utdanning eller som avtjener verneplikt. De som er under utdanning tar i stor grad opp lån/stipend og eventuelt lønnsarbeid for å dekke sine levekostnader. Verneplikt er en pålagt tjeneste i Norge og vernepliktige blir ikke vurdert som arbeidssøkende i perioden. De vernepliktige blir derfor kategorisert under verdien *i arbeid/under utdanning*.

Under verdien *uten arbeid/ikke under utdanning* er de som er uten fast arbeid, de som mottar trygd, de som er under soning, og personer som er på ulike arbeidsmarkedstiltak (og som kjennetegnes av at deres livssituasjon er basert på offentlige støtteordninger).

3.4. Statistiske analyser:

Statistikkprogrammet SPSS 6.0 er benyttet i analysen, og opplysninger er tilordnet ulike koder til bruk i den videre analysen. Funnene er fremstilt i tabeller for å kunne vise forholdet mellom variablene. Som det vil fremkomme av tabellene har jeg valgt å dikotomisere enkelte av de uavhengige variablene. Det har jeg valgt å gjøre ut fra utvalgets størrelse. Ettersom utvalget er forholdsvis lite ville størrelsen på svaralternativene i noen tilfeller blitt så liten at sammenligning uten dikotomisering ikke hadde vært hensiktsmessig. Dikotomisering innebærer at variablene tilordnes to verdier som gjør at man kan tillegge variablene det målnivå en måtte ønske for videre analyse⁷³. På grunn av begrensningen i utvalget gis det bare grunnlag for enkeltvis kontroll, med den prinsipielle svakhet som ligger i dette.

Tabellene er gjort relative gjennom vertikal prosentuering, der sammenligningen gjøres horisontalt⁷⁴. Selv om variablene er dikotomisert kan den relative fordelingen ofte bygge på små tall. Antallet som jeg har opplysninger om er imidlertid alltid oppgitt under $n = i$ i tabellen. Alle resultater er avrundet til hele prosenter. Dette innebærer at de summerte resultatene kan ha inntil 1% feilmargin.

Som mål i den statistiske analysen har jeg benyttet prosentdifferanser og mål for signifikans. Materialet vil bli fremstilt gjennom bivariante og trivariante tabeller.

Hovedhensikten med analysen er å sammenligne tilbakefall mellom samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen. Dette blir gjort med utgangspunkt i en del variabler som hvor gammel de var på domstidspunktet, hvor gammel de var da de fikk første straffesak, hvor mange dommer de har tidligere, om de er fengselet tidligere og deres tilknytning til arbeidsmarkedet. I tillegg vil analysen trekke inn noen faktorer som det ikke er kontrollert for i undersøkelsen, som for eksempel forhold til rus, boforhold osv. Dette er gjort for å belyse ulike sider ved samfunnstjeneste sett i forhold til tilbakefall.

Ettersom oppgaven min i hovedsak blir en teoretisk oppgave vil datamaterialet mitt ha som funksjon å vise *tendenser* som bygger opp under min drøfting. Datamaterialet er lite og har sine klare begrensninger. I en sosiologisk fremstilling er det av stor betydning å kjenne til konteksten rundt de handlinger som har funnet sted. Informasjon om denne konteksten vil

⁷³ Hellevik, Ottar: *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. 1991

⁷⁴ *ibid.*

ikke datamaterialet mitt kunne gi. Det hadde da vært nødvendig med en annen type datainnsamling basert på mer kvalitativ datainnsamling, for eksempel å intervju lovbytere.

Kapittel 4:

De individualpreventive funksjoner ved samfunnstjeneste: Presentasjon av datamaterialet.

Dette kapittelet vil i hovedsak bestå av tre deler, der det først vil gis et bilde av *hvem* som befinner seg i samfunnstjeneste- og sammenligningsgruppen. Videre følger det oversikter i tabells form og statistiske analyser over forholdet mellom straffereaksjon og tilbakefall. Den tredje delen vil være en tabellmessig oversikt og en statistisk analyse over forholdet mellom straffereaksjon og tilbakefall når flere forklaringsfaktorer trekkes inn. Avslutningsvis følger en oppsummering av funnene.

4.1. Hvem får samfunnstjeneste?

I flere årrekker har det vært forsket på hvem som utgjør de kriminelle. Det finnes en rekke undersøkelser over hvem som utgjør fangebefolkningen i Norge (se blant annet Christie, 1985 og Fridhov, 1997), mens dokumentasjonen er langt mindre over hvem som får samfunnstjeneste. Jeg vil ta utgangspunkt i de personene som er med i undersøkelsen, og se om de som har fått samfunnstjeneste skiller seg fra de som har fått fengsel (sammenligningsgruppen).

Personene i undersøkelsen er valgt ut etter bestemte kriterier jf. punkt 3.2 om utvalg. Innenfor disse kriteriene sammenlignes personer med samfunnstjeneste med personer som har fått fengselsstraff på en del personkjennetegn.

Tabell 1 : Straffedømte etter straffereaksjon og ulike bakgrunnskjennetegn.

Bakgrunnsfaktor	Verdi	Samfunns tjeneste (St)	Sammenlignings gruppe (Sgr)	n=	
		Prosent	Prosent	St	Sgr
Gjennomsnittsalder		24,2 år	24,5 år	43	42
Prosent unge på doms- tidspunktet	t.o.m. 20 år	37	26	43	42
Prosent unge v/første straffesak	t.o.m. 20 år	79	57	42	42
Prosent som er tidligere straffet		53	74	43	42
Prosent med tidligere fengselsstraff		37	52	43	42
Prosent i arbeid eller utdanning	i arbeid/ utdanning	43	50	35	42
Prosent med tidligere straffesaker	Ingen	47	31	43	42
	1-2	21	38		
	3<	33	31		

Hvilke trekk viser tabellen?

Tabellen viser at gjennomsnittsalderen i de ulike gruppene er nokså lik, men personene i samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen ser likevel ut til å skille seg noe fra hverandre på enkelte områder. Dersom en først ser på alderen til de som fikk samfunnstjeneste i utgangsreaksjonene, ser en at det var flere som var 20 år eller yngre innenfor denne gruppen (37 %).

Ser en på alderen til personene i utvalget da de fikk sin første straffesak og hvilken gruppe de tilhører, er det i samfunnstjenestegruppen klart flere, 79 %, som var 20 år eller yngre da de fikk sin første straffesak. I sammenligningsgruppen var 57 % av utvalget 20 år eller yngre da de fikk sin første straffesak.

Blant de som fikk samfunnstjeneste er det langt færre som har vært straffet tidligere, enn hva tilfellet er for sammenligningsgruppen. Mens det er 53 % som er blitt dømt forut for utgangsreaksjonen av de som får samfunnstjeneste, er tallet 74 % for sammenligningsgruppen. Dette kan tyde på at fengsel ble gitt til de som har vært straffet flere ganger, noe som også blir bekreftet om en ser på fordelingen over de som har vært i fengsel

forut for utgangsreaksjonen. Her viser tabellen at det er flere i sammenligningsgruppen som har fengselsstraff inkludert i de tidligere straffesakene (52 %), enn det er av de som har vært i fengsel tidligere og nå fått samfunnstjeneste (37 %). Dette kan tyde på at samfunnstjeneste i større grad blir gitt til de som er førstegangskriminelle, og til de som ikke har vært i fengsel tidligere.

Til slutt viser tabellen at det ikke er store forskjeller mellom samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen i forhold til om de som får disse reaksjonene har en tilknytning til arbeidsmarkedet eller ikke. Det er en liten overvekt av de som var i arbeid eller under utdanning i sammenligningsgruppen (50 %), i forhold til samfunnstjenestegruppen der 43 % var i arbeid eller under utdanning på domstidspunktet.

Oppsummerende kan en si at blant de som er med i denne undersøkelsen og fikk samfunnstjeneste, innehar visse kjennetegn; de er yngre enn sammenligningsgruppen, de var yngre da fikk sin første straffesak, det er flere førstegangskriminelle, og det er færre som har vært i fengsel tidligere, mens det er like mange personene i samfunnstjeneste gruppen som er i arbeid eller utdanning som det er i sammenligningsgruppen. Det er likevel verdt å merke seg at det her ikke er snakk om store forskjeller mellom gruppene.

4.2 Effekten av samfunnstjeneste

I de følgende tabellene vil *effekten av samfunnstjeneste* være i fokus. Med effekt menes forskjell i tilbakefall for personer som fikk samfunnstjeneste i forhold til personer som fikk fengselsstraff. Effekten av samfunnstjeneste vil fremstilles i prosenttabeller, og måles ved forskjellen i tilbakefallsprosent mellom samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen. Forskjellene vil bli angitt i prosentpoeng. Dataen vil bli behandlet separat i forhold til to tilbakefallsmål: tilbakefall innen ett år og tilbakefall innen to år. Dette gjøres fordi de viser seg å ha nokså ulike relasjoner til forklaringsvariablene.

4.2.1. Tilbakefall innen to år etter soningslutt.

Jeg har en antakelse om at valg av straffereaksjon påvirker tilbakefallet til ny kriminalitet. Den tabellmessige fordelingen mellom straffereaksjon og tilbakefall er som følgende:

Tabell 3: Straffedømte etter to år etter soningslutt, etter straffereaksjon (i prosent).

	St	Sgr	n=
Ikke tilbakefall	67	57	53
Tilbakefall innen to år	33	43	32
(n=)	100 (43)	100 (42)	85

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Tabellen viser at 33 % av samfunnstjenestegruppen er registrert med ny straffesak, og 43 % av sammenligningsgruppen er registrert med ny straffesak. Effekten av samfunnstjeneste er 10 prosentpoeng, en forskjell som ikke er signifikant på 5 % signifikansnivå.

Tilbakefall målt ved ny straffesak betyr at personene i utvalget *kan* ha utført andre handlinger som medfører reaksjoner fra påtalemyndigheten, men som ikke har ført til straffesak. Dette blir definert som å ha mottatt *sanksjoner* fra påtalemyndigheten, og gjelder for eksempel bøter og forelegg for brudd på fartsgrensen eller besittelse av mindre mengder narkotiske stoffer. Mens det er 38 prosentpoeng (32 personer) av det totale utvalget som ble registrert med ny straffesak, øker dette til 47 prosentpoeng (40 personer) dersom en inkluderer også de som var sanksjonert på andre måter i tillegg til straffesak i løpet av toårs perioden.

4.2.2. Tilbakefall innen ett år etter soningslutt.

Formålet med undersøkelsen var i utgangspunktet å måle tilbakefallet i en toårsperiode etter soningslutt. Etter hvert har materialet vist at utvalgsgruppen skiller seg mer fra hverandre med hensyn til hvor lang *tid* det går mellom soningslutt til de blir registrert med tilbakefall, enn ved å se på tilbakefall som et enkelt mål i en toårs periode. Det er derfor valgt å lage en variabel som heter tilbakefall ett år etter soningslutt, i tillegg til variabelen to år etter soningslutt. Tabellmessig fordelte utvalget seg på følgende måte med utgangspunkt i hvilken gruppe de tilhører og tilbakefall ett år etter soningslutt:

Tabell 4: Straffedømte etter straffereaksjon og tilbakefall til ny kriminalitet innen ett år etter soningsslutt i prosent.

	St	Sgr	n=
Ikke tilbakefall	91	71	69
Tilbakefall innen ett år	9	29	16
(n=)	100 (43)	100 (42)	85

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Tabellen viser at det er klart større forskjeller i tilbakefall mellom gruppene når tilbakefallet måles innen ett år, i stedet for innen to år. Samfunnstjenestegruppen har langt mindre tilbakefall det første året i forhold til sammenligningsgruppen, med en prosentdifferanse på 20 prosentpoeng. Forskjellen er signifikant på et 5 % signifikansnivå. Samfunnstjeneste gir på kort sikt mindre tilbakefall enn ubetinget fengsel, men disse forskjellene synes på lang sikt å modereres.

Videre i fremstillingen vil jeg undersøke effekten av samfunnstjeneste kontrollert for de ulike bakgrunnsvariablene jeg har funnet interessant å se nærmere på. Jeg minner om at tilbakefallsmålene vil bli behandlet separat i hver sine tabeller.

4.3. Effekten av samfunnstjeneste kontrollert for alder.

Alderen er en viktig faktor når man diskuterer tilbakefall. I statistikken for 2002 utgjør aldersgruppen 20 år og yngre 27 % av de siktede⁷⁵. I min undersøkelse var aldersspredningen stor; den yngste i utvalget var 17 år og den eldste er 56 år. Gjennomsnittsalderen for hele utvalget er 25 år. Utvalget er delt inn i de som er 20 år eller yngre og de som er 21 år og eldre (jfr. metodekapittelet).

Alder blir delt inn i to variabler; alder på domstidspunktet og alder ved første straffesak. Alder på domstidspunktet henspiller til hvor gammel personene var da de fikk den dommen det er tatt utgangspunkt i. Alder ved første straffesak gir opplysninger om hvor gammel personene i utvalget var da de første gang ble registrert med en straffesak. Begrepet *straffesak* inkluderer alle typer straffesaker.

⁷⁵ SSB: *Siktede, etter kjønn, alder og type hovedlovbrudd, 2002*

4.3.1. Alder på domstidspunktet.

I tabellen nedenfor blir forholdet mellom alder på domstidspunktet sett i forhold til straffereaksjon, og hvordan disse fordeler seg i forhold til tilbakefall (tabell 5 gjelder tilbakefall innen ett år etter soningsslutt og tabell 6 gjelder tilbakefall innen to år etter soningsslutt).

Tabell 5: Registrert tilbakefall ett år etter soningsslutt, etter straffereaksjon og alder på domstidspunktet (i prosent).

Alder på domstidspunktet	20 år og yngre		21 år og eldre		n=
Straffereaksjon	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen ett år	0	36	15	26	16
(n=)	(16)	(11)	(27)	(31)	85

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Dersom en sammenligner den yngste delen av utvalget (de som var 20 år eller yngre på domstidspunktet) med den eldste delen av utvalget (de som var over 21 år eller eldre på domstidspunktet) ser en at effekten av samfunnstjeneste gir ulike utslag etter hvilken aldergruppe en tilhører. I den eldste gruppen er prosentdifferansen 11 prosentpoeng som viser en beskjeden effekt av samfunnstjeneste. Signifikanstester viste at der heller ikke var signifikans tilstede. For de som tilhører den yngste delen av utvalget viser tabellen derimot en prosentdifferanse på 36 prosentpoeng, som indikerer at samfunnstjeneste har en betydelig effekt. Den sistnevnte differansen viser seg også å være signifikant på 5 % signifikansnivå.

Tabellen nedenfor viser hvordan personene i undersøkelsen fordeler seg etter tilbakefall etter to år, alder på domstidspunkt og type straffereaksjon.

Tabell 6. Registrert tilbakefall innen to år etter soningsslutt, etter straffereaksjon og alder på domstidspunktet (i prosent).

Alder på domstidspunktet	20 år og yngre		21 år og eldre		n=
Straffereaksjon	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen to år	38	56	30	39	32
(n=)	(16)	(11)	(27)	(31)	85

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Dersom en sammenligner prosentene i tabellen, ser en at effekten av samfunnstjeneste også er tilstede to år etter soningslutt. Forskjellene etter to år er imidlertid ikke like betydelige som de var når tilbakefallet ble målt etter ett år. Prosentdifferanse på 9 prosentpoeng i den eldste gruppen indikerer beskjedne forskjeller i tilbakefall etter hvilken straffereaksjon de fikk. For den yngre delen av utvalget er prosentdifferansen 18 prosentpoeng, og er ikke signifikant på et 5 % signifikansnivå.

4.3.2. Alder ved første straffesak.

Alderen er ikke bare av betydning dersom man ser på hvor gammel vedkommende er når han får denne aktuelle dommen som undersøkelsen tar utgangspunkt i. Skillet mellom aldersgruppene blir ennå tydeligere ved å se på hvor gammel vedkommende var da han fikk sin første straffesak, i forhold til tilbakefall. Utvalget strekker seg fra 15 år ved første straffesak til 56 år for første straffesak, og gjennomsnittsalderen var 20 år (her viser tabell 7 tilbakefall innen ett år etter soningslutt og tabell 8 viser tilbakefall innen to år etter soningslutt).

Tabell 7: Registrert tilbakefall innen ett år etter soningslutt, etter straffereaksjon og alder ved første straffesak (i prosent).

Alder ved første straffesak	20 år og yngre		21 år og eldre		n=
Straffereaksjon	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen ett år	9	38	11	17	16
(n=)	(33)	(24)	(9)	(18)	84

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Dersom en først ser på den eldste gruppen (de som var 21 år eller eldre da de fikk sin første straffesak) er prosentdifferansen 6 prosentpoeng mellom samfunnstjeneste og sammenligningsgruppen i forhold til tilbakefall. På lik linje med opplysningen som frem kom av tabell 5 er tendensene langt klarere dersom en tar utgangspunkt i de som var 20 år eller yngre da de fikk sin første straffesak. For denne aldersgruppen er effekten av samfunnstjeneste på 29 prosentpoeng, og signifikant på et 5 % signifikansnivå.

Tabell 8 gir en oversikt over tilbakefall to år etter soningsslutt, etter straffereaksjon og kontrollert for alder ved første straffesak.

Tabell 8. Registrert tilbakefall innen to år etter soningsslutt, etter straffereaksjon og alder ved første straffesak (i prosent)⁷⁶.

Alder ved første straffesak	20 år og yngre		21 år og eldre		n=
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen to år	36	58	22	22	32
Totalt (n=)	(33)	(24)	(9)	(18)	84

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Prosentdifferansen for gruppen som er 20 år eller yngre er på 26 prosentpoeng, mens det ikke er noen differanse mellom straffereaksjonene for de over 21 år. Her ser en i tillegg at det er samspill i tabellen. Selv om det er en viss sammenheng mellom samfunnstjeneste og tilbakefall er ikke disse tendensene signifikant på 5 % signifikansnivå.

4.4. Effekten av samfunnstjeneste og om tidligere straffet.

Utvalget i min undersøkelse består av 37 % såkalte førstegangskriminelle, og 63 % av utvalget er flergangskriminelle (en eller flere straffer). I 2005 var 66 % av de som ble idømt en straffereaksjon også tidligere straffet⁷⁷, noe som er i tråd med utvalget for denne undersøkelsen. I de neste tabellene skal vi se hvordan variabelen ”om tidligere straffet” virker inn på forholdet mellom tilbakefall innen ett år etter soningsslutt og type straffereaksjon.

Tabell 9: Registrert tilbakefall innen ett år etter soningsslutt, etter straffereaksjon og om personene er straffet tidligere (i prosent):

Om tidligere straffet	Nei		Ja		(n =)
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen ett år	5	18	13	32	(16)
(n=)	(20)	(11)	(23)	(31)	(85)

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

⁷⁶ Alderen ved første straffesak for en enhet mangler.

⁷⁷ SSB: Straffereaksjoner i forbrytelsessaker, etter type reaksjon, tidligere straffeforhold og lovbruddsgruppe. 2005.

Tabellen viser at de som ikke har vært straffet tidligere og de som har vært straffet tidligere er nokså like med hensyn til tilbakefall når en tar utgangspunkt i prosentdifferansen, med henholdsvis 13 og 19 prosentpoeng. Tabell 10 viser hvordan utvalget fordelte seg i forhold til tilbakefall innen to år etter soningslutt, etter straffereaksjon og om de er tidligere straffet.

Tabell 10: Registrert tilbakefall to år etter soningslutt, etter straffereaksjon og om personen er straffet tidligere (i prosent).

Om tidligere straffet	Nei		Ja		(n=)
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall	25	27	39	48	(32)
(n=)	100 (20)	100 (11)	100 (23)	100 (31)	100 (85)

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Som vi ser så er effekten av samfunnstjeneste ennå svakere to år etter soningslutt, sammenlignet med tilbakefall ett år etter soningslutt. I prosentpoeng kan de likevel se ut til at effekten er størst for de som har vært straffet tidligere enn de som ikke har vært straffet tidligere.

4.5. Effekten av samfunnstjeneste og fengselsstraff.

De neste tabellene skal vise effekten av samfunnstjeneste kontrollert for om personene i utvalget har vært i fengsel tidligere (tabell 11 som er tilbakefall innen ett år etter soningslutt og tabell 12 som er tilbakefall innen to år etter soningslutt).

Tabell 11: Registrert tilbakefall innen ett år etter soningslutt, etter straffereaksjon og om personene har vært fengslet tidligere (i prosent).

Tidligere fengslet	Nei		Ja		(n=)
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen ett år	7	25	13	32	(16)
(n=)	(27)	(20)	(16)	(22)	(85)

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Denne tabellen viser de samme tendensene som tabell 9 over tidligere straffesaker sin påvirkning på tilbakefallet. Prosentdifferansen mellom personene som ikke har vært i fengsel tidligere (18 prosentpoeng) er lik den for de som har vært i fengsel tidligere (19 prosentpoeng). Selv om det er en viss sammenheng mellom straffereaksjon og tilbakefall, er de to prosentdifferansene ikke signifikant på 5 % signifikansnivå. Dersom en ser på hvordan dette forholder seg i en tabell som tar for seg tilbakefallet to år etter soningslutt, vil fordelingen se slik ut:

Tabell 12. Registrert tilbakefall innen to år etter soningslutt, etter straffereaksjon og om personene har vært fengslet tidligere (i prosent).

Tidligere fengslet	Nei		Ja		(n=)
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen to år	33	35	31	50	(32)
Totalt (n=)	(27)	(20)	(16)	(22)	(85)

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Denne tabellen viser små forskjeller i prosentdifferansene for de som ikke har vært i fengsel tidligere, med differanse på to prosentpoeng. For de som har vært i fengsel tidligere, er forskjellene noe større, med en prosentdifferanse på 19 prosentpoeng (her ser en også noe samspill i tabellen). Ingen sammenheng er signifikant på 5 % signifikansnivå.

4.6. Effekten av samfunnstjeneste og om personene er i arbeid eller utdanning.

Arbeid, og spesielt lønnsarbeid har blitt en stadig viktigere del av det moderne samfunn. Siste kvartalvise statistikk viste at arbeidsledigheten var på 4 % andre kvartal 2006, der menn er registrert med noe høyere ledighet enn kvinner⁷⁸. De to neste tabellene vil vise hvilken effekt samfunnstjeneste kan ha på de som var i arbeid eller utdanning på domstidspunktet, og hvilken effekt samfunnstjeneste har på de som ikke var i arbeid eller under utdanning på domstidspunktet. Jeg vil henvise til metodekapittelet for nærmere redegjøring av hvordan

⁷⁸ SSB: *Arbeidsstyrken og sysselsatte etter alder¹ og kjønn (AKU)*. 2006

variabelen ”I arbeid eller utdanning” er operasjonalisert. Tabell 13 viser fordelingen ett år etter soningslutt og tabell 14 viser fordelingen to år etter soningslutt.

Tabell 13: Registrert tilbakefall innen ett år etter soningslutt, etter straffereaksjon og om personene var i arbeid/utdanning på domstidspunktet (i prosent)⁷⁹.

I arbeid eller utdanning	Ja		Nei		(n=)
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen ett år	15	10	7	48	(16)
(n=)	(20)	(21)	(15)	(21)	(77)

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Tabellen ovenfor viser at arbeidsvariabelen blir viktig når denne blir brukt som kontrollvariabel ved måling av samfunnstjenestens effekt. For de som var i arbeid eller utdanning er effekten av samfunnstjenesten beskjeden. Derimot har det betydning for tilbakefallet om en blir i dømt samfunnstjeneste eller fengsel dersom en ikke er i arbeid eller utdanning. Tabellen viser en prosentdifferanse på betydelige 41 prosentpoeng, og er signifikant på 5 % signifikansnivå.

Når arbeidsvariabelen virker så sterkt inn på tilbakefall innen ett år etter soningslutt, er det interessant å se hvordan dette forholder seg dersom en tar utgangspunkt i tilbakefall to år etter soningslutt. Tabell 14 viser denne fordelingen.

Tabell 14: Registrert tilbakefall innen to år etter soningslutt, etter straffereaksjon og om personene var i arbeid/utdanning på domstidspunktet (i prosent).

I arbeid eller utdanning	Ja		Nei		(n=)
	St	Sgr	St	Sgr	
Tilbakefall innen to år	30	24	27	62	(28)
(n=)	(20)	(21)	(15)	(21)	(77)

St= Samfunnstjeneste, Sgr= Sammenligningsgruppen

Som en ser av tabellen viser denne tabellen akkurat de samme tendensene som tabell 13. Samfunnstjeneste har ubetydelig effekt for de som var i arbeid eller utdanning. For de som

⁷⁹ Opplysninger om arbeidssituasjon for 8 enheter mangler.

ikke hadde arbeid eller var under utdanning er situasjonen noe annen. Her viser tabellen en prosentdifferanse på 38 prosentpoeng, som også er signifikant på 5 % signifikansnivå.

4.7. Bakgrunnsvariablenes effekt på tilbakefall.

I denne undersøkelsen har jeg til nå sett på hvordan de enkelte bakgrunnsvariablene virker inn på forholdet mellom straffereaksjon og tilbakefall. Jeg vil nå kort se på hvordan disse årsaksvariablene korrelerer med tilbakefall, først ved se på den bivariate sammenhengen mellom bakgrunnsvariablene og tilbakefall. Jeg vil også bruke de trivariate tabellene jeg har presentert tidligere for undersøke dette forholdet, men nå med straffereaksjonsvariabelen som kontrollvariabel.

4.7.1. Bakgrunnsvariablenes effekt på tilbakefallet innen ett år etter soningslutt.

Ser en på de som har vært i fengsel tidligere (tabell 11) slår tilbakefallet sterkest ut for de som har vært i fengsel tidligere i sammenligningsgruppen, og slår svakest ut for de som ikke har vært i fengsel tidligere i samfunnstjenestegruppen.

En annen forholdsvis sterk årsaksvariabel er "I arbeid eller utdanning", som også viser en viss korrelasjon sett i forhold til både tilbakefall innen ett og to år etter soningslutt. Dersom vi nå går tilbake til tabell 13, ser en at effekten av det å være i arbeid eller utdanning fortsatt er sterk når denne er kontrollert for samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen. For de som fikk samfunnstjeneste er det ikke stor forskjell mellom de som var i arbeid/utdanning (8 prosentpoeng) på domstidspunktet. Forskjellen i tilbakefall var desto større i sammenligningsgruppen, med en prosentdifferanse på 38 prosent mellom de som var i arbeid/utdanning på domstidspunktet og de som ikke var i arbeid/utdanning. De som fikk fengsel og var uten arbeid/utdanning har betydelig større sannsynlighet for å falle tilbake til ny kriminalitet.

I tillegg viser variabelen "Om tidligere straffet" en beskjeden sammenheng med tilbakefall til ny kriminalitet. Når denne variabelen blir kontrollert for straffereaksjon (tabell 9), gir variabelen i sterkere grad utslag på sammenligningsgruppen, der disse har det største prosentmessige tilbakefallet både blant de som ikke er straffet tidligere og de som har en eller flere straffesaker forut for utgangsreaksjonen.

4.7.2. Bakgrunnsvariablenes effekt på tilbakefall innen to år etter soningslutt.

Tabell 14 viser effekten av arbeids/utdannings-variabelen på tilbakefall innen to år etter soningslutt. Tabellen viser en heller liten effekt av arbeid/utdannings-variabelen for de som fikk samfunnstjeneste (tre prosentpoengs differanse), mens denne variabelen har effekt også etter to år for sammenligningsgruppen. Her er prosentdifferansen på 38 prosentpoeng.

I tabell 8 kan vi se at for samfunnstjenestegruppen har deres alder ved første straffesak en viss betydning for tilbakefallet, med en prosentdifferanse på 14 prosentpoeng. Forskjellen er imidlertid større for sammenligningsgruppen, der differansen er 36 prosentpoeng mellom de som var ung da de fikk sin første straffesak og de som tilhørte "den eldre garde" da de fikk sin første straffesak.

I tabell 10 ser vi at for de som fikk samfunnstjeneste hadde tidligere straffer en viss betydning, med en prosentdifferanse på 14 prosentpoeng. Også her er forskjellen størst i sammenligningsgruppen, med en prosentdifferanse på 22 prosentpoeng mellom de som har hatt tidligere straffer og de som ikke er straffet tidligere.

4.8. Oppsummering av resultatene:

Problemstillingen tok utgangspunkt i om valg av straffereaksjon kan være med på å påvirke videre kriminell atferd. I første rekke ble fokuset satt på om de som fikk samfunnstjeneste som utgangsreaksjon ville ha mindre tilbakefall enn den gruppen de ble sammenlignet med, i løpet av en toårsperiode etter soningslutt. De som fikk samfunnstjeneste har noe lavere tilbakefall, men forskjellen i forhold til sammenligningsgruppen er beskjeden og usikker.

I tillegg til tilbakefall to år etter soningslutt, ble det valgt å dele tilbakefallsperioden inn i ett år etter soningslutt. Ved å dele tilbakefallsperioden inn på denne måten har det kommet frem opplysninger som er av stor interesse. Materialet viser at forholdet mellom straffereaksjon og tilbakefallet er noe mer nyansert enn det som først fremkom. Mens de i sammenligningsgruppen i hovedsak hadde tilbakefall i løpet av det første året, hadde de som fikk samfunnstjeneste tilbakefall i løpet av det andre året. En kan med andre ord se en *forskyvningseffekt* på tilbakefall etter hvilken straffereaksjon som velges.

Aldersvariablene er en av de viktigste variabelen ved undersøkning av tilbakefall, så også i min undersøkelse. Det er indikasjoner på at for unge kriminelle har valg av straffereaksjon stor

betydning for tilbakefallet, mens valg av straffereaksjon ikke har noe vesentlig betydning for tilbakefall for de som tilhører den eldre delen av utvalget. Også personenes alder da de fikk sin første straffesak virker inn på forholdet mellom straffereaksjon og tilbakefall. Valg av straffereaksjon har betydning for tilbakefall for de som var ung da de fikk sin første straffesak, mens straffereaksjonen ikke er av større betydning for de som var over 21 år da de fikk sin første straffereaksjon. En kan si at samfunnstjeneste har en *ungdomsbetinget* effekt.

Variablene om personene i undersøkelsen var straffet tidligere og om de hadde vært i fengsel forut for utgangsreaksjonen, hadde ingen stor betydning for forholdet mellom straffereaksjon og tilbakefall. Når en ser på tilbakefall ett år etter soningslutt, kan både eventuelle tidligere straffesaker og tidligere fengselsstraffer sies å ha en svak innvirkning på sammenhengen mellom straffereaksjon og tilbakefall. De har imidlertid ingen innvirkning dersom en ser på tilbakefall to år etter soningslutt.

Den siste variabelen jeg har undersøkt virkningen av, er om utvalget var i arbeid eller utdanning på domstidspunktet. For de som var i arbeid/utdanning var ikke type straffereaksjon av større betydning. For de som *ikke* var i arbeid eller utdanning var imidlertid effekten av samfunnstjeneste betydelig. De i samfunnstjenestegruppen som var uten arbeid/utdanning hadde langt mindre sannsynlighet til tilbakefall, enn de som ikke var i arbeid/utdanning i sammenligningsgruppen. Dette tendensen kan betegnes som en type *ledighetsbetinget* effekt, der samfunnstjeneste får stor betydning for de som ikke har fast arbeid eller er under utdanning. Denne sammenhengen viste seg å stå sterkt både når en så på tilbakefall ett og to år etter soningslutt.

Det må imidlertid påpekes at disse tendensene er beheftet med en viss usikkerhet ettersom bakgrunnsvariablene er introdusert enkeltvis som kontrollvariabler, og ikke samtidig. Datamaterialet er imidlertid for beskjedent til at annen fremgangsmåte er mulig, men medfører til økt usikkerhet i forhold til konklusjonene i materialet. Også andre forhold kan bidra til usikkerhet omkring resultatene. Et slikt forhold er at de som har fått samfunnstjeneste i noen grad kan være ”selektert fordelaktig ut” på relevante bakgrunnsvariabler som det ikke er kontrollert for i undersøkelsen (jfr. punkt 3.3.2. Type straffereaksjon). Det kan også være en usikkerhetsfaktor at utvalget skriver seg fra ulike geografiske områder ved at faktorer knyttet til gjennomføring av soning, som personlige relasjoner, oppfølging og faglig

relevans/interesse i soningstilbud (særlig for de som er i samfunnstjenestegruppen), kan ha betydning for tilbakefall. Disse faktorene bidrar til at de tre effektene er tentative empiriske konklusjoner basert på en empirisk gransking. Det kan imidlertid være verdt å reflektere over hva disse effektene kan skyldes, og det vil være tema i det neste kapitlet.

Kapittel 5:

De individualpreventive effekter av samfunnstjeneste

I dette kapittelet skal jeg ta utgangspunkt i de tre effektene som ble påvist i datamaterialet; forskyvningseffekten, den ungdomsbetingede effekt og den arbeidsbetingede effekten. Effektene vil bli omtalt i det følgende i nevnte rekkefølge.

5.1. Forskyvningseffekten.

I de statistiske analysene i forrige kapittel fremkom det to klare tendenser. For det første viste det seg at de som har fått samfunnstjeneste har langt mindre tilbakefall det første året etter soningsslutt enn de som har fått fengselsstraff. Den andre tendensen viser imidlertid at to år etter soningsslutt opphører forskjellen mellom de som fikk fengsel og de som fikk samfunnstjeneste, og tilbakefallet er like stort mellom gruppene. Resultatet av disse to tendensene kan ses på som en prosess som samlet sett kan kalles *forskyvningseffekt*.

5.1.1. Samfunnstjeneste gir på kort sikt mindre tilbakefall enn fengselsstraff.

For å få en forståelse av hvilke mekanismer som kan ligge til grunn for dette funnet, kan det være fruktbart å ta utgangspunkt i hvordan de ulike straffene er organisert. I korte trekk soner samfunnstjeneste i frihet, der lovbryteren bor under stabile boforhold, enten hjemme hos seg selv, hos familien eller andre steder som Kriminalomsorg i Frihet finner tilfredsstillende. Den domfelte står fritt til å disponere tiden utenom den avtalte arbeidstiden, noe som innebærer kontakt med både familie og venner. Soning i fengsel innebærer isolering fra samfunnet, og svært begrenset kontakt med familie og venner. Sosialt samvær skjer hovedsakelig mellom de innsatte og fengselsbetjeningen.

I et intervju med Anders kom han inn på hvorfor han mener at samfunnstjeneste har bedre effekt enn fengsel:

“Det er jo det at... for det første så er du avskåret fra dine venner, du er fysisk avskåret. Skal du ha besøk, så er det på bestemte tider, kanskje en gang i uken eller noe slikt. Og det er begrenset hvor mye du kan prate med de ved telefonsamtaler. Og i tillegg får du en slik.. slik merkelapp. Den sitter ganske lenge... Du har vært i fengsel. Jeg føler det ikke nå som om - selv de to ukene i varetekt som jeg ser bort i fra - så ser jeg ikke for meg at jeg er en som har sittet i fengsel. Selv om jeg har gjennomført en straff tilsvarende ett år i fengsel. I tillegg så har du det miljøet som du kommer i kontakt med i fengselet, som er ...stigmatiserende. Du er i lag med outsiders, og får følelsen av å være en outsider; altså et veldig, veldig begrenset interessefelt”.

Anders setter her søkelyset på en rekke forhold som kan være med på å forklare forskjellen i tilbakefallet mellom samfunnstjeneste og fengsel. De mest sentrale synes å være opprettholdelse/avskjerming fra ens sosiale nettverk, stemping og til slutt stigmatisering. Spørsmålet blir da hvordan samfunnstjeneste – gjennom disse tre faktorene – reduserer tilbakefallet det første året, og hvorfor effekten av disse faktorene synes å opphøre etter det andre året.

Det sosiale nettverks betydning for soningseffekten:

Nærmiljø er en sentral del av hverdagen for han som soner i frihet. Det nære, sosiale nettverk kan gi trygghet og stabilitet for den kriminelle, og kanskje spesielt for den såkalte førstegangskriminelle. Samfunnstjeneste er organisert slik at gjennomføringen av straffen skal foregå på domfeltes fritid, der arbeidsplikten gjerne legges i forbindelse med helg. Dette gir muligheten for et tilnærmet normalt liv under soning av straffen og vedlikehold av ens sosiale nettverk, for eksempel ved at den tiltalte kan fortsette en eventuell skolegang, beholde jobben, møte opp på fritidsaktiviteter og lignende. Samfunnstjeneste gir rom for fleksibilitet og tilpasning i forhold til den enkelte lovbrøyer. Som Anders' opplevde da organiseringen av hans samfunnstjeneste ble diskutert:

“... Og vi var enig om at den ikke skulle legges i skoletid, og det skulle ikke legges i den helga der jeg hadde ungen, for jeg har ungen annenhver helg (...) Så ble det

tatt hensyn til sivile gjøremål. Poenget var at timene skulle gjennomføres, og vi ble enig om at dette måtte gjøres i løpet av tolv måneder. Og så skulle vi gjøre det ennå litt raskere, så jeg kunne gå ut i jobb med saken bak meg”.

For de som soner straffen i fengsel, betyr soningen avskjerming fra familie, slekt og venner. Selv om det er åpnet for besøk ”utenfra” opplever mange (spesielt langtidsfanger og personer som ofte er i fengsel) at kontakten med folk utenfor fengselet minker etter hvert som tiden går⁸⁰. I andre tilfeller kan besøksforholdene i fengselet gjør det uaktuelt å ta i mot besøk under fengselsoppholdet, slik som Anders uttrykker det; *“Tanken på å ha henne (datteren – min anm.) på besøk i fengselet ville vært... ville heller vært ett år uten kontakt med henne. Det er jævlig hardt”*. Anders uttrykker her en bekymring for at det vil være en større belastning å møte sine nærmeste under de forholdene fengselet representerer enn å ikke ha noen kontakt med dem. Betydningen av å ha et sosialt nettverk rundt seg under og etter soningen anses derfor som et element ved samfunnstjeneste som kan bidra til å hindre tilbakefall. Men er dette tilstrekkelig for ikke å begå nye straffbare handlinger? Dette spørsmålet skal belyses om litt, men først skal vi ta for oss de to andre forholdene som kan ha en positiv effekt i forhold til samfunnstjeneste; redusert stempling og stigmatisering.

Soning av samfunnstjeneste og opplevelse av stempling og stigmatisering

I samfunnet er det et sterkt normativt skille på det som er farlig og det som er ufarlig. Det farlige holder en seg borte fra og det søker en ikke kontakt med, mens det ufarlige kan en være i kontakt med, vise omsorg for, og hjelpe. Dette er også noe av hovedbudskapet til Becker (1963) som fremhever at det er andres reaksjoner på en handling, som styrer om en blir oppfattet som avviker⁸¹. Valg av straff kan synes å danne grunnlag for hvilke egenskaper lovbruterne tillegges av samfunnet. Det er en oppfatning av at nærhet fører til at holdninger i forhold til avvikergrupper modereres eller endres⁸². De som soner i frihet, gjennom samfunnstjeneste, er synlig i samfunnsbilde. De er synlig på arbeidsplassen der soningen

⁸⁰ Sykes, Gresham: *The Society of the Captives*. 1958

⁸¹ Becker, Howard: *Outsiders*, 1963

⁸² Nærhet - og derav større kjennskap - til utsatte grupper har den siste tiden blitt aktivt brukt som et sosialpolitisk virkemiddel, blant annet ved integrering av innvandrere i nærmiljø og arbeidsliv, utlokalisering av personer med psykiske lidelser og gjennom ”av-institusjonalisering” av personer med psykisk utviklingshemming.

foregår, på egen arbeidsplass eller på skolen/kurset. Som observatør kan vi ikke uten videre si at den personen vi ser male gjerdet på kirkegården, bygger trappen utfor idrettshuset, eller står i kantina på menighetshuset skiller seg ut fra andre personer vi til daglig omgir oss med. Dette fordi det å være kriminell ikke er en egenskap med ytre, fysiske kjennetegn. Men nærheten og kontakten med samfunnet for øvrig sender ut signaler om at denne personen ikke er farlig, for hadde han vært det, ville han ikke gått rundt på åpen gate.

Gjennom soningen sitt element av åpenhet ufarliggjøres lovbrøyteren for samfunnet, og lovbrøytere opplever ikke stempelingen fra resten av samfunnet like sterkt som om de hadde sonet i fengsel. Samfunnstjenestens karakter kan også ha en annen virkning i forhold til stempeling. Som regel vet den nærmeste omgangskretsen at en gjennomfører soning, ettersom familien ofte er en del av forundersøkelsen i forbindelse med vurdering av samfunnstjeneste. På den andre siden er det mulig å holde gjennomføringen av straffen skjult for både arbeidsgiver, arbeidskolleger, eller andre ettersom soningen foregår i den domfeltes fritid. Enkelte kan derfor oppleve stempelingen som mindre på grunn av andre personers uvitenhet. Anders sier: *“det de ikke spør om, har jeg ikke tenkt å svare på heller”*, og antyder at hans kriminelle fortid ikke har vært noe problem i forhold til arbeidsgiver.

Den menige manns (manglende) kjennskap til hva samfunnstjeneste er og hvordan den gjennomføres, kan være en faktor som har innvirkning på hvorvidt lovbrøytere opplever at de stemples fra samfunnets side. Som Anders har opplevd:

“Ved uformelle samtaler med kolleger og venner også videre, så vet man liksom ikke om folk vet hva som ligger bak ordene fengselsstraff og samfunnstjeneste. De hører at jeg har fått samfunnstjeneste, og de kan misforstå; ‘jøss, du var ikke i militære?’, også blander de det ofte med siviltjeneste, sant. Det er jo kjempepositivt!”

Et annet moment som Anders trekker frem, er forholdet mellom antall timer en soner samfunnstjeneste og det antall dager dette tilsvarer i utmålt fengselsstraff. Andre menneskers reaksjoner på at du har sonet en straff, og da fortrinnsvis gjennom samfunnstjeneste, er avhengig av om de ser alvorlighetsgraden av lovbruddet ut fra hvor mange timer samfunnstjeneste du soner. Mange klarer ikke å se for seg at 90 timer samfunnstjeneste utgjør

tre måneder i fengsel, eller at ca. 400 timer utgjør ett år i fengsel. Erfaringen til Anders var at mange tolket straffen hans som mildere ved å operere med timer i stedet for måneder og år.

I en diskusjon over tilbakefallsproblematikk innen kriminalitet, blir fengselskulturen og dens påvirkning på de innsatte sentral. Igjen vil jeg la Anders uttrykke et synspunkt som har gehør også innen kriminalforskningen:

“... den ene ville ha meg inn i fengsel, den andre ville ha meg ut. Nei, så da jeg fikk den (samfunnstjenesten - min anm.), så ble jeg kjempeglad. Jeg visste jo hva det innebar, og var rett og slett glad for å slippe å sitte i fengsel. Man kan si hva man vil, men de fleste gjør hva som helst for å slippe unna fengsel!”.

Innen avviksforskning har det lenge vært fokusert på hvilke konsekvenser det vil ha for en person å bli satt i fengsel, bli stemplet som avviker - i dette tilfelle som kriminell⁸³. Undersøkelser viser at innsatte ofte har tilegnet seg flere asosiale holdninger i fengselet enn de han hadde før soningen⁸⁴ (jfr. prisoniseringen). Konsekvensen blir at fengslene virker mer kriminalitetsfremmende enn kriminalitetshemmende, som var deres egentlige mål.

Enten personer er formelt definert som avvikere eller uformelt oppfattes som avviker, vil dette ha ulike konsekvenser for denne personen. Basert på våre forventninger til en kriminell person (som en upålitelig, lite troverdig person...) vil vi som de ”normale” i samfunnet forholder oss annerledes til denne personen. Vi vil kanskje reservere oss mot å gi denne personen jobb, være lite behjelpelig med å finne en plass å bo, og reservere oss mot å bli nærmere kjent med denne personen. På den måten vil ”de normale” i samfunnet være med på å innskrenke den kriminelle sin reelle muligheter til å skaffe seg en kriminalitetsfri tilværelse.

Gjennom soning av samfunnstjeneste vil ”normaliteten” opprettholdes i større grad enn ved soning i fengsel. Både enkeltindividets reduserte syn på seg selv som avviker og kriminell, men også at samfunnets ikke oppfatter den kriminelle som farlig og ”unormal”, kan bidra til at tilbakefall forhindres eller reduseres.

Til tross for disse positive elementene ved samfunnstjeneste; med at en får opprettholdt ens sosiale nettverk, og at den kriminelle ikke opplever seg stemplet og stigmatisert – hvorfor

⁸³ Se blant annet Goffman, 1963; Becker, 1963

⁸⁴ Hage, Per: *“Blindveiar, omveiar og utveiar i kriminalitetsforbygging”*. 1996

oppretholdes ikke den gode effekten av disse elementene? Det kan synes som om andre faktorer spiller en langt større rolle i folks liv enn det samfunnstjeneste gjør. Fra avviksteori og forskning omkring kriminalitet, vises det til at det gjerne er svært sammensatte forhold som bidrar til at kriminelle blir kriminelle gjengangere. Så også for de som soner samfunnstjeneste. I det følgende blir det vist til noen slike forhold som antas å ha en påvirkning. Det er i den sammenheng verdt å minne om at det ikke er gjort noen statistiske kontroller for disse faktorene jfr. punkt 3.3.2.

5.1.2 Hvorfor skjer det en forskyvning av kriminalitet?

Det er tidligere vist til en tendens i datamaterialet som viste en markant forskjell i tilbakefall i samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen det første året etter soningslutt. Denne tendensen endrer seg i løpet av det andre året etter soningslutt. I praksis innebærer det at forskjellen i tilbakefall mellom gruppene opphører, og at det to år etter soningslutt er like stort tilbakefall mellom de som fikk samfunnstjeneste som de med fengselsstraff. Dette er tendenser som også bekreftes av andre tilbakefallsundersøkelser. Blant annet ble det gjennomført en tilbakefallsundersøkelse med dommer fra 1992 målt opp mot tilbakefall i 1993-1995, som viser at 3 av 5 personer med tilbakefall pådro seg ny reaksjon innen to år⁸⁵. Det ble også gjort målinger etter fem år, og det ble registrert noe økning i tilbakefallet, men ikke like markant som økningen er etter to år. Denne undersøkelsen viser også at tilbakefallet i løpet av en treårsperiode for de som ble idømt samfunnstjeneste, var på hele 73%. Dette tallet er betydelig høyere enn andelen med tilbakefall for de som fikk ubetinget fengsel (51 %). På 90-tallet var det en rekke kritiske røster som hevdet at rehabilitering av innsatte i fengsler ikke var mulig⁸⁶. Som det tidligere har vært vist til ble fengsel oppfattet som en læringsanstalt for kriminalitet (jfr. begrepet om prisonisering). Datamaterialet viser imidlertid at heller ikke samfunnstjeneste, slik den var organisert på 90-tallet, hadde ønsket virkning i forhold til å endre atferdsmønsteret til de straffede.

⁸⁵ Kristoffersen, Ragnar: *Tilbakefall til ny kriminalitet, med fokus på kriminalomsorgen*. Nettpublikasjon, 2006.

⁸⁶ Se blant annet Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* 1995,

Rus som faktor for liten langtidseffekt av samfunnstjeneste:

Rusavhengighet er ofte en viktig tilleggsfaktor når en diskuterer kriminalitet. Selv om rus er en ukontrollert faktor i denne undersøkelsen viser en rekke andre undersøkelser til at kombinasjonen mellom rus og lovbrøyer er sterk og tilstedeværende⁸⁷. For eksempel er den statistiske sammenhengen mellom voldsbruk og alkohol i følge Hage (1998) grundig dokumentert:

”Denne sammenhengen gjeld i alle fall for offentlig drikking og voldsbruk.(...). Det er for yngre menn som ofte drikk seg berusa at faren aukar systematisk med stigande deltaking. Desse er langt meir utsatte enn kva gjennomsnittsomfanget av voldsutøvelse viser”⁸⁸.

I dagens samfunnsstraff finnes det - som vi også skal se nærmere på senere -, en del programmer som tar utgangspunkt i de domfeltes forhold til rus og rusmidler. Det gjennomføres for eksempel promilleprogram og samtalegrupper i regi av Friomsorgskontorene. Disse programmene eksisterte ikke da datamaterialet for denne undersøkelsen ble samlet inn, med unntak av promilleprogrammet som var helt i startfasen ved Kriminalomsorgskontoret i Bodø.

I en intervjuundersøkelse blant innsatte i fengsel, var svært mange av respondentene tilknyttet rusmisbrukermiljøer⁸⁹. Her fremkommer det at

”For alle disse er muligheten til et lovlydig liv direkte tilknyttet muligheten til å gjøre seg uavhengig av det rusmiljøet der de har sin tilhørighet. For de rusmiddelavhengige er muligheten til å leve et liv uten kriminalitet direkte knyttet til ønske, vilje og mulighet til tilhørighet til et rusfritt miljø der det er andre muligheter og verdssystemer som gjelder enn idet rus-tilknyttede systemet”⁹⁰.

Et ønske fra de som deltok i undersøkelsen var hjelp til søknad om behandling og/eller tilgang til boformer som var velegnet for dem (kollektiv, hybelhus med oppfølging etc.)⁹¹.

⁸⁷ se for eksempel Hage, Per: “Blindveiar, omveiar og utveiar i kriminalitetsforbygging”, 1996

⁸⁸ Hage, Per: *Forskning om ungdomskriminalitet*, 1998, s. 13.

⁸⁹ Garvick, Lise: *Innsattes syn på hva som kan minske residivitet*. 1997

⁹⁰ *ibid.* s. 16

⁹¹ *ibid.*

I Larssons (1992) undersøkelse på brudd under soning av samfunnstjeneste var rus en viktig medvirkning til brudd i fem av åtte saker. Larsson sier også ”Rusen i seg selv er ikke årsak nok alene, men sammen med livsstilen og manglende arbeidsrutiner fører den til at den dømte har problemer med å møte og utføre arbeidet”⁹².

Dette indikerer at det ikke nødvendigvis er rus alene som medvirker til at de som får samfunnstjeneste har like høyt tilbakefall som andre, men at det er en rekke forhold som virker inn.

Miljøets betydning for liten langtidseffekt av samfunnstjeneste:

Det kan være vanskelig å bryte mønstre. Det blir gjerne sagt at det er når porten smeller bak deg, og straffen er avsluttet – det er da den egentlige soningen begynner⁹³. Den nye fritiden kan være vanskelig, fordi det nettopp da er lettest å begå ny kriminalitet. Selv om samfunnstjeneste er en arena der nye nettverk kan etableres, er det ikke gitt at dette er situasjonen for alle sammen. For enkelte kan gjennomføringen av samfunnstjeneste bli en ting som bare må gjennomføres, uten det store engasjementet eller behovet for å gjøre noe stort ut av det. Venner kan for enkelte bli viktigere enn de kontaktene en får under soningen.

I avsnittet om den ungdomsbetingede effekten blir det en grundigere diskusjon om hvilken betydning for eksempel venner har, og hvilke konsekvenser det kan få å være inkludert i gjenger med et kriminelt atferdsmønster. Å forklare avvikende handling ut fra ens sosiale nettverk er kjent innenfor sosiologien (og kriminologien). Det er gjort mye internasjonal og nasjonal forskning nettopp på dette område. For eksempel vil en slik forklaringsmodell være gjeldende innenfor teorier om kriminelle delkulturene, for eksempel innenfor forskning om gjenger og gjenkriminalitet⁹⁴. Den vil være gjeldende blant de som mener at kriminalitet er en sosial atferd som læres i kontakt og samhandling med andre mennesker⁹⁵, og hvor for eksempel Mathisen (1995) og hans begrep om ”prisonisering” er et norsk bidrag i diskusjonen. Også innenfor stemplings- og sosialiseringsteoriene vektlegges dette med sosiale

⁹² Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...* 1992, s. 28.

⁹³ Jervell, Mari: *Ungdom i fengsel*. 1995

⁹⁴ For eksempel Hauge, Ragnar: *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. 1968 og Monti, Daniel J.: *Wannabe - gangs in suburbs and schools*, 1994.

⁹⁵ For eksempel Sutherland E.H.: *Differential association*, 1966

nettverk (for eksempel Beckers "Outsiders" fra 1963). Den senere tiden er det satt i verk tiltak som kan bidra til at de som blir løslatt fra fengsler og som er ferdig med annen soning, får etablert nye nettverk. For eksempel har Røde kors og kriminalomsorgen region øst inngått et samarbeid for å lette overgangen mellom soning og et normalt liv. Gjennom kontakt med frivillige skal den løslatte komme i kontakt med nye mennesker og nye miljøer, blant annet ved å oppsøke nye aktiviteter. Den frivillige skal være en brobygger mellom "det kriminelle livet" og "det normale livet"⁹⁶.

Boforholdenes betydning for liten langtidseffekt av samfunnstjeneste:

Det stereotypiske bilde av kriminelle narkomane på hospits lever i beste velgående. Selv om det er et faktum at det særlig i de store byene ennå er det eneste alternativet for en del personer etter soning, finnes det heldigvis en større variasjon enn det bilde skulle tilsi. I bygdene finnes det sjelden hospits. Her er det gjerne familie eller andre offentlige løsninger som er alternativet.

Enten det er i by eller bygd, blir gjerne resultatet at det blir en konsentrasjon av mennesker med ulike, sterke sosiale problemer på et begrenset område. Dette kan medføre at tilgangen til rus blir lettere, det gamle miljøet er nært og at de stabile og trygge omgivelsene som er nødvendig for å komme seg ut av gamle vaner blir borte.

Rehabilitering og ettervernets betydning for virkninger av samfunnstjeneste:

Mangelen på ettervern er kanskje den viktigste faktoren for at det skjer en utjevning av forskjellen mellom samfunnstjeneste og fengsel. Forholdene som er skissert ovenfor henger gjerne sammen og bidrar til at det er vanskelig å ikke falle tilbake til ny kriminalitet. Begrepet ettervern rommer egentlig alle de nevnte forholdene som med veiledning og tilrettelegging kan bidra til at personer ender sin kriminelle karriere. Årsak til at effekten av samfunnstjeneste forsvinner i løpet av andre året kan kanskje forstås ved å se på samfunnstjenestens organisering og dens begrensninger. Samfunnstjenesten er tilpasset den enkelte mens den pågår, men medfører ingen varige endringer for den enkelte.

⁹⁶ Jfr. artikkel: *Sammen om nettverk etter soning*, datert 05.12.2006, www.kriminalomsorgen.no

Rehabilitering betyr opprinnelig ”å gjøre dyktig igjen”⁹⁷, og benyttes gjerne om det som skjer under soning, mens ettervern tar utgangspunkt i det som skjer etter soning:

”Tiltak under straffegjennomføringsperioden skal dyktiggjøre (habilitere) den domfelte, og alle tiltak skal primært begrunnes ut fra denne målsettingen. Tiltak rettet mot ettervern, altså bistand gitt etter at den domfelte har fullført straffegjennomføringen, gis i hovedsak av innstanser utenfor kriminalomsorgen, men som kriminalomsorgen samarbeider med; andre departementer med politikkområder som berører domfelte/tidligere domfelte samt kommuner, fylkeskommuner og frivillige organisasjoner”⁹⁸

Rehabilitering og ettervern blir sett på som viktig fordi

”Målsettingen med rehabilitering og ettervern av domfelte er å styrke den enkeltes evne og vilje til å klare et rus- og kriminalitetsfritt liv etter straffegjennomføringen”⁹⁹.

I dag har det skjedd en del endringer i forhold til straffens innhold. Da samfunnstjeneste av 1991 ble omgjort til samfunnsstraff i 2002 ble programmer og andre individuelle tiltak innført som en del av straffen. Denne endringen er et uttrykk for at det har blitt et stadig større fokus på ettervern og rehabilitering av kriminelle. På de friomsorgskontorene som finnes i det område der datainnsamlingen ble foretatt (Nordland friomsorgskontor, Troms friomsorgskontor, og Finnmark friomsorgskontor) finnes det i dag følgende program: *Brottsbrytet* (som skal forebygge ny kriminalitet), *ATV-samtalegrupper* (for domfelte med problemer innen vold, rus og seksualisert vold), *promilleprogram*, *En-til-en* (for domfelte med middels til høy risiko for tilbakefall. Omhandler rus, vold og livsmestring), samt programmene *Trafikk og fart* og *Trafikk og rus*¹⁰⁰. Disse programmene eksisterte ikke da denne undersøkelsen ble gjennomført, med unntak av promilleprogrammet som var under utprøving i Nordland. Det eksisterte derfor til dels få rehabiliteringstilbud utover det som samfunnstjeneste på den tiden skulle inneholde (som arbeid, fast oppmøte, rusfrihet osv.).

⁹⁷ Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* 1995

⁹⁸ Fra Justis- og politidepartementet (JD): Tilbake til Fremtiden, <http://odin.dep.no/jd/norsk/aktuelt/nyheter/>

⁹⁹ *ibid.*

¹⁰⁰ Alle programtypene finnes ikke på alle friomsorgskontorene. Informasjon hentet fra www.kriminalomsorg.no

I dag er det også et større fokus på samarbeid mellom fagområder og institusjoner som kan bidra til at ettervernet får et mer helhetlig preg. Det gjelder for eksempel samarbeid mellom kriminalomsorg, barnevern, rusomsorg, psykiatriske behandlingsinstitusjoner, og frivillige og private organisasjoner som tilbyr ulike ettervernstilbud. Dette er forhold som kan bidra til at forskyvningseffekten reduseres eller opphører, og at færre både av de som soner fengselsstraff og de som soner samfunnsstraff som begår ny kriminalitet.

Disse faktorene som nå er belyst, de såkalte ikke-kontrollerte faktorene, er viktig å bringe inn i diskusjonen fordi de til dels *kan* være faktorer som skaper en viss forskjell i tilbakefallet mellom samfunnstjenestegruppen og sammenligningsgruppen. Disse faktorene kan også være så sentrale i folks liv at det kan bidra til å forklare forskyvningseffekten, nemlig det at samfunnstjeneste får en tidsmessig begrenset effekt.

5.2. Den ungdomsbetingede effekten.

Den andre effekten som datamaterialet viste var den ungdomsbetingede effekten. Den ungdomsbetingede effekten viser at samfunnstjeneste påvirker unge i større grad enn eldre til ikke å begå ny kriminalitet.

I denne diskusjonen skal vi ta utgangspunkt i samfunnstjeneste og vurdere denne i forhold til integrasjonsprosesser for ungdom, for lettere å forstå hvilke elementer det er ved samfunnstjeneste som fører til at ungdom har langt mindre tilbakefall etter å sonet en samfunnstjeneste dom.

5.2.1. Den kriminelle ungdommen

Ungdomstida fremstår gjerne som en høysesong for å begå kriminelle handlinger¹⁰¹. Det er gjerne i ens ungdomstid at en etablerer kontakt med kriminelle miljøer og etter hvert tilegner seg en livsstil som er på kant med loven¹⁰². En bred nasjonal og internasjonal dokumentasjon viser at tidlig lovbruddsdebut har negative konsekvenser. De som debuterte tidlig har gjerne en høyere risiko for å bli gjengangere i rettssystemet, med gjentatte kriminelle handlinger.

¹⁰¹ Pape, Hilde: *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertredere*. 1997

¹⁰² *ibid.*

I tidligere refererte tilbakefallsundersøkelser som viser til at samfunnstjenestedømte har større tilbakefall en fengselsdømte, blir det vist til alder som en del av forklaringen på ulikheten¹⁰³. Det vises til at det generelt er yngre kriminelle som idømmes samfunnstjeneste, sammenlignet med hvem som idømmes andre straffereaksjoner. For ordningen med samfunnstjeneste har det vært et viktig mål at straffen skal være et alternativ for unge lovbyggere, og alderen i seg selv kan være en faktor for å forklare tilbakefallet både i Kristoffersens fremstilling¹⁰⁴, og i min undersøkelse, fordi tilbakefall generelt sett er høyere blant de yngste aldersgruppene. Dette at alder i seg selv er en tilbakefallsrisiko blir bekreftet også fra andre hold. Pape (1997) viser til at menn gjerne blir registrert med sin første kriminelle handling i 15-17 års alderen. Det er også da unge menn har den høyeste kriminelle intensiteten, det vil si antall registrerte lovbrudd pr. overtredelse¹⁰⁵.

I datamateriale var over 50 % av informantene tidligere straffet, og opp mot 80 % av informantene var under 20 år da de gjennomgikk sin første straffesak. Nyere statistikk (2005) viser at 66 % av de som ble idømt en straffereaksjon, også har vært straffet tidligere¹⁰⁶. Også andre undersøkelser bekrefter denne tendensen – jo flere straffereaksjoner en person har pådratt seg tidligere, dess høyere er risikoen for tilbakefall¹⁰⁷. Når det gjelder alder, så bekrefter denne undersøkelsen at generelt er unge lovbyggere som oftere faller tilbake til kriminalitet enn eldre¹⁰⁸.

5.2.2. Sosialisende funksjoner ved samfunnstjenesten

Hva innebærer det for ungdom å få samfunnstjeneste? Under soning av samfunnstjeneste møter en del ungdom en for dem kanskje ukjent offentlig og sosial setting. De møter et nytt sted der de skal tilbringe et bestemt antall timer, de møter nye mennesker som de skal omgås med daglig, og de kan møte nye mennesker som er innom sporadisk. I den videre fremstillingen skal det ses på ulike funksjoner ved samfunnstjeneste som kan medvirke til at tilbakefallet blir mindre blant ungdom.

¹⁰³ Kristoffersen, Ragnar: *Tilbakefall til ny kriminalitet, med fokus på kriminalomsorgen*. Nettpublikasjon, 2006

¹⁰⁴ *ibid.*

¹⁰⁵ Pape, Hilde: *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertredere*, 1997.

¹⁰⁶ SSB: *Straffereaksjoner i forbrytelsessaker, etter type reaksjon, tidligere straffeforhold og lovbruddsgruppe* (tabell nr 32), 2005.

¹⁰⁷ St.meld. nr. 27 (1997-1998): *Om kriminalomsorgen*, punkt 2.4.2.1 Antall tidligere reaksjoner.

¹⁰⁸ *Ibid.*

A: Formell sosial kontroll:

Alle som soner samfunnstjeneste merker i praksis at soningen innebærer grader av formell kontroll. Kontroll innebærer at man ønsker å styre valg og handlinger slik at man tar sikte på å oppnå et definert mål gjennom bruk av positive og negative sanksjoner¹⁰⁹. I dette tilfelle vil et definert mål være å opptre i henhold til vedtatte lover og regler, der avvik fra dette regelverket straffes gjennom negative sanksjoner. I følge Becker (1963) er noe av dette det grunnleggende når det tales om avvik. Han sier *"deviance is not a quality of the act the person commits, but rather a consequence of the application by others of rules and sanctions to an "offender"*¹¹⁰. Med det mener han at det ikke er handlingen i seg selv som er avvikende. Handlingen er avhengig av å bli definert som avvikende av andre for å være et avvik, som i dette tilfelle – det rette og gale i forhold til et lovverk.

Det vil alltid være grader av formell sosial kontroll. Selv om kontrollaspektet er stort ved gjennomføringen av samfunnstjeneste, blir gjerne fengsel sett på som yttergrensen når det gjelder formell sosial kontroll¹¹¹. I andre enden av skalaen befinner familien seg, mens andre organisasjoner er plassert i mellom disse ytterpunktene. Her kommer også kriminalomsorgen inn. Kriminalomsorgen har en viktig rolle i utøvelse av kontroll under samfunnstjeneste. I Stortingsmelding nr. 27 sies det at:

*"Under gjennomføringen står den domfelte under tilsyn av friomsorgen som også fører kontroll med at arbeidsplikten overholdes. Fast oppmøte, arbeid i kontrollerte former og trusselen om sanksjoner ved brudd oppleves som alvorlig og tyngende for de fleste. Mange av de domfelte har sosiale, personlige og materielle problemer som gjør oppfølging ut over kontroll av arbeidsplikten nødvendig"*¹¹².

Kriminalomsorgen er på den ene siden en del av straffeapparatet og skal utøve kontroll og på den andre siden har kriminalomsorgen en rekke hjelpeoppgaver i forhold til de som soner¹¹³.

¹⁰⁹ Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*, 1991.

¹¹⁰ Becker, Howard: *Outsiders*. 1963:9.

¹¹¹ Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*, 1991.

¹¹² Stortingsmelding nr. 27: *Om kriminalomsorgen (1997-1998)*, pkt. 4.8.4.1

¹¹³ Debatten rundt forholdet mellom kriminalomsorgens hjelpe- og kontroll oppgaver har foregått over en lengre periode, men dette vil ikke være gjenstand for diskusjon i min fremstilling. Se for eksempel Larsson, "Ved alvorlige eller gjentatte brudd" (1992) for flere referanser.

Den formelle kontrollen utføres enten av kriminalomsorgen sine ansatte eller av andre som har fått denne myndigheten av kriminalomsorgen. Kontrollintensiteten varierer fra fylke til fylke og baseres mye på skjønn¹¹⁴. Variasjonene i kontrollintensitet og i reaksjoner i etterkant av brudd på soningsvilkårene gir seg utslag i at i enkelte fylker suspenderes dømte som i andre fylker ville ha sluppet med en advarsel¹¹⁵.

Denne kontrollen representere en formell sosial kontroll som virker grensesettende for de som gjennomgår soningen. I rapporten ”Forskning på ungdomskriminalitet” (1998) vises det til en etnografiske studie hvor en sammenligner livssituasjonen for ungdommer som begår kriminelle handlinger med livssituasjonen til ungdom som ikke begår kriminelle handlinger, med bakgrunn i deres tilknytning til arbeidslivet. Sammenhengen mellom kriminalitet og arbeidstilknytning har i denne undersøkelsen sterkest for betydning for byungdom¹¹⁶. På bakgrunn av slike funn blir det antydnet at ved grundigere forskning på denne problemstillingen vil det vises en

”variasjon mellom eventuelle sammenheng mellom arbeidsledighet og kriminalitet for innflyttarar til urbane strøk som blir arbeidslause sammenlikna med unge i tett sosiale fellesskap av meir varig karakter som mistar arbeidet”¹¹⁷.

Betydningen av tette, sosiale fellesskap over tid blir med andre ord sett på som en faktor som har betydning for om det begås kriminelle handlinger eller ikke. For arbeidsledig ungdom som blir idømt samfunnstjeneste kan selve straffen utgjøre en slikt fellesskap, som i en periode kan redusere kriminalitet.

B: Uformell sosial kontroll:

Innholdet i kontroll er som tidligere antydnet, ikke alltid entydig formell. Selv om kriminalomsorgen skal utøve formell kontroll, har de den uformelle kontrollen som ideal der målet er å gripe inn i den enkeltes vaner og rutiner¹¹⁸. Den uformelle kontrollen kjennetegnes

¹¹⁴ Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...*, 1992.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Hage, Per: ”Forskning om ungdomskriminalitet”. 1998 s. 20

¹¹⁷ ibid. s. 21

¹¹⁸ Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...*, 1992.

av at den er basert på mer direkte sanksjoner¹¹⁹. Blant ungdom og innen ungdomsgjenger står den uformelle sosiale kontrollen sterkt. Gjennom symboler (for eksempel i form av klær og kjøretøy) og kommunikasjon innad i gjengen defineres stilen til gjengen¹²⁰. Gjennom kommunikasjonen vil det også bli klart hva som er riktig og hva som er feil i akkurat denne gjengen¹²¹. Martinussen viser til at riktige klær og riktig atferd blir sanksjonert positivt gjennom beundring, støtte og økt status, mens feilskjær sanksjoneres negativt for eksempel gjennom å utveksle betydningsfulle blikk, slengbemerkinger eller i verste fall utestengning fra gjengen.

Familien står for en stor del av den uformelle sosiale kontrollen, men for enkelte ungdom er kontakt med voksne en mer eller mindre bevisst mangelvare. Blant unge kriminelle, og gjerne gjengangere innen straffesystemet, er voksenkontakt kanskje ennå mer fraværende. For mange unge vil samfunnstjeneste innebærer større grad av voksenkontakt enn det de er vant til i det daglige.

A: Den uformelle kontrollen fra Kriminalomsorgen:

Ungdom føler større frihet ved at de er utenfor de voksnes kontroll. De voksne på sin side stenges ute fra et miljø der de for det første ikke har kontroll over hva som skjer, og for det andre ikke har mulighet for å sanksjonere eventuell uønsket atferd. Ungdommens mangel på - og behov for - voksenkontakt har vært sett på som en av flere årsaker til at enkelte ungdomsgrupperingene får en kriminell karakter¹²².

”Anders” opplevde i forholdet til kriminalomsorgen at den formelle kontrollen gjennom regelverk og etterlevelse av disse reglene ikke var enerådende som motivasjonsfaktor:

“For min egen del så føler jeg litt skyld - ‘takk for sist’. Fallhøyden blir veldig stor hvis jeg går tilbake igjen å møter de samme folkene, og de ser at det ikke gikk bra likevel. Jeg tror det sitter i litt slik ... ja, det var jo ‘fair’ gjort av dem at de ville gi deg en sjanse, og du har ikke lyst til å skuffe dem. Det kan være like stor motivasjon

¹¹⁹ Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*. 1984.

¹²⁰ *ibid.*

¹²¹ *ibid.*

¹²² Monti, Daniel J.: *Wannabe - gangs in suburbs and schools*, 1994.

som om at du ikke tør gjøre ny kriminalitet fordi du er redd for å komme i fengsel. Det kan virkelig være en motivasjon”.

På bakgrunn av det ”Anders” forteller, kan det tyde på at det kan oppstå en relasjon mellom den domfelte og kriminalomsorgen, og at denne relasjonen virker motiverende gjennom sin karakter av personlig hjelp og støtte. Anders føler at han skylder kriminalomsorgen å bli kriminalitetsfri, de gir deg en sjanse og det blir opp til deg hvordan du møter den tilliten som er vist deg.

Også andre vektlegger tilstedeværelsen av, og behovet for uformell sosial kontroll mellom den dømte og den som kontrollerer:

”KIFs kontroll sikter ikke bare mot et preg av uformell kontroll, den har også et primært preg. Den gode kontrollør innen kriminalomsorgen er den som gir den dømte noe personlig tilbake. Den som oppnår en viss gjensidig nærhet, åpenhet og kan tre hjelpende til, som forstår og bryr seg om klienten er de best likte. Dette er grunnleggende trekk ved det primære forhold, nærhet og gjensidig sårbarhet.”¹²³

B: Den uformelle kontrollen fra arbeidsgivere/- kolleger

Det ligger i samfunnstjenestens utforming at de som gjennomfører denne straffen skal utføre et bestemt antall timers arbeid. Dette arbeidet medfører kontakt med enten en arbeidsgiver eller en arbeidsleder. Under enkelte forhold skal de som gjennomfører tjenesten også forholde seg til kunder eller andre ansatte.

I følge Christie (1985) kontrollerer vi hverandre gjennom å ha kontakt med andre. Avvikskontroll skjer gjennom ”positive og negative signaler, et smil eller en rynke, et nikk eller en svak hoderysten, en oppmuntrende eller etsende vits¹²⁴. Med bakgrunn i Christies forståelse av avvikskontroll, vil dette også gjelde for de som soner samfunnstjeneste. Gjennom uformell kontroll korrigeres atferd bevisst eller ubevisst i den retning som fellesskapet aksepterer.

¹²³ Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...* 1992, s. 62.

¹²⁴ Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?* 1985, s. 28.

Kontakten med arbeidsgiver og eventuelle arbeidskolleger under samfunnstjenesten er også med på å skape kontakt mellom den domfelte og en "voksenverden" han kanskje har liten kjennskap til fra før. Den uformelle kontakten mellom arbeidsgiver og domfelte kan være en arena for verdiformidling, der den unge lovbyteren tar opp i seg en del av de verdier som arbeidet i seg selv representerer, som for eksempel arbeid som en skapende aktivitet. I tillegg representerer arbeidsforholdet nyttige verdier som for eksempel arbeidsfellesskap, tillit, ansvar og nytte.

Den uformelle sosiale kontrollen fra KiF og fra arbeidsgiverne har det til felles at de synliggjør den domfelte. Menneske har et grunnleggende ønske om anerkjennelse fra andre og søker gjerne denne anerkjennelsen på de arenaer som er tilgjengelig. Gjennom anerkjennelse og positive tilbakemeldinger vil en få større tro på seg selv og det en står for. Både den formelle og den uformelle kontrollen i samfunnstjeneste blir slik diskusjonen over antyder, faktorer som har en positiv innvirkning på ungdom som får denne straffen. Dette igjen kan ha den konsekvens at de i mindre grad faller tilbake til ny kriminalitet enn de som er eldre. De har det formelle "riset bak speilet", samtidig som den uformelle kontrollen også legger føringer på atferd i den grad at det totalt sett får en positiv effekt også etter soning.

5.3. Den ledighetsbetingede effekten.

En mer langsiktig effekt som datamaterialet viser er den ledighetsbetingede effekten. Denne effekten henspiller til at samfunnstjeneste reduserer tilbakefall for ledige, men ikke for folk i arbeid eller under utdanning. Også andre undersøkelser viser denne tendensen, for eksempel sier Christie:

*"Det finnes en helt systematisk sammenheng mellom å bli registrert som lovbyter og å klare seg godt eller dårlig i skolesystemet. Registrerte lovovertrедere er slike som er falt ut av skolesystemet."*¹²⁵

Christie viser også til andre undersøkelser der det fremkommer at "mer enn to tredjedeler av registrerte lovovertrедere har ikke annen utdanning enn folkeskole"¹²⁶. Mangelen på

¹²⁵ ibid.s.109

¹²⁶ ibid.s.109

utdanning gjør at lovbrutere – og særlig ungdom - også blir tapere i det konkurransebaserte samfunnet vi i dag lever i. Mangelen på utdanning kan være en forklaring på hvorfor effekten av samfunnsstraff synes å opphøre etter to år. Personer uten formell utdanning vil ha vanskeligheter med å få innpass på de arenaer som er nødvendig for å klare seg, spesielt siktes det her til muligheten til å få seg jobb.

Som vi har sett av diskusjonen tidligere der effekten av samfunnstjeneste var størst for de som var uten jobb før de fikk straffen, er det en rekke forhold ved arbeid som virker styrende på individene. Deriblant nettverk og ulike kontrollmekanismer.

Selv om det skjer i blant, så er det få som fortsetter å jobbe på samme arbeidsplass etter at soningen er slutt. Wadel (1973) viser i sin beskrivelse av den arbeidsledige George, at det er vanskelig å holde på det sosiale nettverket som arbeidet representerte etter at man mister jobben. Det er å anta at det sosiale nettverk som ble etablert under soningen er vanskelig å opprettholde etter soningen, spesielt om det ikke er etablert noen faste avtaler om jobb etter soning. Det som var en god relasjon under soningen, kan over tid bli sporadisk kontakt hvis man ikke har noen felles opplevelser og referansepunkter. Dermed kan en viktig faktor for atferdsregulering forsvinne.

Det er også et klart økonomisk element i tilknytning til utdanning og jobb. For de fleste er ulike sosiale trygdeytelser alternativet til lønnsinntekt. I manges tilfelle ikke er trygdeytelsene tilstrekkelig til å klare faste levekostnader eller kostnader som følge av et rusproblem. En vanskelig økonomisk situasjon kan bidra til at man fortsetter i den samme onde sirkelen som tidligere, med lovbrudd og soning.

5.3.1. Hva er arbeid; hvilken betydning har den og hva betyr det å være arbeidsledig.

Arbeid har lenge hatt en sentral plass i det tradisjonelle samfunnet der arbeidet skulle bidra til produksjon av jordbruksprodukter til eget livsopphold. Arbeidet har en minst like sentral rolle i den moderne samfunnsstrukturen, der arbeidet har ulike funksjoner¹²⁷. Gjennom produksjon skaper arbeidet verdier for samfunnet som helhet, men også for enkeltindividet. Arbeid skaper verdier i form av materielle nødvendigheter som varer til mat, hus, klær og tjenester. Arbeid

¹²⁷ Halvorsen, Knut m.fl.: *Arbeidsløs i velferdsstaten - helse og velferdsfølger av å være uten lønnet arbeid*. 1986

skaper også verdier i form av sosial samhandling og samarbeid, der arbeidet er en kilde til kreativitet, gir mulighet for selvutvikling og identitetskapning¹²⁸.

Arbeid er en aktivitet som for de fleste styrer dagens andre gjøremål. I tillegg til at arbeidstiden er grunnlag for lønnsutbetaling og opparbeiding av pensjonsordninger, er samfunnet for øvrig regulert etter en felles normert arbeidstid, for eksempel gjennom like åpningstider for diverse tjeneste som barnehage, skole, bank m.fl. Arbeidet er dermed en viktig strukturerende faktor i samfunnet.

Det er knyttet sterke normer til arbeid og spesielt til lønnsarbeid¹²⁹. Alle som kan arbeide, skal arbeide, fordi arbeid er et gode i samfunnet. Den politiske målsettingen om full sysselsetting er et annet bilde på at arbeid anses for å være et gode som alle arbeidsføre bør ha tilgang til.

Slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet var preget av høy arbeidsledighet. Som en følge av dette opplevde mange - og spesielt ungdom - å være utestengt fra arbeidsmarked som arena for verdiskaping, selvutvikling og identitetskapning. Et hardt presset arbeidsmarked stiller strenge krav til deltakerne, og utdanning og arbeidserfaring blir svært viktig. I slike perioder har de som ikke klarer å følge med utdanningskarusellen ingen inngangsbillett for deltakelse på arbeidsmarkedet. Det å være utestengt fra arbeidsmarkedet kan ha ulike konsekvenser, som Halvorsen (1994) sier:

*“I et samfunn som vårt, hvor arbeidsetikken står så sterkt, kan det være stigmatiserende å stå uten arbeid. Mangelen på deltakelse i samfunnet betyr mangel på sosial integrasjon og voksenkontakt. Dette kan i sin tur resultere i mangelfull sosial kontroll”*¹³⁰

Til å begynne med kan arbeidsledighet bli sett på som en måte å få mer fritid på, og kunne være sammen med familie og venner. De problemer som oftest dukker opp hos de som er arbeidsledig er for det første mangelen på inntekt. Mangel på inntekt virker svært begrensende på mange både materielt og sosialt. Etter en tid melder også kjedsomhet seg og mangelen på faste gjøremål som strukturerer dagen blir merkbar. For de som har vært i arbeid tidligere og som av ulike årsaker mister jobben sin, kan det være vanskelig å opprettholde kontakten med

¹²⁸ ibid.

¹²⁹ ibid.

¹³⁰ Halvorsen, Knut: *Arbeidsløshet og arbeidsmarginalisering - levekår og mestring*, 1994, s. 207

de som man tidligere arbeidet sammen med. Man deler ikke lengre den samme yrkesrollen, og har derfor mindre til felles¹³¹. På sikt forankrer denne følelsen av at ingen har bruk for en seg i den arbeidsledige og en blir stadig mer usikker på hvordan fremtiden vil bli¹³². For de som aldri har klart og henge med i utdanningskarusellen og som alltid har hatt mer eller mindre ustabil tilknytning til arbeidsmarkedet, er ens sosiale nettverk i form av venner viktig.

5.3.2: Sammenhengen mellom arbeidsledighet og kriminalitet.

Ulike studier viser at det er en sammenheng mellom arbeidsledighet og kriminalitet¹³³, og spesielt blant unge mennesker. Datamaterialet i denne avhandlingen viser at i overkant av 50 % av utvalget var i arbeid eller var under utdanning på domstidspunktet, og om lag 55 % av disse fikk fengselsstraff. Datamaterialet viser imidlertid ikke i hvilken grad det er unge eller eldre som er i arbeid/under utdanning, men gjennomsnittsalderen i utvalget er 25 år.

I forbindelse med å gå arbeidsledig er det også funnet en tendens til økende bruk av illegale rusmidler¹³⁴, noe som også ses i sammenheng med det å begå kriminalitet.

Pape sier i en kronikk i en av landets dagsaviser:

(...) På den annen side er det funnet en markant overhyppighet av lovovertrедelser blant ungdom som for egen del har vansker med å få innpass i arbeidslivet. Faktorenes rekkefølge vet vi foreløpig lite om, men utenlandsk forskning tyder på at kriminell aktivitet ofte foregriper ledigheten”¹³⁵.

Dette indikerer at unge gjerne har begått kriminelle handlinger før de er introdusert for arbeidsmarkedet, og som diskusjonen videre vil vise, kan dette være en mulig forklaring på hvorfor den ledighetsbetingede effekten oppstår og vedvarer.

Ungdom er en utsatt gruppe når arbeidsmarkedet svinger, og tilpasningsvansker til skole- og arbeidsliv kan dermed være starten på en kriminell hverdag.

¹³¹ Wadel, Cato: *Now, whose fault is that?* 1973

¹³² Halvorsen, Knut: *Arbeidsløshet og arbeidsmarginalisering - levekår og mestrings*, 1994

¹³³ Pape, Hilde: *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertrедere*. 1997

¹³⁴ *ibid.*

¹³⁵ Pape, Hilde: <http://www.dagbladet.no/kronikker/951030-kro-1.html>.

Studier tyder også på at arbeidsledig ungdom har betydelig større tilhørighet til kriminelt belastede ungdomsmiljøer¹³⁶. Og beskrivelse fra Bergen kretsfengsel, viser det seg at enkelte kjennetegn kan være dekkende for mange av de innsatte. Her sies vises det til følgende kjennetegn:

”Dårlig helse, herunder angst og depresjoner. Omfattende rusmiddelmisbruk. Har et sviktende nærmiljø og nettverk. Mangelfull utdanning. Arbeidsledige og delvis arbeidsuføre. Personlighetsmessige problemer”¹³⁷.

Det er nok ett eksempel på at arbeidsledighet er et kjennetegn ved fanger i Norge, men det er også et eksempel på at det ofte er sammensatte problemer som gjør at noen blir kriminelle, noe som igjen stiller krav til tilpassede og fleksible løsninger.

5.3.3: Arbeidets virkning på den straffede.

Den ledighetsbetingede effekten indikerer at det er forhold ved samfunnstjeneste som straffereaksjon som kan påvirke den arbeidsledige i riktig retning. Samtidig ser det ut til at samfunnstjeneste som straffereaksjon har liten effekt på de som allerede var i arbeid eller under utdanning på domstidspunktet.

Samfunnstjeneste er en straffereaksjon på lik linje med andre straffereaksjoner. Men samfunnstjeneste skiller seg ut fra de andre straffene ved at arbeidet har en slik stor betydning. For de som soner samfunnstjeneste er arbeidet belagt med en straffende funksjon. For å få en bedre forståelse av hvilke forhold ved samfunnstjeneste som kan virke resosialiserende på kriminelle vil de neste avsnittene skissere noen av disse elementene ved samfunnstjeneste.

Gir økt selvfølelse, tro på seg selv og utvikling av egen identitet.

Under soningen blir arbeidet individuelt tilpasset den enkelte person. Det utarbeides en avtale mellom domfelte, arbeidsgiver og kriminalomsorg om hvilke oppgaver som skal utføres og

¹³⁶ Pape, Hilde: *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertredere*. 1997

¹³⁷ <http://www.bergenfengsel.no/innsatte.html>

hvordan soningen skal legges opp tidsmessig¹³⁸. Det legges vekt på at den domfelte tar ansvar for de arbeidsoppgaver han er pålagt. Han skal møte opp til riktig tid, og være rusfri på jobb. Et av flere mål ved soningen er at den domfelte skal få faste rutiner og ansvar.

Anders hadde flere jobber, derav en jobb som han karakteriserer som lite meningsfullt “*idiot-arbeid*”. Denne jobben varte imidlertid ikke lenge. På den arbeidsplassen der mesteparten av soningen foregikk, var arbeidsoppgavene langt bedre. Anders fikk han en jobb med bakgrunn i hvilke erfaringer han hadde tidligere og hvilke interesser han hadde. Arbeidsoppgavene han skulle utføre under soningen var valgt med utgangspunkt i en jobb han visste han skulle ut i etter endt soning. Og som Anders sier “*dette var god erfaring*”. Tilstrebelsen etter å finne det rette arbeidet for den domfelte, tyder på at arbeidets meningsskapende funksjon er viktig for gjennomføringen av straffen.

“Det viktigste for livskvaliteten er antakelig at en finner en aktivitet som oppleves som meningsfull og som strukturerer tiden. Hvis en på den måten også bevarer arbeidsevnen og selvrespekten skulle mulighetene for å komme tilbake i lønnet arbeid være gode når (og hvis) arbeidsmarkedet bedrer seg”¹³⁹.

Mange av de som får samfunnstjeneste har levd et noe uryddig liv, og i mange tilfeller var deres inspirasjonskilde var andre i kriminelle miljøer. Det kan synes som om arbeid under soning forsøker å overføre noen av de verdier arbeid har i det normale samfunnsliv. Mange av oppgavene som blir gitt under soningene er av praktisk art; reparasjoner, bygging av trapper, oppsett av gjerder, malearbeid... I tillegg kan arbeidsoppgavene være mer tjenesterelatert som for eksempel å betjene en kantine, bringe/ hente eldre eller barn i ulike sammenhenger. Enkelte av de som straffes har liten arbeidserfaring, og en del har problemer av sosial og psykisk art, jfr Pape kronikk hvor det vises til at kriminalitet gjerne følger før ungdom er kommet i arbeid¹⁴⁰. Noen har hatt problemer med å fullført noe - mange av de som begår kriminelle handlinger har hatt vanskeligheter med å tilpasse seg på skolen, samtidig som det viser seg å være en sammenheng mellom arbeidsløshet og kriminell aktivitet blant unge

¹³⁸ Det vanlige er å legge soningen til helgene, men det legges stor vekt på å tilpasse soningen etter hvilke behov den domfelte har. Gjennomføringen av soningen planlegges innenfor den tidsrammen domstolen har som normert tid for fullbyrdigelse av straff, uttrykt i subsidiær fengselsstraff.

¹³⁹ Halvorsen, Knut: *Arbeidsløshet og arbeidsmarginalisering - levekår og mestrings*, 1994:277

¹⁴⁰ Pape, Hilde: <http://www.dagbladet.no/kronikker/951030-kro-1.html>.

mennesker¹⁴¹. En undersøkelse fra flere norske fengsler viser at mange av de innsatte var kritiske til den typen arbeid de fikk under soningstiden¹⁴². Det vises blant annet til at ”*Det oppleves som meningsløst at det ikke finnes bedre anvendelse for ens arbeidskraft enn å ”male trekuler” eller ”bygge paller”*”¹⁴³. Dette kan kanskje indikere en del av forskjellen mellom arbeidets betydning for de som soner i fengsel og for de som får samfunnstjeneste. Arbeidet som utføres under soningen av samfunnstjeneste er symboler og uttrykk for at den domfelte klarer og fullfører et oppdrag. Dette kan gi grobunn for økt selvfølelse og tro på seg selv for personer som tidligere har få erfaringer med å fullføre arbeidsoppgaver. Økt tro på seg selv og sine ressurser kan bidra til at gjennomføringen av samfunnstjeneste blir noe enklere, og spesielt fordi det å fullføre samfunnstjeneste uten å begå ny kriminalitet over en lengre tidsrom for mange oppleves som unikt.

Gir den domfelte mulighet til å gjøre opp for seg.

I tillegg til at arbeidet er skapende og medvirkende til å styrke ens identitet og selvbylde, kan arbeid når det brukes som straff, være en måte å gjøre opp for seg¹⁴⁴. I England der samfunnstjeneste har vært en straff på lik linje med annen straff siden tidlig på 1970-tallet, viser at samfunnstjeneste har et element at tilbakebetaling til samfunnet.

*“The main purpose of a community service for offenders is to integrate the offender into community through: positive demanding unpaid work, and reparation to the community”*¹⁴⁵.

Selv om straff er samfunnstjenesten sin primære målsetting, så er det også viktig å kunne gi konstruktiv og belønnende aktiviteter som kan erstatte ulovlig atferd¹⁴⁶. Gjennom synlige arbeidsresultater blir det for mange lettere å konkret se at de har betalt noe tilbake til samfunnet, for eksempel gjennom reparerte gjerder, oppussede lekeapparater, vedlikeholdt friluftsområde eller ved å yte hjelp til svakere grupper.

¹⁴¹ Pape, Hilde: *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertredere*. 1997

¹⁴² Garvick, Lise: *Innsattes syn på hva som kan minske residivitet*, 1997

¹⁴³ Ibid.s. 38

¹⁴⁴ Withfield, Dick og David Scott: *Paying back: Twenty years of Community service*, 1993

¹⁴⁵ ibid. S.15

¹⁴⁶ ibid.

Også i Norge er det kommet signaler på at arbeidet har en viktig funksjon som straff. Som ”Hege”¹⁴⁷ sier:

“Jeg føler at jeg har gjort en bra jobb ved samfunnstjenesten. De stolte på at jeg var der og jeg følte at jeg var til nytte. Det er ikke riktig at du slipper unna når du gjør noe gæernt. Nå føler jeg at jeg har gjort opp for meg for samfunnets del”.

I fengsel betales lovbruddet tilbake med frihetsberøvelse over en kortere eller lengre periode. Kan det tenkes at følelsen av å ha gjort opp for seg overfor samfunnet ikke er like fremtredende blant de som betaler tilbake lovbruddet i form av tid, som for de som betaler tilbake i form av arbeidskraft? I en undersøkelse av innsatte i norske fengsler, utført av Markeds- og mediainstituttet på oppdrag fra Justisdepartementet i 1997¹⁴⁸, viser dybdeintervju av 32 innsatte at følelsen, eller ønske om, å gjøre opp for seg gjennom fengselssoning er todelt. En del av respondentene i undersøkelsen som ble karakterisert som de mer ”garvede sonerne” ga uttrykk for at de ønsket å gjøre opp for seg under soningen. Det å for eksempel kunne delta i samarbeidsprosjekter med politiet (gjennom blant annet kursvirksomhet for ungdom) gir soningen et mer samfunnsnyttig perspektiv for den det gjelder. Det vises også til at følelsen av å være nyttig, og kunne dele sine erfaringer har uvurderlig betydning for oppbygging av selvtilitt og selvoppfattelse hos den innsatte¹⁴⁹. På den andre siden har en de innsatte som er svært klar på at det er selve frihetsberøvelsen som er straffen, og det er den de forholder seg til. Undersøkelsen viser imidlertid til at det er viktig å inkludere dette forholdet om at enkelte ønsker å gjøre opp for seg, fordi det er svært viktig for dem det gjelder. Det sies også at *”I et ”tilbakefallsperspektiv” kan det være lettere å ”begynne på nytt” hvis man føler at ”man har gjort opp for seg”*¹⁵⁰. Denne tankegangen om at kriminelle – og i særlig grad unge kriminelle – skal få mulighet til å gjøre opp for seg på andre måter enn gjennom fengselsstraff finner vi igjen også i andre deler av straffesystemet, blant annet gjennom konfliktråd.

¹⁴⁷Fra et intervju i “Aktuelt for kriminalomsorgen” nr.3-1994: 22.

¹⁴⁸ Garvick, Lise: *Innsattes syn på hva som kan minske residivitet*.1997

¹⁴⁹ Ibid. s. 43

¹⁵⁰ Ibid. s. 44

Gir mulighet til videre arbeid på et presset arbeidsmarked.

Å være uten arbeid har mange konsekvenser både for de som er i den situasjonen, men også for deres nærmeste. En av samfunnstjenestens funksjoner er at den åpner for kontakt mellom arbeidsledig kriminell ungdom og en arbeidsgiver/arbeidsplass. Det dannes et sosialt nettverk og den domfelte får tilført positive verdier fra arbeidsgiver og deres kontaktpersoner. På samme måte som unge skiller seg ut fra eldre kriminelle i behovet for et sosialt nettverk, kan en også se at de som til vanlig står utenfor samfunnet har behov for å tilhøre et nettverk som gir rom for egenutvikling. Den domfelte kommer i kontakt med positive miljøer som han ikke bare kan høste lærdom av, men også dra direkte nytte av. Det finnes eksempler på at domfelte har fortsatt som frivillig på det stedet der de har gjennomført soningen, noe erfaringer fra England viser¹⁵¹. Andre igjen har fått tilbud om jobb enten på det stedet de har sonet¹⁵², eller ved hjelp av det kontaktnettet de har fått tilgang til gjennom samfunnstjeneste.

På grunn av fengselets organisering vil ikke de som soner straffen sin i fengselet ha de samme mulighetene som de som soner samfunnstjeneste til å skape seg et sosialt nettverk for innpass på arbeidsmarkedet. Selv om det i dagens fengselssystem er mulig å utdanne seg for å stille sterkere på arbeidsmarkedet, synes det som om de mangler den direkte kontakten med mulige arbeidsgivere.

På ett allerede hardt presset arbeidsmarkedet er kravene som stilles for deltakelse store. Som "Pål" - en ung innsatt - uttrykker sine fremtidsutsikter etter gjentatte, men dog korte, fengselsopphold bak seg:

"En kuul jobb... det hadde jo vært drømmen. Det er så mye du ikkje kan gjøre når du har fått noe på rullebladet ... alskens ting du ikkje kan begynne med ... alt mulig -brannmann og politimann ... du kan aldri verve deg (i forsvar) hvis du har noe kriminelt på deg. Så får du ikkje utdanning heller for eg gikk jo ut av skolen så fikk jo masse studielån og greier som eg aldri har betalt noe på og så eg får ikkje noe nytt studielån heller. Og så får du ikkje jobb for du har ikkje noe fra før. Det blir jo lett å sitte og klage og syte, men det blir i hvert fall sånn for jævla mange av de

¹⁵¹ Withfield, Dick og David Scott: *Paying back: Twenty years of Community service*, 1993

¹⁵² Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...*, 1992

*yngste som kommer inn her - for de helt unge ... at det blir nesten umulig å få en retning ut av det -selv om du satser og prøver og...*¹⁵³

Samfunnet legger en del generelle begrensninger på hvilke jobber som er ledig for de som har vært straffet. Og som sitatet overfor viser, er det enkelte yrker domfelte personer er utestengt fra. Samtidig blir det svært vanskelig å få seg arbeid, dersom man ikke har vært i arbeid tidligere. Samfunnstjenestens kontaktskapende faktor kan derfor være avgjørende for om man etter soningen skal få innpass på arbeidsmarkedet.

I tillegg synes det som om mange av de som har sonet i fengsel kan få vanskeligheter med å få seg arbeid på grunn av fengselets stigmatiserende effekt.

*“Jeg hadde store drømmer før, men så kom jeg inn for landing for å si det sånn. Trodde jeg skulle klare å bli akseptert ... har mista trua på det. Mennesker er ikke så innstilt på å skifte holdninger og åpne. Jeg frykter at jeg får en smell i trynet ... jeg har ikke lyst til å stå fram og: Ja, her er jeg, jeg har sitti så og så lenge i fengsel og er sånn og sånn, men jeg er ikke farlig av den grunn”*¹⁵⁴

*“... du får ikke jobb når du har sitti i fengsel. ... Du kan sitte her og ja du skal ta kjempeutdannelse ... du skal gjøre sånn og sånn, men det er så mange som tar det i dag - hvorfor i all verden skal du komme forrest i køen og få jobben?”*¹⁵⁵

*“Jeg har kommi forbi det stadiet at jeg er så naiv at jeg tror alt skal bli fryd og gammen når jeg kommer ut - for det vil det ikke bli. Da kanskje begynner den virkelige straffen ... at jeg skal møte samfunnet og hvordan folk vil reagere på meg...”*¹⁵⁶

Som sitatene viser så oppfattes ikke fremtidsutsiktene i forhold til jobb særlig oppløftende for de som sitter i fengsel. Oppfatningen er at arbeidsmarkedet er stengt for de som har fengselsstraffer bak seg, både som en følge av de formelle begrensningene som ligger i stillingene (krav om plettfri vandel), men også fordi de som ikke har klart å følge med i

¹⁵³ Jervell, Mari: *Ungdom i fengsel*. 1995, s.154

¹⁵⁴ *ibid.* s. 159

¹⁵⁵ *ibid.* s. 160

¹⁵⁶ *ibid.* s. 159

skolesystemet levnes små sjanser for å hevde seg i den harde konkurransen. Selv om en kan anta at stempelingen i forhold til det å være en lovbrøyer som utfører samfunnstjeneste er noe mindre enn for de som sitter i fengsel, opplever også de som soner samfunnstjeneste at det kan være vanskelig å forhold seg til en arbeidsplass som lovbrøyer. Et eksempel er Steve:

*”... som ikke ville stikke seg ut, men foretrekker å være tilbaketrasket på tjenestestedet. Dette kommer av at han vil være anonym, han vil ikke stå frem som dømt. Samtidig liker han klubben han arbeider for så godt at han har planer om å knytte tettere bånd til den så snart han er ferdig med tjenesten”*¹⁵⁷

Men en klar forskjell fra Steve til de som sitter i fengsel er at Steve ser det som realistisk å kunne være på klubben etter soning. Han har inntrykk av at han er velkommen, men for sin egen del ønsker han å vente til han har sonet ferdig.

I tillegg oppleves selve fengselssoningen som så negativt belastende av samfunnet at det i seg selv vil virke inn på ens muligheter til å integreres i et normalt samfunn. Becker (1963) hevder at når samfunnet oppdager at kriminalitet er begått, vil den sosiale identiteten til den personen som utførte handlingen bli betraktelig endret. I sosiale situasjoner vil den kriminelle først bli identifisert som kriminell, for seinere å bli identifisert ved ens personlige kjennetegn som yrke og utseende. Tidligere i kapittelet har vi sett på hvordan samfunnstjeneste kan oppfattes som mindre stigmatiserende enn fengsel. Det synes som om dette forholdet virker inn også på den kriminelles muligheter på arbeidsmarkedet, der de med fengselsstraff oppfattes som mer kriminell (og underforstått farligere) enn de som har sonet samfunnstjeneste.

Alle disse forholdene ved samfunnstjeneste; utvikling av ens selvidentitet og selvtilit, kontakten med nye miljøer og mulighetene for arbeid er elementer i en prosess som bidrar til at personer med kriminell bakgrunn får muligheter som de tidligere ikke hadde tilgang til. Kontakt med ens tidligere miljøer er ikke lengre det eneste alternativet og behovet for denne kontakten synes å redusere; - dette som innen sosiologien gjerne karakteriseres som en differensieringsprosess¹⁵⁸ kan være viktige elementer i tilbakefallsproblematikken. Dermed

¹⁵⁷ Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...*, 1992, s.37

¹⁵⁸ Det finnes mange ulike typer differensieringsprosesser i samfunnet. I Martinussen (1991) beskrives både funksjonell differensiering, vertikal differensiering, sosial differensiering, kulturell differensiering og strukturell

skulle vi ha kastet lys over den ledighetsbetingede effekten av samfunnstjeneste som vi har registrert.

differensiering. Utgangspunktet for de ulike typer differensiering er knyttet til ulike prosesser i samfunnet som medfører endring. Denne endringen kan for eksempel knyttes til atferd, arbeidsdeling, sosial kontroll, maktbalanse og verdier (ibid.). En av sosiologiens store teoretikere, Emile Durkheim, har vært opptatt av hvordan samfunnet holder sammen, og hvor han peker på at gjennom økt differensiering av samfunnet endres solidaritet fra å være mekanisk til å bli organisk solidaritet (Durkheim, 1993).

Kapittel 6:

Den allmennpreventive og moraldannende side av samfunnstjeneste

Det norske rettssystemet og straffelovgivningen med den er i stadig endring. Så også med samfunnstjeneste. I 2002 ble den opprinnelige ordningen med samfunnstjeneste endret til samfunnsstraff, der programdeltakelse er det nye elementet i straffen. Denne endringen kan i høy grad ses i sammenheng med at samfunnstjeneste er en straff begrunnet i de individualpreventive grunnene for straff. Det vil si at det er den enkelte lovbrøyer som står i fokus for straffen.

Det er likevel grunn til å vurdere i hvilken grad samfunnstjeneste er med på å påvirke områder som er sentrale funksjoner innen den allmennpreventive begrunnelsen for straff. Med en slik begrunning vil straffen i større grad rette seg mot andre enn lovbrøyeren, og har som mål å virke tilstrekkelig avskrekkende på andre slik at de ikke begår kriminelle handlinger. I tillegg skal straff ut fra et allmennpreventivt hensyn også virke moraldannende ved å vekke ansvars- og pliktfølelsen hos befolkningen, samtidig som den skal virke vanedannende slik at folk ubevisst velger å handle i tråd med gjeldende lover og regler¹⁵⁹.

Denne delen av avhandlingen vil i første rekke handle om hvilke utfordringer og innvirkninger samfunnstjeneste kan ha på den allmennpreventive og moraldannende virkningen i samfunnet i fremtiden.

6.1. Har samfunnstjeneste innvirkning på den allmennpreventive siden av straff?

I hvilken grad kan samfunnstjeneste føre til at andre enn den som blir straffet lar være å utføre kriminelle handlinger? Dette er et spørsmål som det er vanskelig å gi noen svar på, men det kan finnes enkelte momenter ved samfunnstjeneste som kan bidra til å belyse denne

¹⁵⁹ Schafft, Angelika: *Almenprevensjon*, 1997

problemstillingen. Samfunnstjeneste er i første rekke et straffealternativ for unge, og for de som har gjentatte lovbrudd bak seg. Det er til en viss grad også mulig å kategorisere samfunnstjeneste til å omhandle de "lette" kriminelle forhold, så som tyveri, grovt tyveri, bedrageri, underslag osv., dette til tross for at bruksområde til samfunnstjeneste er noe utvidet de senere årene. For enkelte unge kan det virke avskrekkende at selv mindre lovbrudd faktisk blir straffet. Det kan for eksempel være at noen de kjenner blir straffet for noe de selv betegner som et uskyldig lovbrudd. Også samfunnstjeneste blir synliggjort på den enkeltes rulleblad, og det kan være lite fristende å la slike forhold påvirke ens muligheter til for eksempel å ta bilsertifikat eller få reise til enkelte land. I enkelte grupper i samfunnet kan derfor samfunnstjeneste ha en allmennpreventiv virkning.

Samfunnsstraff som den lette løsning?

Tidligere i analysen refererer Anders til hvordan folk han møter forholder seg til samfunnsstraff. For det første oppdaget han at mennesker han møtte hadde en formening om at samfunnstjeneste var det samme som siviltjeneste, som er et alternativ for de som av ulike grunner ikke avtjener ordinær verneplikt, og ikke en straff. På den måten kunne han til en viss grad unngå å bli oppfattet som en som har blitt straffet for en kriminell handling, men heller som en ungdom som avtjente verneplikten. Følgelig kan Anders ha unngått å møte de negative elementene som det å være straffedømt kan medføre på den sosiale arena.

Anders opplevde også at folk i mange tilfeller hadde vanskelig med å relatere antall timer samfunnsstraff til tilsvarende tid i fengsel. For eksempel ble ikke 90 timer samfunnstjeneste oppfattet som like alvorlig og omfattende som tre måneders fengsel. Anders opplevde disse "feiltolkningene" som svært positivt, da dette vil medføre mindre belastning for han personlig.

Disse to eksemplene kan være et bilde på at enkelte elementer ved samfunnsstraff ikke har en allmennpreventiv virkning. På den andre siden kan slike misforståelser og mistolkninger bidra til at samfunnsstraffens funksjon reduseres, også sett fra et individualpreventivt utgangspunkt. Det er kanskje ikke så farlig å gjøre noen små "brekk" fordi det er ingen som vet om at jeg har gjort det, - nettopp fordi de ikke knytter innholdet i samfunnsstraffen til det å bli straffet for en kriminell handling? En slik vinkling kan på sett og vis knyttes til Beckers fjerde

avvikstypologi, det han i boka *Outsiders* (1963) kaller en ”*secret deviant*”¹⁶⁰. Likheter med Beckers typologi er at det har skjedd en kriminell handling og at en person pr. definisjon er kriminell, men denne personen blir ikke oppfattet som en kriminell av samfunnet rundt ham. Det som i denne situasjonen skiller seg fra Beckers ”*secret deviant*” er at personer av enkelte deler av samfunnet (i dette tilfelle rettssystemet) blir sett på som kriminell. Spørsmålet er da hvilke reaksjoner som har størst (eller minst) preventiv virkning?

Tid om annet dukker det opp avisoverskrifter som ”*To menn er dømt til samfunnsstraff og bot for å ha grillt to katter i en mikrobølgeovn*”, ”*Sparket 17-åring så hun aborterte - slapp fengsel*”¹⁶¹. I etterkant av enkelte slike saker har mediefokuseringen vært stor, noe som igjen kan bidra til å endre befolkningens oppfatning av straffen. En konsekvens av dette kan bli at samfunnsstraff kan oppfattes som en straff med mindre straffebyrde i forhold til fengsel med hensyn til hvor lang straffen er. Samfunnsstraffen kan med andre ord bli oppfattet som en mildere form for straff, og bidrar til å undergrave de moralske oppfatningene av hva som er rett og galt, og hvordan det moralsk sett er riktig å reagere på uønsket atferd.

6.2. Har samfunnstjeneste innvirkning på moraldanningen i samfunnet?

Forenklet kan en si at moral er ”*de generelle forskrifter for hva en må eller ikke må gjøre i et samfunn*”¹⁶². Moral er på en måte et resultat av den generelle normdanning i et samfunn, som gjennom sine regler ”*begrenser og stimulerer bestemte former for samhandling*”¹⁶³. Moralen vil på mange områder forsterke normene. For eksempel kan det i enkelte tilfeller være moralsk riktig - og akseptert - å gjøre visse handlinger, mens handlingen på den andre siden ikke er rettslig tillatt. Et eksempel på dette er demonstrasjoner mot kraftutbygginger, som fra et moralsk ståsted kan være riktig, men som ut fra et rettslig utgangspunkt kan være ulovlig (hvis utbygger har nødvendige tillatelser). Hvordan kommer så moral til uttrykk? På samme måte som en sanksjonerer ønsket og uønsket atferd ut fra normative oppfatninger, kan en også gjøre tilsvarende ut fra moralske prinsipper og føringer. På hvilken måte kan en anta at samfunnstjeneste gjennom sin utforming og funksjon påvirker moraldanningen i samfunnet?

¹⁶⁰ Becker, Howard: *Outsiders*. 1963. s. 20

¹⁶¹ Overskrifter fra VG Nett: <http://www.vg.no/pub/vgart.hbs?artid=276364>

¹⁶² Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*. 1991:309

¹⁶³ *ibis*. S. 141

Moral handler i enkelthet om hva som er rett og hva som er galt. Vårt rettsapparat kan være et uttrykk for den moralske oppfatning som til enhver tid er gjeldende i vårt samfunn.

Opprinnelig var det klare begrensninger i forhold til hvilke overtredelser og lovbrudd samfunnstjeneste skulle være et straffealternativ i forhold til, hvor målgruppen spesifikt var ”*de residiverende vinningskriminelle*”¹⁶⁴. Vinningskriminalitet var altså lovbruddskategorien som straffen skulle være et alternativ til, mens for eksempel promillekjøring ikke skulle straffes med samfunnstjeneste, men med fengselsstraff. De allmennpreventive grunnene lå til grunn for denne avgrensningen. Av samme grunn var det også klare avgrensninger til alvorlighetsgraden av lovbruddet, der lovbrudd som vil medføre mer enn ett års ubetinget fengsel kunne idømmes samfunnstjeneste¹⁶⁵. I dag er straffen noe endret, som vist i innledningskapittelet. Kriminalstatistikken for 2001 viser at samfunnstjeneste som straffereaksjon er valgt ved en rekke ulike typer lovbrudd:

Tabell 15: Straffereaksjon¹⁶⁶, etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd (utdrag; viser reaksjonen samfunnstjeneste).

Forbrytelser:		735
Forbrytelser mot off. myndighet	Vold og ulovlig påvirkning av off. tjenestemann	18
Forbrytelse mot alm. orden og fred	Innbrudd	1
Allmennfarlig forbrytelse	Narkotika, grov narkotikaforbrytelse, annen allmennfarlig forbrytelse	195
Falsk anklage	Forsettelig falsk anklage	4
Dokumentfalsk	Benyttelse av falsk dokument	15
Seksuell omgang med barn	Under 16 år	2
Forbrytelser mot den personlige frihet	Trusler, tvang/frihetsberøvelse	25
Forbrytelse mot liv, legeme og helbred	Legemsfornærmelse, legemsbeskadigelse	52
Underslag	Simpelt underslag, grovt underslag	35
Tyveri	Simpelt og grovt tyveri, brukstyveri av motorkjøretøy	228
Utpressing og ran	Ran, grovt ran	30
Bedrageri og utroskap	Bedrageri, grovt bedrageri, forsikringsbedrager	94
Forbrytelse i gjeldsforhold	Annen forbrytelse i gjeldsforhold	2
Skadeverk	Simpelt skadeverk	5
Heleri og etterfølgende bistand	Heleri, heleri/bistand diverse	24
Forbrytelser mot lov om legemidler	Narkotika (bruk)	4
Forbrytelse for ligningsloven	Manglende selvangivelse	1
Totale antall lovbrudd¹⁶⁷		766

¹⁶⁴ Kvernland, Wenche: *Utkast til lov om endringer i straffeloven m.v. vedrørende samfunnstjeneste*, 1989, s.15.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Kriminalstatistikken 2001: Tabell 34: straffereaksjon, etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd.

¹⁶⁷ Inklusiv 31 forseelser som ikke er tatt med i denne oversikten.

Her ser vi at samfunnstjeneste i hovedsak blir brukt mot lovbrudd som tyveri (228 lovbrudd), narkotikaforbrytelser (195 lovbrudd) og bedrageri (94 lovbrudd). Det som den også i utgangspunktet var ment å være et alternativ til. Oversikten viser også at det er flere forhold med utgangspunkt i promillekjøring som ble straffet med samfunnstjeneste. Det kommer sannsynligvis av at det på slutten av 90-tallet ble innført prøveordninger med promilleprogram på enkelte KiF-avdelinger. De sakene som kanskje kan være utgangspunkt for en moralsk diskusjon, er de tilfellene hvor samfunnstjeneste er benyttet til lovbrudd som omhandler seksuelt misbruk av barn og ran (hvorav det her også er snakk om grove ran). I et samfunn der særlig media er en sterk drivkraft i forhold til opinionens holdninger i samfunnet, kan "mannen i gatas" oppfatning av samfunnsstraffens funksjon bidra til at tilliten til rettssystemet som helhet svekkes. Denne typene handlinger vekker gjerne folks etiske bevissthet. Så er spørsmålet om det å bli idømt samfunnstjeneste er med på å styrke eller å svekke de etiske og moralske oppfatningene av rettssystemet? Kanskje er det i skjæringspunktet mellom handlinger som bør i dømmes fengselsstraff ut fra et moralsk og allmennpreventivt perspektiv og handlinger som av individuelle hensyn bør idømmes samfunnstjeneste, at samfunnstjeneste og straffesystemet har sin utfordring?

6.3. Endring av navn

Samfunnstjeneste ble for få år tilbake endret til samfunnsstraff. Har valg av ord noe å si i forhold til samfunnets oppfatning av straffen? Christie (1982) er svært klar på at ord kan virke som kamuflasje. Christies utgangspunkt er at man innenfor straffesystemet kamuflerer bruken av straff ved å kalle personer for "innsatte" i stedet for "fanger", å kalle noe for "eneromsbehandling" når det i praksis betyr isolasjon osv. Å kamuflere ordene gjør at man dekker over handlingenes egentlige karakter, mener Christie, og det er lettere å få aksept blant de som sitter med makten. Ordene som benyttes er gjerne hyggelig og milde, men dog misvisende i forhold til handlingens reelle innhold.

"Det er lett å glemme alvoret i straffen"¹⁶⁸, sier Christie. Når en tar utgangspunkt i den opprinnelige betegnelsen *samfunnstjeneste*, kan dette sies å ha betydning. Tidligere har vi hørt om Anders som opplevde at begrepene samfunnstjeneste og siviltjeneste ble blandet, der

¹⁶⁸ Christie, Nils: *Pinens begrensning*, 1982. s. 14.

samfunnstjeneste ikke ble sett på som en straffereaksjon, men som et alternativ til ikke å avtjene verneplikten. Denne feiltolkningen var positiv for Anders, som slapp å forklare at han egentlig var under soning for kriminelle handlinger. Men hvilken betydning har det for folks forhold til rettsapparatet?

Samfunnstjenestebegrepet ble byttet ut med begrepet *samfunnsstraff* i 2002. Kan det tenkes at endringer i begrepsbruken kan ha innvirkning på folks holdninger til straffen, selv om straffen i innhold ikke medfører så store endringer? Ved bruken av straffebegrepet synliggjøres straffeelementet i større grad, og i den konteksten kan det å idømmes *straff* fremfor *tjeneste* muligens ha en større allmennpreventiv virkning.

6.4. Arbeid som straff

Det heter seg at den domfelte skal utføre oppgaver som ellers ikke ville blir utført, eller som ville blitt utført gjennom dugnad¹⁶⁹. Erfaringer fra blant annet Danmark som har hatt samfunnstjeneste som prøveprosjekt fra 1982 og som lov siden 1992 viser at: *"Ved samtaler med arbeidsstederne bliver der givet udtryk for, at der er tale om et reelt tilskud av arbejdskraft til institutionen"*¹⁷⁰. Norske erfaringer viser at under tilretteleggelsen av samfunnstjenesten er det *"ikke bare viktig å tilrettelegge for den domfelte, i en del tilfeller vil det også være nødvendig å tilrettelegge for oppdragsgivers behov"*¹⁷¹. I begge tilfeller vises det til et behov fra *arbeidsgiverens* side.

Hvor går da skillet mellom arbeid som kan være av allmenn interesse på et åpent arbeidsmarked og arbeid som ikke er av allmenn interesse? Det er ikke mulig å vurdere hvorvidt den ene arbeidsoppgaven som blir gitt som samfunnstjeneste er mer interessant enn de en kan få på det åpne arbeidsmarkedet. Til det er de individuelle kvalifikasjoner, arbeidernes interesser og arbeidsgiverens økonomi som er avgjørende. Det er likevel en tendens til at kombinasjonen mellom et meningsfullt arbeid for den enkelte domfelte ses i sammenheng med et reelt behov for arbeidskraft hos arbeidsgiveren.

¹⁶⁹ Ot.prp.nr. 72 (1989-90): *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)*

¹⁷⁰ Jensen, Niels-Ebbe: *Samfundstjenesten - set med en praktikers øjne*. 1992:62

¹⁷¹ Jones, Keith og Kjell Folkvord: *Oppdragsgivere og arbeidsoppgaver*. 1994:17

Kan det tenkes at de arbeidsoppgavene som fremstår som meningsfulle for den domfelte kan være like attraktiv for andre på det åpne arbeidsmarkedet i tider da det er knapphet på arbeid? Det er nok tenkelig at samfunnstjeneste ikke representerer en stor trussel for ordinære fastlønnede stillinger, først og fremst på grunn av dens stykkvise gjennomføring. Erfaringer ved bruk av samfunnstjeneste har imidlertid vist at *”i en tid da arbeidsløsheten er stor, konkurrerer samfunnstjeneste i en viss utstrekning med ulike former for arbeidsmarkedstiltak”*¹⁷². Ved stor arbeidsledighet og kamp om ethvert arbeid, kan det tenkes at myndigheten – ved bruk av arbeid som straff – reduserer arbeidets verdi. Ved bruk av arbeid som et onde kan opinionen få inntrykk av at myndighetene ikke setter stor nok pris på arbeidets verdiskapende funksjon i samfunnet. Større kjennskap blant opinionen om arbeidets verdiskaping også for de som blir dømt til arbeid er kanskje et skritt på veien for at bruken av arbeid som straff i tider med høy arbeidsledighet beholder sin legitimitet.

I tider med høykonjunktur kan det samme arbeidet som utføres gjennom samfunnstjeneste bli sett på som mindre attraktivt og kan derfor ha større aksept som straff, uavhengig av arbeidets verdiskapende funksjon.

Bruken av arbeid som straff har mange sider, og holdningene og legitimiteten kan variere avhengig om samfunnet preges av høy- eller lavkonjunktur. Det har sine negative sider – spesielt i vanskelige tider på arbeidsmarkedet. Det har også sine fordeler ved at arbeidet virker verdiskapende for lovbrøyteren. Verdiene skapes i form av økt selvfølelse hos den domfelte, at en er deltaker i et større sosialt nettverk og ved at en gjennom arbeid får følelsen av å ha betalt tilbake noe av den skade som er forvoldt gjennom lovbruddet.

¹⁷² *ibid.* s.17

Kapittel 7:

Samfunnstjeneste; en humanisering av straffesystemet?

Da debatten om innføringen av samfunnstjeneste på gikk både i Norge og ellers i Europa, var humaniseringsperspektivet en viktig del av argumentasjonen. Ungdomskriminaliteten, og da spesielt vinningskriminalitet og skadeverk, så ut til å øke. Hittil ble ungdommene stort sett idømt fengselsstraff. Men, det så imidlertid ikke ut til at fengselsstraff virket på denne gruppen kriminelle. De ble verken mindre kriminelle eller færre i antall.

Samtidig som samfunnstjeneste ble tatt opp til vurdering, var det en generell tendens i kriminalforskning og adferdsforskning til å lete etter forklaringene på kriminalitet i det samfunnet - det miljøet - der individet virket¹⁷³. Denne tendensen resulterte i økt fokus blant annet på hvilke virkninger soning i anstalt kunne ha på individet, og resultatet var alt annet enn oppløftende. Forskningen viste derimot at fengselsstraff hadde mange uheldige virkninger både på de som satt i fengsel, på deres familie og på samfunnet¹⁷⁴. Dette argumentet fikk særlig vektlegging i debatten om samfunnstjeneste.

7.1. Samfunnstjeneste bedre enn fengsel?

Felles for Norge og de andre europeiske landene ved innføringen av samfunnstjeneste var et ønske om å redusere straffens skadelige virkninger ved å gjøre strafferettssystemet mer humant. Christie sier *“Sosiale systemer bør bygges opp på måter som reduserer til et minimum den pine som det anses nødvendig å bruke for å opprettholde sosial kontroll”*¹⁷⁵. For Christie har pine-begrepet stått sentralt i hans kritikk av rettssystemet, og spesielt fengselsvesenet. Tidligere Riksadvokat Georg F. Rieber-Mohn støtter også opp om dette synet og skriver:

“For meg personlig har den viktigste drivkraften i arbeidet med samfunnstjenesten vært et prinsipielt synspunkt: fengselsstraffen er et ultimum remedium - ett ytterste

¹⁷³ Hauge, Ragnar: *Kriminalitetens årsaker*, 1990

¹⁷⁴ Ot. prp. nr.72

¹⁷⁵ Christie, Nils: *Pinens begrensning*, 1982:13

virkemiddel - som ikke skal brukes mer enn nødvendig for å motvirke kriminaliteten, og da først og fremst etter at andre og mindre inngripende tiltak er vurdert som, eller i praksis har vist seg, utilstrekkelig. Ut fra dette er fengselsstraff et onde ikke bare for lovbryteren, men også for det samfunn som anvender denne”¹⁷⁶

Kapasiteten for bruk av fengselsstraff i Norge har økt kraftig de siste ti årene, både i forhold til antall fengsler og antall fengselsplasser. I 1978 var det plass til ca. 1.800 fanger i norske fengsel¹⁷⁷, mens det pr. 4. april 2006 er 3.260 soningsplasser¹⁷⁸. Omfattende kriminalforskning har dokumentert at fengsel er en arena der kriminell atferd læres. Fridhov (1997) sier at *jo flere som lærer denne kulturen i fengsel, jo flere er det til å spre denne i samfunnet*¹⁷⁹. Likevel har vi et samfunn som øker bruken av fengsel som straffemetode. Dette setter fokus både på behovet for reduksjon av fangetall og behovet for de alternative straffereaksjonene.

En kan se enkelte likheter mellom Rieber-Mohn og Christie som begge mener at den sosiale kontrollen i samfunnet bør være slik at påføringen av pine blir minst mulig – i alle fall som et første alternativ, i følge Rieber-Mohn. Ved innføring av samfunnstjeneste håper en å redusere den offentlige påføringen av pine på lovbrytere og på den måten skape et mer humant rettssystem.

Men også på dette punktet er det to motstridende sider. På den ene siden blir innføringen av samfunnstjeneste sett på som en måte å redusere påføringen av negative virkninger i forhold til den pine som fengsel medfører. På den andre siden vil enkelte hevde at samfunnstjeneste har ført til en skjerpning av rettsvesenet. Bakgrunnen for denne argumentasjonen er at rettssystemet åpner for at vilkårene til en ordinær betinget dom¹⁸⁰ skal kunne tilstrammes¹⁸¹. Og dette kan skje ved å bruke samfunnstjeneste som særvilkår til dommen, som ellers ville medført full frihet. Kriminalomsorg i frihet skal også i slike tilfeller ha myndighet til gjennomføring av kontroller, men brudd på særvilkårene vil ikke føre til at straffen helt eller

¹⁷⁶ Ot.prp.nr.72:10: *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)*.

¹⁷⁷ Fridhov, *Fanger og fengsel*, 1997

¹⁷⁸ Gjertsen, Hege: *Soning, kapasitet og behov i den nordlige landsdelen*, 2006

¹⁷⁹ Fridhov, *Fanger og fengsel*, 1997 s. 306

¹⁸⁰ Ved en ordinær betinget dom har retten valget mellom å gi eksekusjonsutsettelse (dvs. utsettelse av fullbyrdigelse) eller domsutsettelse (dvs. utsettelse av fastsetting av straff) (Ot.prp.nr.72).

¹⁸¹ Kvernland, Wenche L.: *Utkast til lov om endringer i straffeloven m.v. vedrørende samfunnstjeneste 1989*

delvis omgjøres til ubetinget fengsel. Eventuelle brudd på særvilkårene vil kunne brukes som skjerpende omstendigheter i en senere straffesak¹⁸². Det kan være ulike grunner for at straffeskjerping er nødvendig, men det strider mot samfunnstjenestens utgangspunkt – nemlig å gjøre straffesystemet mer humant.

Tidligere riksadvokat Georg F. Rieber-Mohn sier at:

*”høyesterett i flere saker har begynt å anvende samfunnstjeneste som alternativ til betinget fengsel. Hvis samfunnstjeneste brukes som alternativ til betinget fengsel, skjerper man reaksjonssystemet”*¹⁸³

Det kan det oppstå konflikt når disse straffereaksjonene kombineres fordi en ordinær betinget straff vanligvis innebærer inntil to års tilsyn, mens ved samfunnstjeneste opphører tilsynet ved soningslutt. Retningslinjene på dette området sier at prøvetiden ved samfunnstjenestedommer skal kortes ned til enten seks måneder, ett år eller atten måneder¹⁸⁴, og tiden for gjennomføring og prøvetiden skal skilles ut som separate perioder. Det vil likevel oppstå praktiske implikasjoner mellom samfunnstjenestens oppfyling av sine plikter ved soningslutt, og domstolenes kontroll av lovbrutere under tilsynsperioden ved betinget dom. Det finnes ingen klare reserverasjoner mot at samfunnstjeneste bare skal brukes som alternativ til ubetinget fengsel. I følge informasjon fra Justis- og politidepartementet heter det blant annet at:

*”Samfunnsstraff kan idømmes for lovbrudd med en strafferamme på inntil 6 år. Anvendelsesområdet for samfunnsstraff vil være øvre del av anvendelsesområdet for betinget dom eller et alternativ til ubetinget fengsel i inntil et år.”*¹⁸⁵

Dersom begrensninger ved tjenesten hadde vært til stede ville en kanskje unngått denne tvetydigheten ved bruk av samfunnstjeneste. Ser en derimot bort fra at samfunnstjeneste på enkelte områder kan bety en skjerping av straffesystemet, og heller fokusere på de sosiale ringvirkningene som tjenesten har, kan det se ut som om de sosiale omkostningene for de som soner samfunnstjeneste er langt mindre enn om de skulle sonet straffen i fengsel (jfr. kapittel

¹⁸² *ibid.*

¹⁸³ I ”Aktuelt for kriminalomsorgen” Nr.3-1994:8

¹⁸⁴ Ot.prp.nr.72

¹⁸⁵ Hentet fra www.odin.no/jd/veiledninger: Samfunnsstraff, 29.11.2006

5). Og dersom man oppnår samme resultat med hensyn til tilbakefall ved å bruke samfunnstjeneste i stedet for fengsel, fremstår samfunnstjeneste som straffereaksjon der individet opplever færre negative konsekvenser, som igjen innebærer en humanisering av straffesystemet.

7.2. Økonomiske hensyn:

På begynnelsen av 1970-tallet da samfunnstjeneste hadde sin fremvekst, opplede mange land i Vest-Europa den første økonomiske nedgangstiden siden andre verdenskrig¹⁸⁶. Både i utlandet og her i Norge har den økonomiske fordelene med bruk av samfunnstjeneste isteden for ubetinget fengsel vært et argument for samfunnstjeneste i stedet for ubetinget fengsel vært et argument for samfunnstjeneste på lik linje med kravet om en mer human strafferett.

Et utvalg som ble utnevnt for å vurdere prøveprosjektene for samfunnstjeneste kom frem til at 700 samfunnstjenestedommer pr. år kunne gi en innsparing på 30 millioner årlig¹⁸⁷. I 1992 ble det gjort en nytte-kost-analyse av samfunnstjeneste i forhold til ubetinget fengsel¹⁸⁸. Resultatet fra denne undersøkelsen var at samfunnstjeneste gir en økonomisk gevinst på ca. 68 000 kroner pr. samfunnstjenestedom ut fra en sammenligning med ubetinget fengsel. Fortjenesten blir noe mindre dersom en trekker i fra de saker der samfunnstjeneste er vilkår til betinget fengsel, med en fortjeneste på ca. 58 000 kroner¹⁸⁹. I denne undersøkelsen er det en del usikre momenter som ikke så lett lar seg regne om til kroner og ører – blant annet at samfunnstjeneste oppleves som en straffereaksjon som påfører domfelte og hans familie mindre lidelse enn ubetinget fengsel¹⁹⁰.

I tillegg til de rent økonomiske grunnene for samfunnstjeneste, blir det ansett som viktig at den domfelte bidrar til å gjøre opp for den skaden som er forvoldt¹⁹¹. Dette er en mer bytterelatert forhold mellom stat og lovbryster. Ved å utføre et bestemt antall timer samfunnsnyttig arbeid i løpet av fritiden, får staten en form for erstatning fra lovbryster i

¹⁸⁶ Ot.prp.nr.72 (1989-00): *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)*

¹⁸⁷ Kvernland, *Utkast til lov om endringer i straffeloven m.v. vedrørende samfunnstjeneste*, 1989

¹⁸⁸ Aktuelt for kriminalomsorgen, nr.3-1994

¹⁸⁹ *ibid.*

¹⁹⁰ *ibid.*

¹⁹¹ Kvernland, *Utkast til lov om endringer i straffeloven m.v. vedrørende samfunnstjeneste*, 1989

form av arbeidsinnsats. Dette ble også ansett for å være en begrunnelse ved oppstart av samfunnstjeneste.

Enkelte hevder dog at dette byttet ville vært tydeligere dersom domfelte i tillegg til arbeidsinnsatsen også betalte offeret erstatning i form av penger. Dette fordi arbeidsoppgavene de domfelte får sjelden er relatert direkte i forhold til offer, men retter seg i stedet mot frivillige organisasjoner (idrettslag, religiøse organisasjoner, velforeninger) eller annen offentlig virksomhet (på sykehus, eldrecentre, fritidsklubber, den norske kirke). Den mer direkte opprettelse av forvoldt skade mellom gjerningsmann og offer, er i større grad et trekk ved konfliktrådet og ikke samfunnstjeneste.

Om den domfelte betaler erstatning i form av arbeid eller penger, er det reaksjonens totale omkostninger som er av myndighetenes interesse. Totalt sett har utregninger vist at samfunnstjeneste vil være en økonomisk billigere straffereaksjon enn ubetinget fengsel. De økonomiske argumentene har stått sterkt i en diskusjon over samfunnstjenestens fremtid og ved utviklingen av andre alternative straffereaksjoner.

7.3. Økt effektivitet i rettssystemet.

Pr. september 2006 var det 2514 som sto i kø for å få sone¹⁹². Fangetallet har de senere årene gått noe ned de siste årene. Domfelte i kø for soning er like aktuelt i dag som det var da samfunnstjeneste kom på banen på begynnelsen av 90-tallet. At samfunnstjeneste ble sett på som et effektivt virkemiddel for å få de domfelte ut av soningskøene var også et viktig argument ved innføring av samfunnstjeneste. Virkningen av å gjøre fengselskøene mindre gir for det første økonomiske fordeler (som beskrevet ovenfor), samtidig som det skaper større effektivitet og troverdighet til rettsapparatet¹⁹³.

Soningskøene er et politisk spørsmål som er til diskusjon fra tid til annen. Nils Christie er en velkjent kritiker av bruken av fengsel og sier følgende om soningskøene:

¹⁹² Storberget, Knut: *Krafttak mot soningskø*. Kronikk i Dagsavisen 05.10.06.

¹⁹³ Ot.prp.nr.72 (1989-90): *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)*

”(...) venteliste for å komme i barnehage, venteliste for å komme på sykehus, venteliste for å komme på alders- eller pleiehjem. Og nå venteliste for å komme inn i fengsel. Det kan ikke være riktig”¹⁹⁴.

Soningskøene bidrar ikke til å øke tillit til myndighetene og rettssystemets troverdighet. En ting er at en fengselsdom i seg selv ikke er en positiv situasjon for den som står i kø, og situasjonen blir heller ikke bedre for de som venter på å begynne soningen. Det kan være usikkert om du skal inn å sone om tre måneder, ett år eller kanskje ikke før om to år. Det vil være vanskelig å legge planer for fremtiden for de som står kø.

Tillit til rettsvesenet er viktig. Politiet har i utgangspunktet få ressurser til å kontrollere den kriminaliteten som blir registrert, oppklaringsprosenten generelt er lav og ved oppklaring har ikke myndighetene kapasitet til å gjennomføre straffen. Slike ting er med på å redusere den menige manns tillit til rettssystemet.

Tillit og troverdighet er noen av grunnverdiene som samfunnet vårt bygger på. Samfunnstjeneste som straffereaksjon kan i seg selv - ved økt bruk av denne – bidra til at færre lovbryttere må sone straffen i fengsel. Samfunnstjeneste kan bidra til at livet til de som skal sone straffen ikke blir satt ”på vent” mens de venter på ledig soningsplass, og til sist kan samfunnstjeneste bidra til at myndighetene får økt tillit og troverdighet blant opinionen med hensyn til at de som blir straffet får gjennomføre straffen sin.

Den forutgående diskusjonen antyder at argumentet om at samfunnstjeneste gir mindre tilbakefall enn fengsel til en viss grad faller bort. Men sett i lys av drøftingen omkring humanisering av rettssystemet, økonomiske fordeler, og økt effektiv er det fortsatt behov for alternative straffereaksjoner som det samfunnstjeneste – i dag samfunnsstraff - representerer.

¹⁹⁴ Christie, Nils: *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG, vestlig type?*, 1993:35

Kapittel 8:

Avsluttende betraktninger

I et samfunn der kriminalitetsbildet ser ut til å endre seg med høyere kriminalitetsfrekvenser og tøffere kriminalitet, er det viktig å opprettholde et nyansert bilde av straffens betydning. Både internasjonalt, som for eksempel i USA, der straffene er betydelig skjerpet de siste årene (gjennom innføringen av tre-gangersregelen) og i de største byene her i landet hvor det tidvis ytres ønske om å øke bruken av fengselsstraff spesielt for unge gjengangere.

Tema for denne avhandlingen har vært kriminalitet som samfunnsfenomen, der utgangspunktet har vært å se på en straffereaksjon hvis mål er å skape samsvar mellom individuell handling og samfunnets normer og regler.

I avhandlingen har jeg vurdert samfunnstjeneste ut fra flere dimensjoner, nemlig ut fra individualpreventive hensyn, ut fra allmennpreventive og moraldannende hensyn, og ut fra humanistiske hensyn. Den første delen tok utgangspunkt i de individualpreventive funksjoner (og eventuelle dysfunksjoner) ved samfunnstjeneste, der en tilbakefallsundersøkelse har dannet utgangspunktet for diskusjonen. Videre har avhandlingen fokusert på de allmennpreventive og moraldannende funksjoner (og eventuelle dysfunksjoner) ved samfunnstjeneste. Her er det sett på om samfunnstjeneste kan bidra til å påvirke moralen i samfunnet, og hvilke følger det kan få for moraldanningen at arbeid blir brukt som straff. Til slutt i avhandlingen er det satt fokus på humaniseringsfunksjonene ved samfunnstjeneste. Her er det blant annet sett på hvilke konsekvenser valg av straff kan få for lovbrøteren med tanke på en utilsiktet straffeskjerpelse. I denne delen av avhandlingen er det også gjort betraktninger i forhold til økonomiske og effektiviserende hensyn ved valg av straff.

8.1. Kritikk av metode:

Datamaterialet i denne avhandlingen er forholdsvis lite. I kapittel 3 vises det imidlertid til at det er tilstrekkelig stort til å angi noen generelle tendenser. I dag er samfunnsstraff som straffereaksjon benyttet i langt større grad enn den var på begynnelsen av 90-tallet, og følgelig gir det i dag større grunnlag for innsamling av data.

Vi har også sett at det har vært brukt ulike innsamlingsmetoder i de ulike fylkene. Dette kan ha hatt betydning for hvilke saker som er valgt ut, og en har liten kontroll på hvilke saker som ikke ble tatt med i vurderingen. Dette er en svakhet med den metodiske fremgangsmåten som kan gjøre etterprøvingen av resultatene vanskeligere.

Datamaterialet som ligger til grunn i denne avhandlingen sier ikke noe om hvilken rolle rus og rusmisbruk har hatt blant utvalget. I forskning på kriminalitet vises det gjerne til en sterk sammenheng mellom rus og kriminalitet, og derfor er en slik variabel av stor betydning for undersøkelser av tilbakefall, - og spesielt innen forskning der gjengangerne har en spesiell rolle. En kan stille spørsmål om hvordan en "rus-variabel" kan inkluderes i denne typen undersøkelser. I de domsavsigelser som har er lagt til grunn for datainnsamlingen har det ikke alltid kommet klart frem om den domfelte har et rusproblem og/eller i hvilken grad den domfelte har et rusproblem. I domsavsigelsene fremkom det til en viss grad om lovbruddet ble utført under påvirkning av rusmidler, men denne informasjonen ble ikke ansett for å være tilstrekkelig til å trekke slutninger om evt. rusproblemer. For å få grundigere informasjon om kriminalitet og dens sammenheng med rus, må en kanskje ta i bruk en mer kvalitativ metode for datainnsamling.

En annen utfordring med denne avhandlingen er dette med blanding mellom abstraksjonsnivåene. På den ene siden er oppgaven teoretisk og basert på statistisk materialet. Det vil si at jeg i størst grad benytter et materialet som viser generelle tendenser og ikke individuelle særtrekk. Samtidig ble det gjennomført et kvalitativt intervju, samt annet kildematerialet som omhandler enkel menneske. Disse intervjuene *kan* bidra til å trekke analysen ned på et individ-nivå. I forskning blir det presisert at:

"at individuelle årsaksforklaringar berre kan forklara det nivået som dei er forankra til, nemlig det individuelle nivået. Denne typen av forklaringar vil med andre ord berre kunna vera ei partiell årsaksforklaring. Eit feilgrep for det

*individuelle perspektivet er når det blir formoda at forskning på dette nivået kan forklara mønstra av ungdomskriminalitet. Derimot vil forskning på det individuelle nivået kunne bidra til å forklara atferda til bestemte ungdomskriminelle. Ungdomskriminalitet kan derimot ikkje forklarast med basis i det individuelle nivået fordi kvar ungdomskriminell kan begå lovstridige handlingar ut fra ulike årsakar og innanfor høgst ulike sosial kontekstar*¹⁹⁵.

Her vises det til forskning om kring ungdomskriminalitet, men dette kan sies å være aktuelt også innen forskning på andre området og andre grupper. Det har vært et mål med denne avhandlingen å se på de generelle trekkene som datamaterialet viser, og samtidig benytte informasjon og kunnskap på individnivå for å belyse og eksemplifisere forhold som kan påvirke de generelle tendensene.

Det er lenge siden datamaterialet til denne avhandlingen ble samlet inn. På den tiden het det ennå samfunnstjeneste og straffen var relativt ny i Norge. Mye har skjedd både innen forskning, innen rettssystemet og innen friomsorgen siden den tid. Det er imidlertid forsøkt å trekke sammenlignende linjer fra avhandlingens resultater til resultater fra nyere forskning. Avhandlingen har vel til en viss grad vist at resultatene viser omtrent like tendenser, selv om det er en tidsdifferanse mellom undersøkelsene.

8.2 En gang kriminell alltid kriminell?

Diskusjonen over har vist til at soning i fengsel ofte medfører en belastning på den enkelte i form av stemping og stigmatisering fra samfunnet rundt en. Samtidig er samfunnstjeneste en straffereaksjon som er ment å benyttes på gjengangere i straffesystemet, gjerne mennesker som har vært i fengsel tidligere, og som en ønsker å gi en ny sjanse med et annen straffealternativ. En person som soner i fengsel blir stemplet som kriminell, og dette er en "identitet" som mange opplever følger med dem i lang tid fremover. Er det noe som taler for at denne identiteten forsvinner når en starter samfunnstjeneste? Eller når en er ferdig å sone samfunnstjenestestrafen? Den samme problemstillingen finner vi også igjen blant tørrlagte alkoholikere og tidligere rusmisbrukere. Også denne gruppen føler seg stigmatisert i lang tid – noen opplever sågar at dette forfølger dem evig – av samfunnet, selv om de i flere år har klart

¹⁹⁵ Hage, Per: "Forskning om ungdomskriminalitet". 1998, s. 17

å holde seg unna alkohol og andre rusmidler. Konsekvensen av stigmatiseringen er at det er problemer med å få innpass i arbeidslivet, selv om de kanskje har tilegnet seg den nødvendige kompetansen. Andre igjen opplever kanskje å ikke bli vist tillit, verken hos en mulig arbeidsgiver, banker, tilskuddsordninger for eksempel ved etablering av egen bedrift, for å nevne noe.

For den som soner samfunnstjeneste kan det synes som om straffen i seg selv ikke er tilstrekkelig til at nærmiljø, fremtidig arbeidsmarked og lignende opplever at dette er en person som er ferdig med sin kriminelle løpebane. Ut fra dette perspektivet vil det på sikt ikke ha noe å si for den straffede om han blir idømt samfunnstjeneste eller fengsel fordi effekten av tidligere fengselsstraffer er sterkere enn effekten av samfunnstjeneste og "henger igjen" på personen også etter å ha sonet samfunnstjeneste. Denne antakelsen vises også i noen grad i tallmaterialet vist i tabell 11 og 12 i datakapittelet. Her ser en tendens til at effekten av samfunnstjeneste er større for de som ikke har vært fengslet tidligere, enn de som har vært i fengsel. Denne tendensen er særlig synlig to år etter soningslutt.

Fremstillingen over antyder at potensialet til at samfunnsstraff kan gi mindre tilbakefall enn fengsel er tilstede, fordi samfunnsstraff er lagt opp på en slik måte at den straffede for det første ikke sosialiseres inn i en avvikende kultur som han ellers ville ha blitt om soningen var lagt til fengsel. For det andre synes det som om samfunnets syn på de som har gjennomført samfunnsstraff ikke oppleves som like stemplende, blant annet fordi det er større åpenhet rundt soningen (eventuelt som en følge av uvitenhet fordi soningen kan skjules), og ved at lovbryteren på en måte gjør opp for seg og sine handlinger gjennom samfunnsnyttig arbeid. På den andre siden kan det synes som om at forhold ved samfunnstjeneste ikke er tilstrekkelig sterke, slik at de på sikt fører til at straffede ikke begår ny kriminalitet. Inger Marie Fridhov sier i en artikkel at

*"Det er i dag stor enighet om at vi som kollektiv kan velge å organisere samfunnet på en måte som fører til mer kriminalitet, eller vi kan gjøre det på en måte som fører til mindre kriminalitet. Kriminalitetsforebygging bli i dette perspektivet noe langt mer enn tiltak for barn og unge"*¹⁹⁶.

¹⁹⁶ I nettartikkel: <http://www.straffet.com/kriminalomsorg/forebygging/samfunn.htm>

Dette innebærer, i følge Fridhov, at kriminalpolitikk betyr like mye for vår organisering av samfunnet som familierpolitikk, skolepolitikk, arbeidsmarkedspolitikk og økonomisk politikk. Hun støtter dermed opp under det den norske professoren i kriminologi Nils Christie sier:

”Kriminalitet er ikke skjebne, men valg. Det gjelder på det individuelle nivå. Og det gjelder samfunnsnivå”¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Christie: Nils: *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG, vestlig type?*. 1993, s. 32

Litteraturliste:

- Aktuelt for kriminal omsorgen: *Samfunnstjeneste 10 år i Norge*. Nr.3-1994. 4.årgang
- Alldén, Lars m.fl.: *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1986.
- Andenæs, Johs: Nyere forskning om almenprevensjon. I “*Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*”, nr. 1-2. 64.Årgang, 1977.
- Andenæs, Johs: Utviklingslinjer i kriminalpolitikk og strafferett. I “*Lov og Rett nr.7.1989*. *Norsk Juridisk Tidsskrift*”, Oslo: Universitetsforlaget A.S, 1989.
- Aubert, Vilhelm: *Om straffens sosiale funksjon*. Oslo: Universitetsforlaget, AS, 4.opplag, 1972.
- Balvig, Flemming: Ungdomskriminalitet - med særlig henblik på retssystemets udvælgelsesmekanismer. I “*Årsberetning 1981 fra Kriminalistisk Institut, Københavns Universitet*, Stencilserie nr. 18, 1982.
- Becker, Howard: *Outsiders*. New York: Free Press, 1963.
- Berger, Peter L. og Thomas Luckman: *Den samfundsvitenskapte virkelighet. En videnssociologisk afhandling*. Viborg:Nørhaven A/S, 2. utgave, 1992.
- Bohrnstedt, George W. og David Knoke: *Statistics for Social Data Analysis*. Itasca, Illinois: F.E. Peacock Publishers, inc., 1994.
- Bondeson, Ulla: *Kriminalvård i frihet. Intention och verklighet*. Stockholm : Liberförlag, 1977.
- Christie, Nils og Idar Møglestue: *Om opplegget av en tilbakefallsstatistikk*. Diskusjonsinnlegg på Kriminologisk Institutts seminarer 27/4 og 4/5 1957.
- Christie, Nils: *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget, Chr.Ejlers Forlag, 1982.
- Christie, Nils: Reaksjonens virkninger. I “*Som folk flest*”. Oslo: Universitetsforlaget/ Chr. Ejlers forlag, 1982.
- Christie, Nils og Kjetil Bruun: *Den gode fiende*. Oslo: Universitetsforlaget/ Chr. Ejlers forlag, 1985.
- Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget, 2. Rev. utgave, 1985.
- Christie, Nils: *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG, vestlig type?* Oslo: Universitetsforlaget, 1993.

- Christie, Nils: Om forskningens avmytologisering - Individualprevensjon og almenprevensjon. I Mathiesen og Helti: "*Murer og mennesker*". Oslo: Pax Forlag A/S, 1993.
- Decker, Scott H. Og Barrik von Winkle: *Life in the gang. Family, Friends and Violence*. Cambridge University press, 1996.
- Dullum, Jane: Alder og kriminalitet. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård (red): "*Kriminologi*". Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Durkheim, Emile: *Selvordet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. 2.Utgave, 2. Opplag, 1993.
- Eckhof, Torstein: Samhället får den kriminalitet det förtjänar. I Hans Nestius: "*I stället för fängelse - 20 debattinlägg om nordisk kriminalpolitik*". Verdandi: Bokförlaget Prisma/Föreningen, 1979.
- Erke, Reidar og Asle Høgmo (red): *Identitet og livsutfoldelse. En artikkelsamling om flerfolkelig samfunn med vekt på samenes situasjon*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Faksvåg, Lars og Jon Wold: Fengselssoning ved inngangen til 1990-årene. I Mathiesen/ Heli: "*Murer og mennesker*". Oslo; Pax Forlag A/S, 1993.
- Falck, Sturla: Når barn og unge slutter å begå lovbrudd. I "*Kriminalitetsforebyggende arbeid blant barn og unge*". Oslo: Det kriminalitetsforebyggende råd, 1993.
- Fridhov, Inger M.: Hvem sitter i fengslene og hvorfor sitter de der - bortsett fra at de har begått lovbrudd? I "*Samordning av lokale kriminalitetsforbyggende tiltak (SLT)*". Oslo: Det kriminalforebyggende råd, 1993.
- Fridhov, Inger M.: Fanger og fengsel. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård (red.): "*Kriminologi*". Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Garvick, Lise: *Innsattes syn på hva som kan minske residivitet. Kommentar-rapport fra 32 dybdeintervju med innsatte i norske fengsler*, Markeds- og mediainstituttet, 1997.
- Goffman, Erving: *Anstalt og menneske*. Danmark: Jørgen Paludans Forlag, 1961.
- Goffman, Erving: *Stigma. Notes on the Management of spoiled identity*. USA: Penguin book. Prentice-hall inc., 1963.
- Goffman, Erving: *Vårt rollespill til daglig*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1992.
- Haaland, Thomas (red): *Ung og arbeidsløs*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1984.
- Hagan, John: *Crime and Disrepute*, University of Toronto: Pine Forge Press, 1994

- Hage, Per: *“Blindveiar, omveiar og utveiar i kriminalitetsforbygging”*. Oslo: Kriminalitetsforebyggende råd, 1996.
- Hage, Per: *”Forskning om ungdomskriminalitet”*. Oslo: Kriminalitetsforebyggende råd, 1998.
- Halvorsen, Knut: *Innføring i sosialpolitikk*. Oslo: Tano, 1993.
- Halvorsen, Knut: *Arbeidsløshet og arbeidsmarginalisering - levekår og mestring*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- Halvorsen, Knut m.fl.: *Arbeidsløs i velferdsstaten - helse og velferdsfølger av å være uten lønnet arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1986.
- Hanssen, Jan-Inge: *Temaer om ungdom og levekår*. NF-rapport nr.7/93, Bodø: Nordlandsforskning, 1993.
- Hanssen, Jan-Inge og Berit Skorstad: *Ungdoms levekår i Nordland*. NF-rapport nr.37/92-60, Bodø: Nordlandsforskning, 1992.
- Hauge, Ragnar: *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. Oslo: Universitetsforlaget, 1968.
- Hauge, Ragnar: *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990.
- Hauge, Ragnar: *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.
- Hauge, Ragnar: Stempling og stigmatisering. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård (red.): *“Kriminologi”*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Hareide, Bjørn: *Samfunnstjeneste - Ideologi og anvendelsesområder*. Foredrag under strafferettskonferansen for Nord-Norge september 1992 i Kirkenes, 1992.
- Hellevik, Ottar: *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.
- Holme Idar M. Og Bernt K. Solvang: *Metodevalg og metodebruk*. Oslo: Tano. 2.Utgave, 1991.
- Høgmo, Asle: Hva er sosialisering? I Sand, Therese og Wenche Walle-Hansen (red): *“Sosialisering i dag”*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Høigård, Cecilie og Flemming Balvig: *Kriminalitet og straff i tall og tekst*. Oslo: Universitetsforlaget, 1988.

- Jensen, Niels-Ebbe: Samfundstjenesten - set med en praktikers øjne. I "Rapport fra kontaktseminar om samfunnstjeneste". Island: Nordisk samarbeidsråd for kriminologi, 1992.
- Jervell, Mari: *Ungdom i fengsel*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 1995
- Johansen, Tom: *I kulissenes regi - mellom ting og tekster*. Oslo: Universitetsforlaget, 1992.
- Johnson, Allan G.; *The Blackwell dictionary of sociology. A user's guide to sociological language*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 1995.
- Jones, Keith og Kjell Folkvord: Oppdragsgivere og arbeidsoppgaver. I "Aktuelt for kriminalomsorgen; Samfunnstjeneste 10 år i Norge" Nr. 3-1994. 4. Årgang Justis- og politidepartementet; *Retningslinjer til straffegjennomføring*, 2002
- Kriminalstatistikken 1994: *Straffereaksjoner og fengslinger*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1996.
- Kristoffersen, Ragnar: *Tilbakefall til ny kriminalitet, med fokus på kriminalomsorgen*. Nettpublikasjon, 2006.
- Kuhnle, Stein og Liv Solheim: *Velferdsstaten - vekst og omstilling*. Oslo: Tano, 1991.
- Kvernland, Wenche L.: *Utkast til lov om endringer i straffeloven m.v. vedrørende samfunnstjeneste*. Oslo; Justisdepartementet, 1989.
- Larsen, Guri: *Brødre. Ærekamp og hjemløshet blant innvandringens ungdom*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1992.
- Larsson, Paul: *Ved alvorlige eller gjentatte brudd...En undersøkelse av vilkårsbrudd under samfunnstjenestesoning*. Oslo; kriminologisk Institutt; Universitetet i Oslo, 1992.
- Larsson, Paul: Alternative reaksjoner og alternativ konfliktløsning. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård (red.): "Kriminologi". Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Larsson, Paul: Individualprevensjon. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård (red.): "Kriminologi". Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Løchen, Yngvar: *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus*. Oslo: Universitetsforlaget. 2. Utgave, 1976.
- Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget, 3. utgave 1991.
- Mathiesen, Thomas: "Fangenes faglige forbund". I Mathiesen /Heli: "*Murer og mennesker*". Oslo: Pax Forlag A/S, 1993.

- Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag A/S, 1995.
- Merton, Robert: *Sosial struktur og anomi*. StensilsSerie nr.50. Oslo: institutt for kriminologi og strafferett, Universitetet i Oslo, 1985.
- Midré, George: *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Universitetsforlaget, 2. Utgave 1995.
- Monti, Daniel J.: *Wannabe - gangs in suburbs and schools*. Massachusetts: Blackwell Publisher, 1994.
- Møglestue, Idar: “Straffede lovbrytere: Stadig flere pådrar seg ny straffereaksjon”. I tidsskriftet *Samfunnsspeilet nr.3/1996 -10. Årgang*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1996.
- Månsen, Per: “Max Weber”. I Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.); “*Klassisk og moderne samfunnsteorier*”. København: Hans Reitzels forlag, 1996.
- NOU 1982:4: *Prøveprosjektet med samfunnstjeneste*. Oslo:
- Ot.prp.nr. 72 (1989-90): *Om lov om endring i straffeloven m.v. (samfunnstjeneste)* Oslo: Justis- og politidepartementet
- Pape, Hilde: *Karakteristika ved ungdomskriminalitet og unge lovovertredere*. 2. utgave. Oslo: Politihøgskolens forsknings- og utviklingsavdeling/ Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 1997
- Pease, Ken: Work as punishment: ideology and implications for practice. I “*rapport fra kontaktseminar om samfunnstjeneste*”. Island: Nordisk samarbeidsråd for kriminologi, 1992.
- Pollack, Ester: *Från konflikt till konsensus. Några perspektiv på den kriminalpolitiska reformen samhällstjänst inom politik och massmedia*. Den 12. Nordiska Konferensen för masskommunikationsforskning, Helsingör 12-15 augusti 1995.
- Rapport fra kontaktseminar om samfunnstjeneste i Reykjavik. Island; Nordisk samarbeidsråd for Kriminologi, 1992.
- Rundskriv G-109/91 fra Justis- og politidepartementet. Oslo.
- Schafft, Angelika: Almenprevensjon. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård (red.): “*Kriminologi*”. Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Statistisk Sentralbyrå; *Kriminalstatistikk, tabell nr. 32*, 2005
- Stordrange, Bjørn: *Forbrytelse og straff. Ulike kriminalitetsforebyggende strategier*. Oslo: Det kriminalitetsforebyggende råd. Universitetsforlaget AS, 1987.

- Stortingsmelding nr. 27: *Om kriminalomsorgen (1997-1998)*
- Sutherland, E.H.: Differential association. I "*Principles of Criminology*"; Sutherland, E.h. og Cressey, D. Philadelphia, 1966.
- Sykes; Gresham M.: *The Society of the Captives*. Princeton: Princeton University Press, 1958.
- Tjomsland, Steinar (red.): *Barnevern. Erfaringer og synspunkter*. Oslo: Kommuneforlaget, 1989.
- Undheim, Johan Olav: Innføring i statistikk og metode for samfunnsvitenskapelige fag. Oslo: Universitetsforlagets Metodebibliotek, 1996.
- Vedeler, Gerdt H.: "Frihetsstraffens innhold - betraktninger om fangens rettigheter og fengselets forpliktelser". I Mathiesen/Heli: *Murer og mennesker*. Oslo; Pax Forlag A/S, 1993.
- Vegheim, Berit: Kjønn og kriminalitet. I Finstad, Liv og Cecilie Høigård; "*Kriminologi*". Oslo: Pax Forlag A/S, 1997.
- Veland, Jarmund (red.): *Barnevernsboka 95*. Stavanger: Senter for atferdsforskning, 1995.
- Wadel, Cato: *Now, whose fault is that? The struggle for self-esteem in the face of Chronic unemployment*. Social and economic studies, no 11, Toronto: Memorial University of Newfoundland, 1973.
- Wadel, Cato: *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Flekkefjord: Seek A/S, 1990.
- Withfield, Dick og David Scott: *Paying back: Twenty years of Community service*. Winchester: Waterside Press. 1993
- Øia, Tormod (red.): *Ung på 90-tallet. En antologi*. UNGforsk/ Cappelen Akademiske Forlag, 1996.